

KÜLTÜR VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

UNESCO KÜLTÜREL İFADELERİN ÇEŞİTLİLİĞİNİN KORUNMASI ve GELİŞTİRİLMESİ SÖZLEŞMESİNİN 20. YILI

Editörler

Prof. Dr. Tuba Işinsu DURMUŞ,
Prof. Dr. Nilüfer TİMİSİ NALÇAOĞLU

Redaksiyon ve Düzeltme:

Dr. Azize ÖKTEN

ISBN: 978-605-66617-9-2

Basım Tarihi

2026, Ankara

Yayın

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yayınları

Sayfa Tasarımı**Baskı ve Cilt****Grafiker®**

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteği ile hazırlanan bu projenin içeriği Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın görüş ya da tutumunu yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili sorumluluk UTMK ve yazarlara aittir.

İçindekiler

TAKDİM YAZISI

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanı Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ.....5

AÇILIŞ KONUŞMASI

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yönetim Kurulu Üyesi ve
KİFAÇ İhtisas Komitesi Başkanı Özlem ECE.....9

AÇILIŞ KONUŞMASI

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkan Vekili Prof. Dr. Nizamettin KAZANCI..... 11

AÇILIŞ KONUŞMASI

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü Genel Müdür
Yardımcısı Fatoş ALTUNÇ 13

1. PANEL

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Kültür İlişkisinde KİFAÇ'ın Yeri

Panel Moderatörü: Prof. Dr. Bertil Emrah ODER

- KİFAÇ Sözleşmesi Çerçevesinde Kültürün Sürdürülebilir Kalkınmadaki Kurucu Rolü - Prof. Dr. Nilüfer TİMİSİ NALÇAOĞLU..... 19
- Sürdürülebilir Kalkınmanın Eksik Halkası Üzerine Bir Değerlendirme: Kültür – Doç. Dr. Erman M. DEMİR.....37
- Türkiye'nin Yaratıcı Kültür Endüstrilerinin Küreselleşmesi ve İhracatı Duygu ÇEÇEN YAYGIR.....45

2. PANEL

Dijitalleşme ve Yaratıcı Kültür Endüstrilerinde KİFAÇ'ın Yeri

Panel Moderatörü: Özlem ECE

• Kùltùrel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliřitilmesi Sùzleşmesi Penceresinden Yapay Zekâ Regùlasyonlarının Değerlendirilmesi Av. Doç. Dr. Mete TEVETOğLU	53
• Yapay Zekâ ve Uluslararası Düzzenlemeler: Kùresel Yaklaşımlar, Telif Hakları ve Kùltùrel Sonuçlar – Dr. Belgin ASLAN.....	69
• Yapay Zekâ Çağında Yaratıcı Üretim Deneyiminin Artan Kıymeti Dr. H. Cenk DERELİ	83

Unesco Kùltürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi 20. Yıl Dönümü Kutlama Etkinliğı

TAKDİM YAZISI

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanı

Malumları olduğı üzere UNESCO'nun 2005 yılında yapılan 33. Genel Konferansında kabul edilen Kùltürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi (KİFAÇ) Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmalarını yürüten hükûmetler arası uzmanlar arasında olmaktan ve UNESCO Türkiye Millî Komisyonunda ilk İhtisas Komitesinin kuruluşuna, metnin resmî tercüme faaliyetlerine ve TBMM'de kabul sürecine katkı sağlamış olmaktan duyduğum mutluluk, Sözleşmenin 20. yılına ulaşmış olmasıyla taçlanmış tır.

Sözleşme, özellikle sürdürülebilir kùltür yönetim sistemlerinin desteklenmesi, kùltür ürünleri ve hizmetlerinin dengeli bir şekilde dolaşımı, sivil toplum duyarlılığının ve farkındalığının artırılması ile sanatçıların ve kùltür profesyonellerinin güçlendirilmesinin ve hareketliliğinin sağlanması, kùltürün sürdürülebilir kalkınmaya dâhil edilmesi ilkeleri çerçevesinde, yaratıcı kùltür endüstrilerinin desteklenerek kùltürel ifadelerin çeşitliliğinin korunmasına ilişkin gerekli önlemlerin alınması konularına odaklanmış olmasıyla dünya kùltür çalışmalarında önemli bir yere sahip olmuştur. KİFAÇ Sözleşmesine taraf devletler ve AB gibi organizasyonlar, kùltürel ifadelerin çeşitliliğinin korunmasına ilişkin politika ve önlemleri belirleme ve uygulamanın yanı sıra bu politika ve önlemleri mali olarak desteklemekle de yükümlü kılınmıştır. Ayrıca; taraf devletlerin her dört yılda bir yine UNESCO'ya sundukları raporlarında kùltürel ifadelerin çeşitliliğini korumak ve geliştirmek için kendi ülkelerinde ve uluslararası düzeyde aldıkları önlemler hakkında bilgi verme yükümlülüğü de bulunmaktadır.

Bu yükümlölükler ve uluslararası ilkeler çerçevesi, yaratıcı sektörlerin ekonomik ve kùltürel kalkınmadaki stratejik rolünü daha da görünür kılmaktadır. Nitekim,

sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasında görsel-işitsel/sinema, tasarım, medya sanatları, müzik, performans sanatları, yayıncılık, görsel sanatlar disiplinleri katma değeri yüksek alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu endüstriler özünde bireysel yaratıcılık ve yeteneği barındırarak, özellikle de telif hakkı ve günümüzde yaygınlaşan dijitalleşme ve yapay zekâ karşısında kültürün korumasına dayalı biçimde istihdam ve ekonomik açıdan ölçülebilir değer zinciri yaratabilmesi ve her ülkenin kendi özgün kültürel potansiyelini ortaya çıkarabilmesi bakımından tüm dünyada ekonomik kalkınmanın temel dinamikleri arasında kabul edilmektedir. Bu küresel eğilim ve yaratıcı sektörlerin artan stratejik önemi, ülkelerin ulusal kalkınma planlarında kültür ve yaratıcı endüstrilere yönelik daha kapsamlı ve bütüncül politikalar geliştirmelerini de zorunlu hâle getirmektedir.

Sözleşmenin 2018 yılında TBMM tarafından kabulü ile icra kurumu olarak belirlenen Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğünün yönlendirici rolüyle sivil toplum, özel sektör ve yerel yönetimlerde KİFAÇ farkındalığı ve duyarlılığı artmış ve kültür endüstrisinde bu yönde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin 2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Kalkınma Planı'nda da kültür endüstrileri önemli bir yer tutmuş, yaratıcı endüstrilerin rekabet gücü, uluslararası pazarlara erişim, markalaşma ve kültürel ürünlerin dağıtımı konularında destek mekanizmalarının artırılması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, kültür ekonomisinin ulusal kalkınma politikalarıyla bütüncül bir şekilde ele alınması hedefleriyle de örtüşmektedir.

Bu ulusal yaklaşımı küresel ölçekte destekleyen bir diğer önemli gelişme ise 29 Eylül – 1 Ekim 2025 tarihleri arasında İspanya'nın Barselona şehrinde gerçekleştirilen ve ülke olarak üst düzeyde katkı ve katılım sağladığımız UNESCO'nun Dünya Kültür Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı MONDIACULT 2025 olmuştur. Konferansta, kültürün Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) 2030 gündeminde bağımsız bir hedef olarak yer alması yönünde güçlü bir taahhüt ortaya konmuş; kültürün kalkınmanın ve geleceğin inşasının temel bir dinamiği olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede kültürel haklar; kültür sektöründe dijital teknolojiler; kültür ve eğitim; kültür ekonomisi; kültür ve iklim eylemi; kültür, miras ve kriz gibi temaların yanı sıra "barış için kültür" ve "yapay zekâ ve kültür" odak alanları üzerinden kapsamlı istişareler yürütülmüştür.

2025'in Sözleşme'nin kabulünün 20. yılı olması vesilesiyle, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu iş birliğinde 3 Eylül 2025 tarihinde "UNESCO Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi 20. Yıl Dönümü Kutlama Etkinliği" düzenlenmiş; kamu kurumları, akademi ve sivil toplumdan yoğun bir katılım sağlanmıştır. Ayrıca, etkinliğin UNESCO 2005 Sözleşmesi Sekreteryaasının küresel etkinlikler listesine ek-

lenmesi için yapılan başvuru olumlu değerlendirilmiş ve söz konusu etkinlik 20. yıl kutlamaları kapsamında ölkemiz adına küresel etkinlikler listesinde yayımlanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin sözleşmenin uygulanmasına ve görünörlüğüne verdiği öne-mi bir anlamda uluslararası düzeyde teyit etmektedir.

Son olarak, 43. UNESCO Genel Konferansında üçüncü kez üst üste UNESCO'nun Yürütme Kuruluna seçilen 58 Üye Devletten biri olarak Türkiye, UNESCO'nun çalışma alanlarında ve taraf olduğu sözleşmelerde güçlü uzmanlıklarıyla gelecekte daha fazla inisiyatif alabilecek, küresel alanda yol gösterici olabilecek, deneyim ve birikimlerini uluslararası toplumla paylaşabilecek bir konumda olduğunu memnu-niyetle ifade etmek isterim. Bu çerçevede yapılan çalışmalar ve verilen katkılar, hem ulusal politikaların kültörel çeşitlilik, kültür endüstrisinin toplumun refahına hizmet etmesi, sivil toplumun süreçlere daha etkin katılımının sağlanması gibi uluslararası normlarla uyumunu pekiştirmekte hem de Türkiye'nin küresel kültür yönetimi ve endüstrisi alanındaki görünörlüğünü ve etkinliğini artırmaktadır.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Özlem ECE*

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Üyesi ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliği (KİFAÇ) İhtisas Komitesi Başkanı

Sayın Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcileri, Sayın UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkan Vekili, Değerli akademisyenler, sevgili meslektaşlarım, kıymetli sanatçılar ve misafirler, Bugün burada UNESCO'nun "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi"nin yirminci yıldönümünü kutlamak üzere sizlerle bir arada olmaktan büyük bir onur duyuyorum. Bu buluşma, kültürel çeşitliliği koruma ve yaşatma irademizin güçlü bir göstergesidir.

2005 yılında Paris'te kabul edilen bu sözleşme, UNESCO'nun kültürel alanda ortaya koyduğu en önemli belgelerden biri olarak, kültürel çeşitliliği insanlığın ortak mirası olarak tanımlamış ve onu korumayı devletler için hukuki bir yükümlülük haline getirmiştir. KİFAÇ, kültürel çeşitlilik alanında uluslararası düzeyde kabul edilmiş en önemli mutabakatlardan biridir.

Kültürel çeşitlilik demokrasi, kalkınma ve insan haklarının temelidir. Özgür düşünce, yaratıcılık ve toplumsal barış, farklı kültürlerin bir arada var olabilmesiyle mümkündür. Bu nedenle ifade özgürlüğü, bilgiye erişim ve iletişim özgürlüğü de KİFAÇ'ın temel direkleri arasında yer almaktadır.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu bünyesinde görev yapan KİFAÇ İhtisas Komitesi üyelerimize, ilk panelin moderatörlüğünü üstlenen Yönetim Kurulu üyemiz Prof. Dr. Bertil Emrah Oder'e, bu etkinliğe ev sahipliği yapan Bilkent Cyberpark Genel Müdürlüğü'ne ve organizasyonun gerçekleşmesine destek veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ediyorum. Bu vesileyle,

* İstanbul Kültür Sanat Vakfı (IKSV) Kültür Politikaları Çalışmaları Direktörü.

aramızda bulunamayan UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanımız Prof. Dr. Öcal Oğuz'a da saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Geride bıraktığımız yirmi yıl boyunca taraf devletler, sivil toplum kuruluşları ve yaratıcı topluluklar bu sürecin asli aktörleri oldular. Türkiye de taraf devletlerden biri olarak kültürel ifadelerin korunması ve geliştirilmesi için önemli adımlar attı. Bu deneyimler bize gösteriyor ki kültürel çeşitlilik yalnızca geçmişini korumak değil; günümüzün yaratıcılığını beslemek ve geleceğin toplumsal barışına katkı sunmaktır.

Bugün, ilk panelde KİFAÇ'ın sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ilişkisini; ikinci panelde ise dijitalleşmenin sunduğu fırsatlar ve riskleri yaratıcı kültür endüstrileri bağlamında tartışacağız. Bu oturumlar, UNESCO'nun küresel ölçekte altını çizdiği gibi, bize hem geçmişin deneyimlerini hatırlatacak hem de geleceğe dair yeni sorumluluklar yükleyecektir.

UNESCO'nun vurguladığı gibi, yaratıcılık ve kültürel çeşitlilik geleceğimizi inşa etmenin temel taşlarıdır. Katkı sağlayan tüm kurumlara ve kültürel çeşitliliği her gün yaşatan topluluklara teşekkür ediyor, hepinize verimli bir etkinlik diliyor, saygılarımı sunuyorum.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Nizamettin KAZANCI

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkan Vekili

“Kültürel İfade” İnsan ve Toplum Aklına Saygıdır

Değerli katılımcılar,

Hepinizi şahsım ve UNESCO Türkiye Millî Komisyonu adına saygı ile selamlıyorum. Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi (KİFAÇ) etkinliğine hoş geldiniz. Öncelikle sizlere teşekkür ediyor ve kutluyorum, çünkü sözleşmenizin yıl dönümüne önem veriyorsunuz. Yarattığınız farkındalık takdire şayandır.

Türkiye’nin kurucu ve yöneticilerinden olduğu UNESCO, kendisine verilen “eğitim ve bilim yolu ile küresel barışı sağlama” görevini yapabilmek için, taraf ülkeler arasında etkin iletişimi sağlamaya öncelik vermiştir. Ülkeler veya devletler arası iletişim için seçtiği yollarından biri, en yenisi KİFAÇ olmak üzere, uluslararası “sözleşmeler” yapmak ve sözleşmelere katılımı teşvik olmuştur. UNESCO’nun çeşitli sözleşmeleri arasında “kültür” konusunda olanlar dikkat çekmektedir. Bunlar 1954- Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, 1970- Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme, 1972-

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, 2003- Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve bugün yirminci yıl dönümünü kutladığımız 3 Eylül 2005 tarihli KİFAÇ sözleşmesidir. Yayıncı ve sanatçılarla ilgili Roma Sözleşmesi, Su kuşları yaşam alanlarının korunması hakkında Ramsar Sulak Alanlar Sözleşmesi, Doping ile mücadele, Diplomaların denkliği, Akdeniz ve Latin Amerika ülkelerinde Yükseköğretim ve Üniversitelerin denkliği, Sualtı kültür mirası gibi değişik konularda 12 sözleşme ve bunların doğrudan veya dolaylı uygulanmasına yönelik 12 UNESCO programı bulunmaktadır. Sözleşmelerin ekseriyetle taraf devletlerin parlamentolarında onaylanmasına karşılık programlar hükümetlerin katkı-

lım kararı ile yürürlüğe girmektedir. UNESCO ayrıca otuza yakın, çoğu BM kurumu olan uzman ve uzmanlık kuruluşları ile iş birliği yapar. Son yıllarda bu iş birliği iklim değişikliği, doğal afetlere dirençli toplumlar oluşturmak, iklim göçleri, karaların ve okyanusların korunması, jeoçeşitlilik, biyoçeşitlilik, doğal miras, jeopark ve jeoturizmin geliştirilmesi alanlarında genişleyerek devam etmektedir. Kısaca UNESCO, kuruluşundaki amaçlar korunmakla birlikte, yerel ve küresel sorunların çeşitlenmelerine paralel olarak stratejik hedefleri genişlemiş, küresel kalkınmayı öne alan bilgi ve ortak akıl merkezine dönüşmüştür. Sözleşmeler ve programlar bu stratejik hedeflere hizmet araçlarıdır. Sözleşme ve programlar incelendiğinde ortaya çıkan husus, içerik ve kapsam olarak KİFAÇ'ın çok kapsayıcı bir sözleşme olduğudur. Yalnızca giriş bölümünde yirmi ayrı hususa vurgu yapılmıştır, dokuz ayrı ilkeye önem verdiği belirtilir. 35 ana bölüm (madde) ve 145 alt bölüm (alt madde) vardır. KİFAÇ Sözleşmesi, anlatım ve içerik olarak UNESCO'nun kuruluşundan itibaren geçen yarım asırlık süredeki bireysel toplumsal değişimleri açıkça yansıtmaktadır.

KİFAÇ sözleşmesinin başlıca özelliği bireyin ve toplumun bütün yönleri ile ilgili olması, aile içi iletişimden sanatın bütün dallarına, televizyondan sosyal medya içeriklerine, edebiyattan yayınevlerine, sanatçı haklarından film stüdyolarına kadar hayatın uzun ve kısa vadeli çeşitli alanlarına dokunmasıdır. Bu hâliyle sözleşme UNESCO'nun bütün uğraş alanlarını ilgilendirmektedir. Adeta, bireyler için "insan hakları beyannamesi" ne ifade ediyorsa, KİFAÇ Sözleşmesi toplumlar ve kültürler için odur. Bir bakıma KİFAÇ "toplumların kültürel hakları beyannamesidir". Bu son derece önemli sözleşmenin toplumdaki bilinirliği ve görünürlüğü daha da artırılmalıdır. Konunun salt "sanatçı hakları" veya "telif hakları" gibi görece daha dar bir alana indirgenmeden metinde yer alan kapsayıcılıkla ele alınması şarttır. Sözleşmenin bilinirliği için çalışan UTMK ve buradaki katılımcılara bu nedenle ne kadar teşekkür etsek azdır. Hatırlatmak yerindedir ki, bilgi tabanlı toplum oluşturma sürecinde uluslararası sözleşmeler ve sözleşmelerin bilinirliği önemlidir. Sözleşme haklarından yararlanabilmek ve varsa eksiklerini ortaya koymak için de farkındalık lazımdır. Bu yolda başta sanatçılar ve yayıncılar olmak üzere kültür endüstrisi yoluyla kültürel ifade çeşitliliğine katkı sağlayanlara büyük görev düşmektedir.

UNESCO, BM'nin eğitim, bilim ve kültürden sorumlu hükümetler arası kurumu olmakla birlikte, aynı zamanda UNESCO'nun kurucu ülkelerinden olan Türkiye'nin bir anlamda ulusal kurumudur; seksen yıl önce kuruluşunda yer almış, hâlen Yürütme Kurulu'nda görev yapmakta, çeşitli komisyonlarında ve hükümetler arası komitelerinde faal olarak bulunmaktadır. UNESCO kuruluş amacı, misyonu ve çalışma konu ve yöntemleriyle siyasal tartışmaların nispeten dışında kalmış ve daha çok bilgi, veri, danişsal nitelikli belge üreterek büyük bir deneyim havuzu oluşturmuştur. Türkiye olarak bizim bu birikimden yararlanmak hakkımızdır. Bu bağlamda KİFAÇ Sözleşmesi, ülkemiz ve toplumumuz için önemli bir kazanımdır. Daha fazla sahiple-
nelim ve daha çok yararlanalım.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Fatoş ALTUNÇ

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü Genel Müdür Yardımcısı

Sayın UTMK Başkan Yardımcısı, İstanbul Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri, değerli katılımcılar, hanımefendiler beyefendiler;

Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'nin UNESCO tarafından kabul edilişinin 20. yılını kutlamak üzere bir araya geldiğimiz bu değerli etkinlikte Bakanlığımızı temsilen sizleri saygıyla selamlıyorum. Ayrıca şehir dışında olması sebebiyle burada bulunamayan Genel Müdürümüz Erkin Yılmaz'ın da selamlarını iletıyorum.

Bugün burada olmamız, bu sözleşmenin yaşayan ve gelişen bir süreç olduğunu gösteriyor aslında. Kültürün gücüne inanan, çeşitliliği savunan ve yaratıcı sektörleri destekleyen herkesin katkısı bu süreci daha da anlamlı kılıyor.

Sözleşme'nin özü ve temel amacı önsöz kısmında yer alan şu ifadelerle son derece isabetli bir şekilde belirtilmiş kanımca. Kültürel çeşitlilik, insanlığın ortak mirasını oluşturmaktadır ve herkesin yararına olacak şekilde korunması ve değer verilmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla herhangi bir kişi, kuruluş ve hatta ülkenin değeri olmanın çok ötesinde insanlığın ortak değeri olarak görülen kültürel ifadelerde çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi için ortak çaba gösterilmesi elzemdir. Ülkemiz de 2017 yılında Sözleşmeye taraf olarak, küresel düzlemde 158 tarafı olan bu ortak çabanın bir paydaşı haline gelmiştir.

Bildiğiniz gibi, Sözleşmede, taraf ülkeler; sürdürülebilir kültür yönetim sistemlerinin desteklenmesi, kültür ürünleri ve hizmetlerinin dengeli bir şekilde dolaşımı, sanatçıların ve kültür profesyonellerinin hareketliliğinin artırılması ve kültürün sürdürü-

lebilir kalkınmaya entegre edilmesi ilkeleri çerçevesinde kültürel çeşitliliğin korunmasına dair politikalar oluşturmak ve gerekli önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır.

Takdir edersiniz ki Sözleşme’de belirlenen bu hedefler çok sayıda kurum ve kuruluşun katkısını gerektirmektedir. Bu nedenle Sözleşme’ye taraf olmamızı takiben ülkemiz tarafından yerine getirilmesi gereken iş ve işlemlerin takibi ve kurumlar arası koordinasyonun yürütülmesi hususunda Telif Hakları Genel Müdürlüğümüz yetkili kılınmıştır.

Sözleşmede belirlenen hedefler elbette Sözleşme öncesinde de ülkemiz açısından geçerliydi. Bununla birlikte bizler Sözleşme’yi önemli bir çerçeve ve motivasyon belgesi olarak değerlendirdik ve kamu kurumlarımızın, sivil toplumun ve sektör yetkililerinin Sözleşme’ye ilişkin farkındalıklarını artırmak, işbirliklerini geliştirilmek amacıyla istişare toplantıları gerçekleştirerek süreci başlattık. Bu toplantılarda genel olarak kamu destekleri ön plana çıkmış olmakla birlikte temel amaçlarımızdan biri de ülkemizin dört yıllık periyodik raporunun katılımcı bir şekilde hazırlanması için uygun zemini yaratmaktır. Sözleşme’nin onaylanmasından sonra ülkemizde benimsenen politikalar ile atılan adımları ve Sözleşme’nin uygulanmasında karşılaşılan zorlukları içeren rapor, ilgili kurum ve kuruluşlarımızın katkılarıyla hazırlandı ve UNESCO’ya sunuldu. Bir sonraki Raporumuzu ise 2027 yılında sunmamız gerekiyor. Ben de bugün bir arada bulunmamızı fırsat sayarak ülkemiz raporunun hazırlanması sürecinde katkılarınızı beklediğimizi bir kez daha hatırlatmak isterim. Biz raporun hazırlanması sürecini özellikle sivil toplumla etkileşim kurmak, ilgili kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak ve atılan adımları bütüncül açıdan değerlendirmek açısından önemli bir fırsat olarak görüyoruz.

Konuşmamın başında belirttiğim üzere, Sözleşme’de kültürel değer zincirinin her aşamasını destekleyen politikalar üretilmesi hedeflenmekle birlikte, günümüzde teknolojik ve ekonomik gelişmelerin de etkisiyle, “kültürün sürdürülebilir kalkınmaya entegrasyonu” ve “dijitalleşme” başlıklarının biraz daha ön plana çıktığını söylemek sanıyorum yanlış olmaz.

UNESCO’nun da vurguladığı gibi, kültür; kalkınmanın yalnızca bir parçası değil, kalkınmanın tüm hedeflerine katkı sağlayan temel bir bileşendir. Biz de ülkemiz açısından kültür endüstrilerinin yarattıkları istihdam ve sağladıkları ekonomik katkının ve potansiyelin ortaya konulması amacıyla Bakanlık olarak TÜİK başta olmak üzere ilgili kurumlarımızın da katkısıyla çalışmalar yaptık; kamuoyu ile paylaştık. Ayrıca kamu desteklerinin bilinirliğinin artırılması amacıyla hazırladığımız *Kültür Endüstrileri Destek ve Teşvik Rehberi*’nde kamu kurumları tarafından sunulan destek programlarını bir araya getirdik, kültür endüstrileri alanındaki yayınlar gerçekleştirdik. Bakanlık olarak sinema, müzik, tiyatro, yayıncılık, görsel sanatlar gibi kreatif sektörlerle ve fikri mülkiyet sistemine yönelik verdiğimiz desteklerin yanı sıra kapsamı itibarıyla dünyanın sayılı festivalleri arasına giren Türkiye Kültür Yolu Festivalleri ile

de vatandaşlarımızın daha çok kültür-sanat faaliyetinden faydalanmasına, sanatçılarımızın desteklenmesine, ülkemiz kültür endüstrisinin güçlenmesine ve bu alandaki uzmanlaşmanın artırılmasına katkı sunmayı hedefledik.

Diğer taraftan, dijitalleşme ve yeni teknolojiler; kültürel içerik üretimi ve dağıtım süreçlerinde bütün sınırları aşacak şekilde yeni fırsatlar yaratırken, kullanılan algoritmaların da etkisiyle içeriklerde tek tipleşme gibi dikkat etmemiz gereken hususları da ön plana çıkarmaktadır. Yapay zekâ, yaratıcı süreçleri destekleyebilir; ancak kültürel kimliklerin sadece mekanik üretilmeye dönüşmesi gibi riskleri de göz ardı etmememiz gerekir. Bu nedenle, dijital çağın dinamiklerini gözeterek politikalar geliştirmek, sözleşmeyi dijital ortamlara uyarlamak ve içerik üreticilerinin haklarını korumak önümüzdeki dönemin öncelikleri arasında yer alacaktır.

Değerli katılımcılar,

Bugün, KİFAÇ Sözleşmesi'nin vizyonunu ve hedeflerini hatırlamak, bu kapsamda gerek ülkemizde gerekse küresel anlamda kaydedilen gelişmelerin üzerinden geçmek ve bu doğrultuda atacağımız adımlara ilham almak amacıyla bir aradayız.

Umarım bu etkinlik kıymetli panelistlerin aktaracağı görüş ve değerlendirmelerin sağlayacağı katkının yanı sıra, geleceğe dair yeni fikirlerin doğmasına, yeni iş birliklerinin geliştirilmesine vesile olur.

Konuşmama son verirken; etkinliğin gerçekleştirilmesini sağlayan ve koordine eden başta KİFAÇ İhtisas Komitesi üyeleri olmak üzere UNESCO Türkiye Milli Komisyonumuz yetkilileri ve çalışanlarına, harika müzik dinletisiyle bize huzur veren sanatçılarımıza ve katılımınız, desteğiniz ve katkılarınız için sizlere teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

1. PANEL: SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI ve KÜLTÜR İLİŞKİSİNDE KİFAÇ'ın YERİ

Panel Moderatörü:
Prof. Dr. Bertil Emrah ODER

Bu panele değerli katkılarıyla moderatörlük yapan
UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yönetim Kurulu Üyesi
Sayın Prof. Dr. Bertil Emrah ODER'e içten teşekkürlerimizi sunarız.

Kifaç Sözleşmesi Çerçevesinde Kültürün Sürdürülebilir Kalkınmadaki Kurucu Rolü

Prof. Dr. Nilüfer TİMİSİ NALÇAOĞLU*

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Kültürel İfadelerin Çeşitliliği (KİFAÇ) İhtisas Komitesi Başkan Vekili

Giriş: Kalkınma Paradigmalarını Yeniden Düşünmek

Yirminci yüzyılın ekonomik büyümeyi mutlak bir hedef olarak merkeze alan kalkınma paradigması, zamanla ortaya çıkan toplumsal ve ekolojik gerilimler karşısında büyük ölçüde tartışmalı hale gelmiştir. Bu durum, küresel ölçekte insanı ve gezegeni merkeze alan, bütüncül ve hak temelli yeni kalkınma yaklaşımlarına yönelik arayışları gerekli kılmaktadır. Uzun yıllar kalkınma modellerinde ikincil bir unsur olarak konumlanan kültür, bugün bu arayışların merkezinde dikkate değer bir dönüştürücü potansiyel sunmaktadır. Bu makale, kültürün sadece kalkınmayı tamamlayan bir bileşen değil; toplumsal eşitliği güçlendiren, çevresel uyumu destekleyen ve ekonomik yenilikçiliği besleyen *kurucu bir unsur* ve *dinamik bir güç* olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddia, UNESCO'nun 2005 tarihli Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (KİFAÇ) ile Birleşmiş Milletler'in 2015 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) arasındaki güçlü etkileşim üzerinden temellendirilecektir. Burada mesele, kültürü yalnızca kalkınma süreçlerine entegre etmekten ibaret değildir; aynı zamanda bizzat sürdürülebilir bir "kalkınma kültürü"nü nasıl inşa edilebileceğini düşünmektir.

Bu analitik çerçevede, ilk olarak ön plana çıkan UNESCO rapor, bildirme/deklarasyonlarında kültür ve kalkınma söyleminin tarihsel evrimi ve kavramsal çerçevesi ele alınacaktır. Ardından, kültürün sürdürülebilirliğin dördüncü ve bütünleştirici boyutu olarak nasıl konumlandığı incelenecektir. Takip eden bölümde, KİFAÇ

* İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi.

Sözleşmesi ve SKA'lar arasındaki kesişim noktaları ve birbirini güçlendiren yapıları analiz edilecektir. Bu tarihsel arka planı anlamak, günümüzdeki tartışmaları doğru bir zemine oturtmak için önemlidir.

1. Kalkınma Söyleminde Kültür ve UNESCO'nun Öncü Rolü

UNESCO'nun 1972, 2003 ve 2005 kültür Sözleşmeleri, farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış ve farklı alanlara yoğunlaşarak uluslararası standartları belirlemiş belgelerdir. Bu temel sözleşmeler günümüzdeki kültür ve kalkınma ilişkisini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bunların yanında, UNESCO'nun bu sözleşmelerle sınırlı kalmayan, kültür politikaları alanında gerçekleştirdiği direktif, bildirge, rapor ve konferanslar, kültürün uluslararası kalkınma politikalarındaki konumunu anlamak ve görünür kılmak için kritik önemde belge ve etkinliklerdir. Buralardan ortaya çıkan birikim UNESCO'nun, kültürün 2015 Sonrası kalkınma gündemine dâhil edilmesine yönelik savunuculuk çalışmaları ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin uygulanmasına ilişkin küresel politika çalışmalarıyla belirginleşmektedir.

UNESCO'nun kültür politikalarını, sosyo-ekonomik kalkınma meselesiyle sistematik olarak 1960'lardan itibaren ilişkilendirmeye başladığı söylenebilir. Dönemin UNESCO Genel Direktörü René Maheu (1962-1974), "eğitim ve bilim alanlarında ilerleme kaydeden UNESCO'nun, kültürü, sanatsal/kültürel etkinliklerle sınırlı tutarak kültürel politika konusunda eksik olduğunu" ifade etmiştir. On dördüncü Dönem Genel Konferansta (1966) ilk kez üye devletlerin kabulüyle kültür politikası fikri tartışmaya açılmış, o tartışmalarda Maheu'nun kültürel çeşitliliği "benzerlikte evrensellik değil, çeşitlilik içindeki evrensellik" olarak tanımlayan vizyonu, kültürün evrensel insanlık değerleri ile yerel kimlikler arasındaki köprü rolünü ortaya koyması ve kültürel çeşitliliğe özel bir vurgu yapması açısından dikkate değerdir (Maheu, 1967, s. 17'den akt. Konet, 1986, s. 6). Bu tanımlamanın, 1960'larda birçok gelişmekte olan ülkenin bağımsızlık kazandığı ve hem güçlü bir ulusal kimlik hem de sağlam ve sürdürülebilir bir ekonomi aradığı bir dönemde yapılmış olması, UNESCO bünyesindeki güney ülkelerinin, kalkınmayı yalnızca teknolojik transferlerle sağlanan ekonomik büyüme olarak değil, kimlikleriyle birlikte gelişmenin bir ifadesi olarak da gördüğünü gösterir. Kültürü kimliklerle ilişkilendiren bu vizyonun, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması (1972), Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması (2003) ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşme'lerinin (2005) entelektüel temellerinde yankı bulduğu görülmektedir.

1970'ler boyunca kültür ve kalkınma ilişkisinin ele alındığı çok sayıda küresel ve bölgesel hükümetler arası toplantının ardından, 1982 yılında Mexico City UNESCO Dünya Kültür Politikaları Konferansı, kültür ve kalkınma ilişkisi açısından vurgulanması gereken tarihsel anlardan birisidir. MONDIACULT kültür konferanslarının birincisi olan bu konferansta kültür, "bir toplumu veya sosyal grubu karakterize eden

tüm ayırt edici manevi, maddi, entelektüel ve duygusal özelliklerin bütünü” olarak tanımlanmış, “sadece sanat ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer sistemlerini, gelenekleri ve inançları” da içerecek biçimde genişletilmiştir (Konet, 1986, s. 26). Günümüzde yaygın olarak kabul edilen bu tanımlama ile kültürün unsurlarının dinamik doğasına vurgu yapılmakta, kültür artık statik bir şeyden çok bir süreç olarak algılanmaktadır (Dobrosława, 2020, s. 313). Kültürün kendi içinde bir son olmadığına ilişkin bakış açısının yanı sıra, kültürün kalkınma ile ilişkisi de UNESCO Dünya Kültür Politikaları Konferansı’nın önemli gündemidir. Konferansta, özellikle şu noktalar vurgulanmıştır: “Kalkınmanın salt ekonomik boyuta indirgenemeyeceği ve toplumların artık sadece büyüme hedefiyle, hatta daha da ötesi, dışarıdan dayatılan modellerle veya yaşam tarzlarıyla yetinemeyeceği; sanayileşmiş dünyada, sosyo-kültürel gerçekleri dikkate almayan ekonomik kalkınmanın istenmeyen sonuçlara yol açtığı ve ciddi sosyal sorunlar yarattığı; kültürel kimlik ve kalkınma kavramlarının tamamlayıcı nitelikte olduğu;; tatmin edici olmayan kalkınmanın temel nedenleri arasında ise ilgili nüfusların sosyal ve kültürel koşullarının sıklıkla göz ardı edilmesi”. Konferansın sonuç bildirgesinde, yeni bir yorum olarak “Kültürel Demokrasi” kavramına yer verilmiştir: “...herkesin erişebilmesi anlamındaki kültürü demokratikleştirmenin ötesinde... kültürel malların üretilmesinde, kültürel yaşamı ilgilendiren karar verme süreçlerinde ve kültürün toplumda dağıtılmasında birey ve toplumun en geniş biçimde katılımının sağlanması...” ifadesiyle, kültürel demokrasi yaratılması vurgulanmıştır (Konet, 1986, s. 27). Ayrıca, bildirgenin “Kalkınmanın Kültürel Boyutu” bölümünde (md.10-16) “*kalkınmayı insancıllaştırmak*” kavramı ile, gerçek kalkınmanın amacının her bireyin sürekli refahı ve tatmini olduğu öne çıkarılmıştır.

Mexico City’de gerçekleştirilen UNESCO Dünya Kültür Politikaları Konferansı’nın sonuç bildirgesi ile BM Dünya Kültürel Kalkınma için On Yıl (1988-1997) (UNESCO, CLT-MD-I, 1982) (World Decade for Cultural Development) eylem planının uygulamaya geçirilmesi önerilmiştir. Dönemin UNESCO Genel Direktörü, Federico Mayor bu görüşleri şöyle özetliyor:

Son on yılda, kültürel çevreye atıfta bulunulmadan ekonomik büyüme hedefi belirlendiğinde hem ekonomik hem de kültürel ciddi dengesizlikler, sonuçlar ortaya çıktı ve halkın yaratıcı potansiyeli ciddi şekilde zayıfladı. Kalkınmanın amacı her insana daha fazla hayat ve daha iyi bir yaşam getirmekse, kalkınma, tüm üyelerinin yeteneklerinin ve çıkarlarının özgürce ifade edilmesi yoluyla her topluluğun insan kaynaklarının en uygun şekilde konuşlandırılmasına dayanmalıdır (UNESCO, 1988, Mayor’den akt. Eyford ve Eyford, Canadian International Development Agency, 1995, s. 4)

Ekonomik büyümenin önceliklerini, motivasyonlarını ve hedeflerini kültürden türetmesi gerektiği anlamına gelen bu anlayışın yerleştirildiği Dünya Kültürel Kalkın-

ma için On Yıl (1988-1997) ile, nihai amacı insani gelişme olması gereken kalkınmaya kültürel boyut güçlü bir biçimde dâhil edilir. Dünya Kültürel Kalkınma için On Yıl, (1) Kalkınmada kültürel boyut ile (2) Kültürel kimliklerini önemini ortaya koymak, (3) Kültürel hayata katılımı genişletmek ve (4) Uluslararası kültürel iş birliğini teşvik etmek amaçlarını içererek, UNESCO'nun bu konudaki perspektifini ortaya koyar (akt. Eyford ve Eyford, Canadian International Development Agency, 1995, s. 4).

11 Aralık 1992 yılında kurulan, Dünya Kültür ve Kalkınma Komisyonu ise, 1970'ten itibaren kalkınma yaklaşımlarının ekolojik, ekonomik ve ardından sosyal boyutlarına odaklanılan perspektifi kültürel ve sosyal boyutları birbirine bağlayacak biçimde genişletme ve kültürün toplumsal ve insani gelişime katkısını merkezi bir konu haline getirmede önemli bir platformdur (UNESCO General Conference, 27. Session. 27C/INF.11 1993). Komisyonun kültür ve kalkınma arasında politika belirleme sürecinin sonucu, 1995 yılında yayınlanan, "Yaratıcı Çeşitliliğimiz" başlıklı rapordur (Dallaire ve Colbert, 2012, ss. 1-6) Bu raporu ele almadan önce söz edilmesi gereken başka bir etkinlik ise, UNESCO'nun 1998 Stokholm, Kalkınma İçin Kültürel Politikalar Dünya Konferansı'dır (1998). MONDIACULT Konferanslarının ikincisi kabul edilen bu konferansta kültürel çeşitlilik küreselleşmenin sorunları ve dağılan Sovyetler birliğinin ardından ulusal kültürlerin konumu öne çıkan tartışma konularıdır.

2. UNESCO Raporlarında Çeşitlilik ve Kalkınma İlişkisi

UNESCO, kültürel çeşitliliğin insan yaratıcılığını çoğaltarak ekonomik ve sosyal yenilikçiliği teşvik ettiğini savunur. Bu perspektifi içeren bir dizi rapor UNESCO'nun düşünsel evrimini ortaya koyarken, kültür-kalkınma bağına giderek güçlendiren, bugünkü bütüncül anlayışın oluşmasına öncülük etmiştir. Bunlar arasında UNESCO, "Yaratıcı Çeşitliliğimiz" (1995) raporunda kimliğin önemini vurgulamış; "Kültürel Çeşitlilik Bildirgesi" (2001) ile bu vurguya etik bir çerçeve kazandırmış; son olarak da 2013 raporunda kültürü kalkınma denkleminin merkezine yerleştiren yaklaşımı ortaya koymuştur.

1.1 "Yaratıcı Çeşitliliğimiz" Raporu (1995) (Our Creative Diversity: Report of the World Commission for Culture and Development, 1995):

Yaratıcı Çeşitliliğimiz raporu, UNESCO ve Birleşmiş Milletler'in ortak girişimiyle oluşturulan Dünya Kültür ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan, kültür ve kalkınma ilişkisini küresel ölçekte ele alan ilk kapsamlı uluslararası çalışmadır. On temel bölümden oluşan rapor kalkınmayı ekonomik büyümenin ötesine taşıırken kültürü kalkınmanın hem nesnesi hem de aktif bir aktörü olarak konumlandırır ve kalkınmayı "bütünsel insani gelişme" olarak ele alır. "...insani gelişme, hem gelişmenin nihai amacı hem de bu amaca ulaşmak için en önemli araçlardan biri olan bireyi..." ifade eder (Our Creative Diversity, WCCD 1995, s. 27, unesco.uneco.org).

Rapor, kültürün ekonomik büyüme ve sosyal refahla yalnızca dolaylı değil, doğrudan ilişkilendiğini; kimlik, toplumsal uyum ve yaratıcı üretim aracılığıyla kalkınma süreçlerinin biçimlendiğini savunur. Kültürel çeşitliliğin korunması ve yaratıcı endüstrilerin güçlendirilmesi için kurumlar arası koordinasyon ve katılımcı politika tasarımı önerilir; bu yaklaşım kültürü salt miras korumasının ötesine taşıyarak kalkınma stratejilerinin merkezine yerleştirir (unesdoc.unesco.org). Raporun kalkınma teorisine katkısı, kültürü kalkınma hedeflerine ulaşmada hem araçsal bir kaynak (örneğin turizm ve yaratıcı sektör gelirleri) hem de toplumsal sermayeyi, kimlik haklarını ve dayanışmayı güçlendiren bir *sonuç* ve *hedef* olarak ele almasıdır (unesdoc.unesco.org).

Yaratıcı Çeşitliliğimiz (1995), kalkınmayı, “Yeni bir küresel etik” çağrısı ile birlikte ele alır (1995, s. 34). Buna göre, (k)alkınma, karmaşık ve iddialı bir çabadır. Dünyanın her yerindeki tüm insanlara insana yakışır ve anlamlı bir yaşam sürmelerini sağlayacak koşulları sağlamak, muazzam bir insan gücü ve politikada köklü değişiklikler gerektirir. Dünya, kalkınma sorunuyla ilgili veya hatta bunun bir parçası olan, her biri benzer şekilde acil ve aynı derecede öncelikli olan sayısız başka sorunla da karşı karşıya olduğundan, bu görev daha da zorlaşmaktadır...

Rapor, bu vurgu doğrultusunda etiği kalkınma politikalarının dışsal ya da tamamlayıcı bir unsuru olarak değil; insan onuru, özgürlük, eşitlik, adalet ve katılım gibi temel değerler üzerinden kalkınmanın anlamını belirleyen kurucu bir boyut olarak konumlandırır. Küreselleşme süreçlerinin kültürel çeşitlilik üzerindeki baskılarını etik bir sorun olarak ele alan rapor, kültürel homojenleşmeyi, kimliklerin bastırılmasını ve yerel bilgi biçimlerinin değersizleştirilmesini yalnızca kültürel değil, aynı zamanda etik bir hak ihlali olarak değerlendirir. Bu nedenle kültürel çeşitliliğin korunması, raporda hem toplumsal hem de etik bir zorunluluk olarak sunulmuştur. Zira etik ilkeler, kültürel mirasın korunmasını, toplulukların kendi kültürel pratiklerini sürdürme hakkını ve yaratıcılığın özgürce ifade edilebilmesini güvence altına almalıdır.

Sonuç olarak, kültürün bir insan hakkı olduğunu vurgulayan rapor, bu hakkın kültürel katılım, ifade özgürlüğü ve kimlik hakları gibi boyutlarını kalkınma anlayışının merkezine yerleştirir. Kültürel çeşitliliği toplumların yenilikçi kapasitesini besleyen temel bir kaynak olarak tanımlayan rapor, dillerin ve yaşam biçimlerinin korunmasını kalkınmanın ön koşulu olarak görür. Kültürün en yoksul toplumlar için dahi en önemli değer olduğunu belirterek, gelişmenin dışarıdan dayatılan modernleşme modelleriyle değil “kendi kültürü ile katılma” arzusu üzerinden gerçekleşebileceğini savunur. Böylece *Yaratıcı Çeşitliliğimiz* raporu, kültürün kalkınma politikalarındaki tamamlayıcı değil kurucu rolünün uluslararası düzeyde kabul edilmesine katkı sağlamış ve sonraki UNESCO belgeleri (özellikle 2001 Bildirgesi ve 2005 Sözleşmesi) için güçlü bir teorik ve politik zemin oluşturmıştır.

1.2 “Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi” (Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001):

1999’dan itibaren UNESCO, ekonomik küreselleşmeyi ve ticaretin serbestleştirilmesini kolaylaştırmak için tasarlanmış uluslararası bir yasal rejim ve aynı zamanda 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından kültürel çeşitliliğin nasıl korunacağı sorusuna odaklanır. 2 Kasım 2001’de toplanan Genel Kurulun 31. oturumunda Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi, kabul edilerek, kültürel çeşitlilik insanlığın ortak mirası olarak tanımlanmıştır ve kültürel çeşitliliğe saygı temel insan haklarıyla yakından ilişkilendirilmiştir.

Bildirge, kültürel çeşitliliğin korunmasının yalnızca estetik veya tarihsel bir yükümlülük olmadığını; demokratik katılım, ifade özgürlüğü ve sosyal adaletle doğrudan bağlantılı olduğunu vurgular. Kültürel çeşitlilik, ekonomik faaliyetler (ör. yaratıcı endüstriler) ve bilgi/iletişim alanlarında politikaların yeniden düşünülmesi için normatif bir çerçeve sunar; dolayısıyla kültür politikalarının kalkınma politikalarıyla entegre edilmesi çağrısı yapılır (Chiang, 2007, s. 380). Kültürel mal ve hizmetlerin “benzersiz türden metalar” olduğu, kültürel politikaların ise “yaratıcılığın katalizörleri” olarak hareket ettiğini belirten önemli metinlerden birisidir bildirge.

Bildirge, küreselleşme çağında kültürel homojenleşme riskine karşı önlem alınmasını önerirken, kalkınma bağlamında kültürel çeşitliliğin korunmasının sürdürülebilirliğe katkısını üç düzeyde açıklar: (1) Kimlik ve sosyal bağlılık yoluyla toplumsal dayanıklılık; (2) kültürel üretim ve yaratıcılık yoluyla ekonomik çeşitlenme; (3) insan hakları ve katılım mekanizmaları aracılığıyla demokratik kalkınma. Bu hususlar, kültürün kalkınma hedefleriyle çakıştığı noktaları somutlaştırır ve politika yapıcılar için kültürel hakları ekonomik hedeflerle dengede tutacak normatif rehberlik sağlar.

Bildirge, kültürel çeşitliliği insanlığın ortak mirası olarak ele alır ve bu çeşitliliğin insanlık için de vazgeçilmez olduğunu vurgular (md 1). Kültürel çeşitliliğin kültürel çoğulculuk politikalarını zorunlu kıldığını (md 2) ifade eden Bildirge, kalkınmada bir unsur olarak (md 3) kültürel çeşitliliğin “herkese açık seçenek yelpazesini genişlettiğini; sadece ekonomik büyüme açısından değil, aynı zamanda daha tatmin edici bir entelektüel, duygusal, ahlaki ve manevi varoluş elde etmenin bir aracı olarak anlaşılan kalkınmanın köklerinden biri” olduğunu belirtir. Ayrıca, “Kültürel mal ve hizmetler: benzersiz türden emtialar” başlıklı maddede (md 8), günümüzün ekonomik ve teknolojik dönüşümleri karşısında yaratıcı çalışma çeşitliliğine, yazar ve sanatçıların haklarının korunmasına ve kimlik, değer ve anlam taşıyıcıları olarak kültürel mal ve hizmetlerin yalnızca meta veya tüketim nesnesi olarak görülmemesi gerektiğine özellikle dikkat çekilir.

Zamanın UNESCO Genel Direktörü Koïchiro Matsuura, kültür ve kalkınma ilişkisini, “biri diğeri olmadan var olamaz” saptaması ile bildirgeyi, “içe dönük kökten-

ciliğe karşı daha açık, yaratıcı ve demokratik bir dünya vizyonunu ortaya koyan UNESCO'nun yirmi birinci yüzyılın başlarında teşvik ettiği yeni etik anlayışının temel metinlerinden biri" olarak tanımlar. Bildirge UNESCO'ya "belirtilen ilkelerin çeşitli hükûmetler arası kuruluşlar tarafından hazırlanan kalkınma stratejilerine dahil edilmesini teşvik etmek" (md 12) sorumluluğu ve işlevini de verir. (UNESCO, Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001).

2.3 Kültürü Sürdürülebilir Kalkınma Politikalarının Merkezine Koymak: Hangzhou Deklarasyonu: 2013

Kültürü Sürdürülebilir Kalkınma Politikalarının Merkezine Yerleştirmek başlıklı Hangzhou Deklarasyonu, UNESCO Uluslararası Kongresi "Kültür: Sürdürülebilir Kalkınmanın Anahtarı"nın sonuç belgesidir. Kongre, 1998 yılından itibaren UNESCO tarafından düzenlenen, kültür ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantılara odaklanan ilk uluslararası kongre olarak, Birleşmiş Milletler'in 2015 sonrası kalkınma gündemi ışığında, sürdürülebilir kalkınmada kültürün rolünü tartışmak için küresel bir forum işlevi görmüştür. Kültürün sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, çevresel ve ekonomik kalkınma unsurlarına ve barış ve güvenliğin güçlendirilmesine katkısını ele alan kongre sonunda yayınlanan Hangzhou Deklarasyonu, uluslararası ve ulusal politika yapımcılarına ve genel olarak kalkınma aktörlerine, kültürün sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde neden ve nasıl kritik öneme sahip olduğuna dair net bir açıklama sunmayı amaçlar. Deklarasyon, Birleşmiş Milletler'in 2015 sonrası gündeminde kültürü kalkınma politikalarının merkezine yerleştirmek için alınabilecek somut hedefleri ve ilgili önerilen eylemleri belirtir (The Hangzhou Declaration, 2013).

Deklarasyon kültürün bir değerler sistemi ve gerçek anlamda sürdürülebilir kalkınmayı inşa etmek için bir kaynak ve çerçeve olarak rolünü, geçmiş nesillerin deneyimlerinden yararlanma ihtiyacını ve kültürün küresel ve yerel ortak mirasın bir parçası olduğu kadar yaratıcılık ve yenilenmenin kaynağı olduğunu da tam olarak kabul edilmesini vurgular. Deklarasyon, kültürün iki yönlü rolünü öne çıkartır:

1. Sürdürülebilirliğin etkinleştiricisi (*enabler*) olarak kültür; "... anlam ve enerji kaynağı, yaratıcılık ve yeniliğin kaynağı, zorlukları ele almak ve uygun çözümler bulmak için bir kaynak olarak, sürdürülebilirliğin temel bir etkeni..."
2. Kalkınmanın itici gücü (*driver*) olarak kültür; "... bilgi sermayesi ve faaliyet sektörü olarak kapsayıcı sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma, uyum, çevresel sürdürülebilirlik, barış ve güvenliğe yapabileceği özel katkılar yoluyla sürdürülebilir kalkınmanın itici gücü olarak potansiyeli..."

Deklarasyonda küresel ölçekte karşılaşılan kentleşme, eşitsizlik, iklim krizi ve çevresel bozulma gibi sorunlar karşısında kültürel bilgi sistemlerinin ve geleneksel pratiklerin yeni, sürdürülebilir çözümler sunabileceği belirtilir. Giriş bölümünde, "tek

bir çözümün herkese uymayacağını ve farklı kültürel bakış açılarının farklı kalkınma yollarına yol açacağını”; "... gelişen ve hak temelli bir yaklaşım ve çeşitliliğe saygı çerçevesinde güçlü bir şekilde şekillenen bir kültür anlayışını benimsediğini", "kültüre serbest erişim, bireylerin 'seçtikleri şekilde yaşamalarını ve var olmalarını', böylece fırsatları ve insani yetenekleri geliştirirken, halklar arasında karşılıklı anlayışı ve alışverişi teşvik ettiği..." ilkelerini benimsediğini vurgular.

Deklarasyonun Stratejik Eylem Planı Başlıkları ise şunlardır: Kültürü tüm kalkınma politikalarına entegre etmek; Kültürel hakları güvence altına almak; Yoksulluğu azaltmak ve kapsayıcı ekonomik kalkınma için kültür ve yaratıcı endüstrilerden yararlanmak; Kültüre değer verip, koruyup gelecek nesillere aktarmak; Çevresel sürdürülebilirliği kültürle güçlendirmek; Sürdürülebilir kentsel gelişim ve yönetimi sağlamak için bir kaynak olarak kültürü kullanmak; Kültürü, yenilikçi ve sürdürülebilir işbirliği modellerini teşvik etmek için kullanmak; Barış ve uzlaş için kültürel işbirliği.

Deklarasyon "Kültür merkezli bir kalkınma hedefi oluşturulmalıdır; miras, çeşitlilik ve yaratıcılık üzerine inşa edilmeli ve tüm sürdürülebilir kalkınma boyutlarıyla ilişkilendirilen göstergeler içermeli..." vurgusuyla, 2015 sonrası kalkınma hedeflerine kültürün SKA'lar içine bağımsız bir amaç olarak dahil edilmesini talep eder. Sonuç olarak UNESCO'nun 2013 yönelimi, kültürü hem politika hedefine hem de politika aracına dönüştürerek daha kapsayıcı ve bağlamsal olarak duyarlı kalkınma stratejileri çağrısında bulunur.

3. Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi 2005 (KİFAÇ)

UNESCO kültür sektörü bünyesinde yukarıda kısmen ifade edilen tarihsel entelektüel birikim ve politika inşası arayışları, 21 Ekim 2005 tarihinde UNESCO Genel Konferansı'nın 33. oturumunda Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle sonuçlanır (<https://webarchive.unesco.org/en.unesco.org/creativity/what-were-stages-led-adoption-convention>). Sözleşmenin hazırlık sürecinde, BM çatısı altındaki Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) ile istişarelerde bulunulur ve ayrıca kültürel ve yaratıcı endüstriler alanındaki sivil toplum kuruluşlarının katkıları sağlanır. Sözleşme, Küresel kültür politikalarında sivil toplumun temel aktörlerden biri olduğu tek sözleşmedir.

2005 Sözleşmesi uluslararası hukukta, kültürün ve çağdaş yaratımın geliştirilmesi için yasal bir temel sağlayan ilk araç olma özelliğine sahiptir (Merkel, 2025). Bu anlamda Sözleşme "çağımızın Magna Carta'sı" olarak değerlendirilir (Aylett, 2010, s. 355). 2005 Sözleşmesi, kültürel ifadelerin çeşitliliğini korumayı ve geliştirmeyi; kül-

türün kimlik, ifade, demokrasi ve sürdürülebilir kalkınma açısından stratejik önemini uluslararası düzeyde güvence altına almayı amaçlar.

Giriş kısmında vurgulanan ilkeler arasında yer alan “Kültürel etkinliklerin, malların ve hizmetlerin hem ekonomik hem de kimliklerin, değerlerin ve anlamların taşıyıcısı olduklarından kültürel niteliğe sahip olduklarına ve bu nedenle yalnızca ticari değeri haiz olarak değerlendirilmemeleri gerektiğine kani olarak” ifadesi, devletlerin kültür politikalarını yalnızca korumacı bir perspektifle değil; yaratıcı sektörlerin gelişimini destekleyen, kültür ekonomisini güçlendiren ve toplumsal katılımı artıran bir yaklaşımla yeniden kurgulaması gerektiğini belirtir. Sözleşme ayrıca kültür politikalarının eğitim, medya, iletişim, ekonomi ve çevre politikalarıyla birlikte düşünülmelerini savunur. Sözleşme, kültürel ifadeleri ekonomik ve ticari düzeneklerin ötesinde, kimlik, anlam, yaratıcılık ve toplumsal bütünlük açısından stratejik bir değer olarak konumlandırır; devletlere kültürel politikalarını özgürce belirleme güvencesi sağlarken, uluslararası dayanışmayı kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirliğinin temel şartı olarak görür.

KİFAÇ Sözleşmesi kapsadığı alanlarda beş boyutta izleme yapar: Kültür için Sürdürülebilir Yönetişim Sistemlerini Desteklemek; Dengeli Bir Kültürel Mal ve Hizmet Akışı Elde Etmek ve Sanatçıların ve Kültürel Profesyonellerin Hareketliliğini Artırmak; Kültürü Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevelerine Entegre Etmek; İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Teşvik Etmek.

Sözleşmenin temel hedefleri ise (KİFAÇ 2005) şöyle özetlenebilir:

Kültürel İfadelerin Çeşitliliği: Sözleşmenin giriş bölümünde kültürel çeşitlilik, “insanlığın belirleyici bir niteliği” ve “insanlığın ortak mirası” olarak tanımlanmakta; bu mirasın herkesin yararı için değer verilmesi ve korunması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca kültürel çeşitliliğin, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşmesinin bir koşulu olduğu belirtilir. Sözleşme bu nedenle kültürel çeşitliliğin korunmasını, kültürel içeriklerin, yaratıcı faaliyetlerin ve üretim biçimlerinin sürdürülebilirliğinin güvence altına alınmasıyla ilişkilendirir (md 1/a). Kültürel Çeşitlilik “grupların ve toplumların kültürlerinin ifade bulduğu biçimlerin çeşitliliğini ima eder. Bu ifadeler gruplar ve toplumların içinde ve arasında aktarılır. Kültürel çeşitlilik, yalnızca insanlığın kültürel mirasının kültürel ifadelerin çeşitliliği aracılığıyla ifade edildiği, çoğaltıldığı ve aktarıldığı çeşitli yollarla değil, aynı zamanda hangi araç ve teknoloji kullanılırsa kullanılsın, muhtelif sanatsal yaratım, üretim, yayılım, dağıtım ve kullanım biçimleriyle de ortaya konulur” biçiminde (md4/1) yalnızca kimliklerin ifadesini değil, ifadenin türlerini ve bunların aktarıldığı araçları, bunlar aracılığıyla üretimin, dağıtımın, erişimin çeşitliliğini içerecek biçimde katmanlı biçimde tanımlanır.

Küreselleşmenin kültürel alanlarda yarattığı tek yönlü akışlara (özellikle kültürel üretimin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yoğunlaşmasına) karşı Sözleşme, kültürel ifadelerin çeşitliliğinin sürdürülmesini stratejik bir gereklilik olarak ele alır. Giriş bölümünde bunun açık bir ifadesi yer alır: “Özellikle kültürel ifadelerin yok olma veya ciddi düzeyde değer kaybetme tehdidiyle karşı karşıya olduğu durumlarda, içerikleriyle birlikte kültürel ifadelerin çeşitliliğini korumak için önlemler alınması gerektiğini kabul ederek...” Bu yaklaşım, kültürel çeşitliliği kalkınma politikalarının tek tipleştirici etkilerine karşı bir güvenceye dönüştürür. Sözleşme, kültürel çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesini yalnızca bir kültür politikası hedefi değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın temel bir gereği olarak tanımlar (Madde 2/6).

Yaratıcı Sektörleri ve Kültürel Endüstrileri Desteklemek: KİFAÇ Sözleşmesi, kültürel etkinliklerin, malların ve hizmetlerin hem ekonomik hem de simgesel değer taşıdığını vurgulayarak kültürel üretimin yalnızca piyasa mantığına indirgenemeyeceğini belirtir. Giriş bölümünde ifade edildiği üzere: “Kültürel etkinliklerin, malların ve hizmetlerin... yalnızca ticari değeri haiz olarak değerlendirilmemeleri gerektiğine kani olarak...” Bu çerçevede Sözleşme, devletlerin yaratıcı sektörleri ve kültürel endüstrileri destekleyen politika araçları geliştirmesini teşvik eder (Madde 6–7). Özellikle sanatçıların hareketliliği ve yaratıcı üretim kapasitesinin güçlendirilmesi, kültürel çeşitliliğin sürdürülmesi ve kültür ekonomisinin gelişimi için temel mekanizmalar olarak tanımlanır (md 14, 16). Böylece KİFAÇ, kültürel homojenleşmeye karşı normatif bir denge oluşturarak kültür politikalarının ekonomi, medya ve eğitim politikalarıyla bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini ortaya koyar.

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle Bağlantı: KİFAÇ Sözleşmesi, kültürel çeşitliliğin korunmasını temel insan haklarının gerçekleştirilmesiyle doğrudan ilişkilendirir. Rehber İlkeler arasında yer alan İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere Saygı İlkesi, kültürel çeşitliliğin ancak ifade özgürlüğü, bilgiye erişim ve bireylerin kültürel yaşama katılım hakları güvence altındaysa sürdürülebileceğini belirtir: “Kültürel çeşitlilik ancak ifade, bilgi ve iletişim özgürlüğü gibi insan hakları ve temel özgürlükler garanti altına alınırsa korunabilir ve geliştirilebilir” (md 2/1). Bu yaklaşım, kültür politikalarının ve kalkınma süreçlerinin hak temelli bir çerçevede ele alınmasını sağlayarak kültürün sürdürülebilirliğine normatif bir temel kazandırır.

Devletlerin Kültür Politikası Oluşturma Egemenliğini Teyit Etmek: Sözleşme, devletlerin kültür politikası oluşturma konusundaki egemenliğini açık biçimde güvence altına almakta devletlerin kendi ülkelerinde kültürel ifadelerin çeşitliliğini korumak ve geliştirmek için “uygun buldukları politikaları ve önlemleri sürdürmeye, kabul etmeye ve uygulamaya yönelik egemen hakları”nın teyit edildiği belirtmektedir (md 1/h). Benzer şekilde, Rehber İlkeler arasında yer alan Egemenlik İlkesi, devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde “kendi ülkelerinde kültürel ifade-

lerin çeşitliliğini korumaya ve geliştirmeye yönelik önlemleri ve politikaları kabul etmekte egemen hakka sahip” olduğunu vurgular (md 2/2)., Madde 5’te ise taraf devletlerin “kendi kültürel politikalarını oluşturmaya ve uygulamaya ilişkin egemen haklarını” uluslararası düzeyde yeniden teyit ettikleri ifade edilir. Tüm bu hükümler, kültürel malların ve hizmetlerin yalnızca ekonomik metalar olarak değerlendirilmesi gerektiği anlayışına dayanarak, devletlerin kültürel çeşitliliği koruma ve yaratıcı sektörleri destekleme yönündeki düzenleyici ve destekleyici politika araçlarını meşru ve gerekli kıldığını göstermektedir.

Uluslararası İş Birliği ve Dayanışma İlkesi: Sözleşme, kültürlerin yakınlaşmasını, karşılıklı saygıyı ve kültürel alışverişi güçlendirerek barışı teşvik etmeyi amaçlar (md 1/e). Gelişmekte olan ülkelerin kültürel sektörlerini desteklemek, adil ve dengeli bir kalkınmayı sağlamak (md 1/f, md 2/4) için ortak yapım ve dağıtım anlaşmaları teknoloji transferi, kapasite geliştirme programları ile tercihli muamele ile pazara erişim ve sanatçı hareketliliği gibi mekanizmaları öngörür (md 12, 14, 15, 16). Ayrıca, Kültürel Çeşitlilik Uluslararası Fonu aracılığıyla mali destek sağlamayı temel ilke olarak benimser (md 18).

Sivil toplumun kültür politikalarına etkin katılımını sağlamak: UNESCO Kültür sözleşmeleri arasında sivil toplumu bir aktör olarak tanıyan Sözleşme, sivil toplumun kültür politikalarına etkin katılımını teşvik eder (md 11). Kültürel örgütler, yerel topluluklar ve meslek birliklerinin politika geliştirme süreçlerine dâhil edilmesini; şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleriyle bilgiye erişimi güvence altına alır (md 9). Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının uluslararası kültürel iş birliği ve projelerde aktif rol alması teşvik edilerek, yerel aktörlerin kapasite geliştirmesi ve deneyim paylaşımı desteklenir (md 12).

4. KİFAÇ Sözleşmesinde Sürdürülebilirliğin Çifte Doğası

KİFAÇ (2005) Sözleşmesi sürdürülebilirliği iki boyutlu, yani çifte doğal bir kavram olarak ele alır. Birinci boyut, *kültürün insanlığın sürdürülebilir varoluşunun temel zemin*i olmasıdır. İkinci boyut ise kültürün *sürdürülebilir kalkınmanın stratejik bir bileşeni* olarak görülmesidir. Sözleşme, kültürel etkinliklerin, malların ve hizmetlerin kimliklerin taşıyıcısı olarak yalnızca birer meta değil, kendinde bir değer taşıdığını vurgular.

Bu yaklaşımın ilk boyutu, kültürel çeşitliliğin “insanlığın ortak mirası” olarak tanımlanmasıyla belirginleşir (md 4/1). Bu çerçevede kültür, kendi içinde korunması gereken bir değer olarak görülür (md 4/7); ancak bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda kimliklerin çeşitliliğini ve çoğulluğunu, dilsel çeşitliliği, toplumsal cinsiyet eşitliğini, sanatçıların korunmasını, kamu hizmeti ve kar amacı gütmeyen örgütleri, kültüre erişimi (md 4/6) ve kültürlerarası anlayışı (md 4/8) sürdürebilmenin de temel varoluş koşulu olarak ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, kültürel çeşitlilik korunmadıkça

insanlık da çoğul, yaratıcı ve barışçıl bir biçimde varlığını sürdüremez. Bu nedenle sözleşme, kültürü insanlığın sürdürülebilirliği (md 2/2; md 7–11) için gerekli bir ekosistem olarak konumlandırır.

Bu çerçevede çifte doğanın ilk yönü kültür olmadan insanlığın sürdürülebilir bir varoluşa sahip olamayacağı, ikinci yönü ise kültürün sürdürülebilir kalkınma politikalarının ayrılmaz bir stratejik unsuru olduğudur. Böylece KİFAÇ, kültürel çeşitliliğin korunmasını hem etik bir zorunluluk hem de kalkınmanın temel bileşeni olarak tanımlar.

Sürdürülebilir Kalkınmanın Aracı olarak Kültür

Kültürün sürdürülebilirliğin ikinci boyutunu, yani sürdürülebilir kalkınmanın stratejik bir bileşeni olma niteliğini oluşturduğu daha önce belirtilmişti. Birleşmiş Milletler'in yoksulluğun ortadan kaldırılması, toplumsal cinsiyet eşitliği, çevrenin korunması, barış ve refahın artırılması gibi hedefleri merkeze alarak geliştirdiği sürdürülebilir kalkınma perspektifi, KİFAÇ Sözleşmesi'nde kültürel ve yaratıcı endüstriler üzerinden somut bir politika alanına taşınmaktadır (Timisi, 2023). Bu çerçevede kültür, yalnızca tamamlayıcı bir öge değil, ekonomik boyutu da içeren kurucu bir kalkınma bileşeni olarak tanımlanır (md 2/5) ve kültürel çeşitlilik, bugünkü ve gelecek kuşakların yararı için sürdürülebilir kalkınmanın temel gereği olarak konumlandırılır (md 2/6). Bu yaklaşım, Sözleşme'nin "Madde 13 – Kültürün Sürdürülebilir Kalkınmaya Entegrasyonu" başlığında açık biçimde ifade edilir:

Taraflar, sürdürülebilir kalkınmaya elverişli koşulların yaratılması için her düzeydeki kalkınma politikalarına kültürü entegre etmeye çalışacaklar ve bu çerçevede, kültürel ifadelerin çeşitliliğinin korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin yaklaşımları teşvik edeceklerdir.

Madde 13'te belirtilen bu çerçeve doğrultusunda Sözleşme, uluslararası iş birliği, kapasite geliştirme, teknoloji transferi ve özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik destek mekanizmalarının (md 12, 14–18) güçlendirilmesini öngörür. Bu araçlar, kültürün yalnızca korunması değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın motoru olarak geliştirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Sözleşme, gelişmekte olan ülkelerin kültürel sektörlerini güçlendirmek için uluslararası işbirliği, ortak yapım ve dağıtım, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme programlarını teşvik eder (md 12, 15). Buna ek olarak, tercihi pazar erişimi, sanatçı hareketliliği ile Uluslararası Kültürel Çeşitlilik Fonu üzerinden sağlanan mali destek (md 16, 18), hem kültürel çeşitliliğin hem de adil kalkınmanın geliştirilmesini hedefler.

Sözleşme, kültürel ve yaratıcı endüstrilerin sürdürülebilir kalkınmadaki rolünü tanımlarken kültürel etkinlik, mal ve hizmetlerin yalnızca ticari bir değer taşımadığını, aynı zamanda kültürel ifadeleri somutlaştırdığını vurgular. Bu yaklaşım, "...Kültürel etkinlikler, kendi içlerinde bir son olabildiği gibi, kültürel mal ve hizmetlerin üre-

timine de katkıda bulunabilirler” (md 4/4) hükmüyle pekiştirilir. Böylece kültürel etkinliklerin hem içsel bir değer taşıdığı hem de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin sürdürülebilirliğine katkı sağlayarak kalkınma süreçlerinde yapıcı bir rol üstlendiği açıkça ifade edilmiş olur.

5. KİFAÇ Sözleşmesi, MONDIACULT ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

UNESCO’nun kültürel çeşitlilik, kültürel haklar ve yaratıcı ekonomi politikalarının düşünsel arka planı MONDIACULT süreci tarafından şekillendirilmiştir. UNESCO’nun kültür politikalarının yönünü ve uluslararası normlarını belirlemeyi amaçlayan bu küresel konferanslar—1982 Mexico City, 1998 Stockholm ve 2022 MONDIACULT, kültür ile kalkınma arasındaki ilişkinin kavramsal temelini oluşturur. Bu süreçte yaratılan düşünsel zemin, KİFAÇ (2005) Sözleşmesi ile somut, uygulanabilir ve hukuki bir çerçeveye kavuşmuştur.

MONDIACULT’un kültürü hem sürdürülebilir kalkınmanın hem de insanlık mirasının kurucu unsuru olarak gören yaklaşımı, KİFAÇ’ta maddelere dönüşerek ulusal ve uluslararası kültür politikalarının yönünü belirler (UNESCO Küresel Rapor, 2022, s. 61). MONDIACULT 2022, kültürü yalnızca bir miras alanı olarak değil; yaratıcı ekonomi, dijital kültür, kültürel haklar ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında geleceğin kalkınma stratejilerinin temel taşı olarak yeniden konumlandırır. Bu doğrultuda Barselona’da gerçekleştirilen UNESCO Dünya Kültür Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı-MONDIACULT 2025, kültürün bir sonraki Birleşmiş Milletler kalkınma stratejisinde “bağımsız bir hedef” olarak yer alması için bir savunuculuk platformu hâline gelmiştir. Konferansın ana vurguları arasında kültürün 2030 Gündemi’nin dördüncü ayağı olarak tanınması, kültürel hakların uluslararası hukukta güvence altına alınması, kültür profesyonellerinin sosyal ve ekonomik haklarının güçlendirilmesi, dijital dönüşümün kültür politikalarına etkisi, kriz dönemlerinde kültürün rolü, kültür-eğitim ilişkisi ve kültürel/yaratıcı sektörlerin kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin taşıyıcı gücü olarak değerlendirilmesi bulunmaktadır.

KİFAÇ Küresel Raporu (2022), Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’nın (SKA, 2015), 2005 Sözleşmesi’nin hedeflerine ulaşmak için yeni bir ivme yarattığını belirtir. SKA’lar, BM Genel Kurulu’nun 25 Eylül 2015 tarihli “Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi” kapsamında, yoksulluğu sona erdirmek, gezegeni korumak ve herkes için barış ve refah sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu gündem toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutları kapsar; ancak kültürü ayrı bir hedef olarak tanımlamaz. Bunun yerine kültür, SKA’ların tümünün gerçekleşmesi için yata-
tay bir zemin olarak kabul edilir.

UNESCO'nun kültür yaklaşımı ve KİFAÇ Sözleşmesi, kültürü yalnızca sanat ya da değerlerden oluşan bir alan olarak değil; aynı zamanda kalkınmanın yaratıcı, ekonomik ve toplumsal bir unsuru olarak tanımlar ve kültür politikalarının kalkınma planlarına *ana akımlaştırılması* (mainstreaming) gerektiğini vurgular. Kültürün sürdürülebilir kalkınmanın dördüncü ayağı olarak değerlendirilmesi çağrısının temelinde, onun diğer üç boyutu birbirine bağlayan, yön veren ve anlamlandırılan bir toplumsal zemin oluşturması yatar. 2005 Sözleşmesine göre kimlik, kültürel çeşitlilik ve kültürel haklar, kalkınma süreçlerinin meşruiyet alanıdır. Günümüz toplumlarında kültürel ve yaratıcı endüstriler ekonomik büyümenin taşıyıcı gücü hâline gelmiş; nitelikli istihdam yaratmış; yerel ekonomileri canlandırmış ve doğrudan ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlamıştır. Öte yandan kültür, insanların doğayla ilişkisini şekillendirerek çevresel sürdürülebilirlik için geleneksel bilginin yaşatılmasını mümkün kılar. Bu bilginin etkin kullanımı, ancak kültürel çeşitliliğe saygı duyan, farklı toplulukların sesini tanıyan, kapsayıcı ve katılımcı yönetim mekanizmalarıyla sağlanabilir. Özellikle kırılgan grupların (azınlıklar, göçmenler, yerli halklar, kadınlar) karar alma süreçlerine katılması, kalkınma politikalarını daha adil, demokratik ve toplum ihtiyaçlarına duyarlı kılar. "Kimseyi geride bırakma" ilkesinin somut karşılığı da budur.

Kültürün SKA'larla Kesişim Noktaları: KİFAÇ Çerçevesinden Temel Bağlantılar

- **SKA 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması) ve SKA 16 (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar):** Kültürel ifadelerin çeşitliliğini korumak ve güçlendirmek, azınlıkların, göçmenlerin, yerli toplulukların ve kırılgan grupların görünürlüğüne artırarak sosyal dışlanmayı azaltır, toplumsal barış için ortak bir zemin oluşturur.
- **SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme) ve SKA 9 (Sanayi, İnovasyon ve Altyapı):** Yaratıcı endüstrilerin gelişimi nitelikli istihdam yaratır, yenilikçiliği besler ve yeni endüstrilerin ortaya çıkmasına imkân tanır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kültürle kesişimi hem ekonomik hem çevresel zorluklara kalıcı çözümler üretir.
- **SKA 5 (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği):** Kadın sanatçıların ve yaratıcıların görünürlüğüne artırmak, üretim süreçlerine erişimlerini güçlendirmek ve kültürel alanda eşit temsil sağlamak toplumsal cinsiyet eşitliğine doğrudan katkı sunar.
- **SKA 11 (Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar):** Kültürel mirasın korunması ve kent kimliği, mekânsal planlamayla birlikte ele alındığında şehirlerin hem sosyal dokusunu hem de kültürel sürekliliğini güçlendirir.
- **SKA 4 (Nitelikli Eğitim):** Kültürel okuryazarlık, çokkültürlü eğitim ve yaratıcılığa erişim, eğitimin kapsayıcılığını ve niteliğini artırır.
- **SKA 17 (Amaçlar İçin Ortaklıklar):** Uluslararası iş birliği ve kültürel diplomasi,

kültürel alışverişi ve bilgi paylaşımını güçlendirerek SKA'ların küresel ölçekte hayata geçirilmesi için gerekli ortak zemini sağlar.

Sonuç

KİFAÇ Sözleşmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasındaki güçlü kavramsal ve politik bağın, sürdürülebilir kalkınmanın geleceği açısından belirleyici olduğu görülmektedir. Kültür, kalkınmanın dışsal bir unsuru olmaktan çıkarak, bizzat kalkınma zemininin ve insan varoluşunun temel bir parçası haline gelmektedir. Bu nedenle, kültürün kalkınma süreçlerine entegrasyonu, "isteğe bağlı" bir politika tercihi değil, toplumların demokratik katılım, sosyal eşitlik ve kolektif yaratıcılık kapasitesini doğrudan şekillendiren *normatif bir zorunluluktur*. Kültür, kalkınmayı yönlendiren bir araç olmanın ötesinde, ona anlam katan etik, estetik ve sosyal çerçeveyi sunar; bu yönüyle sürdürülebilir kalkınmanın ruhunu ve meşruiyetini oluşturur.

Bugünün küresel kalkınma anlayışı, salt ekonomik büyümeyi önceleyen dar hedeflerden, hak temelli, insan merkezli ve bütüncül bir çerçeveye doğru evrilmektedir. Bu dönüşümü anlamak, kültürü sürdürülebilir kalkınmanın *dördüncü ve bütüleştirici boyutu* olarak görmeyi gerektirir. Kültür, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik gibi diğer üç hedefi birbirine bağlayan ortak zemini sağlayarak, onların uygulanabilirliğini ve kalıcılığını mümkün kılar. Sosyal kimliklerin tanınması, yaratıcılığın teşviki, çevresel etik ve yerel bilgi sistemlerinin kullanımı bu ortak zeminin somut örnekleridir.

Uluslararası hukukta kültürün dönüştürücü rolünü güvence altına alan KİFAÇ Sözleşmesi, SKA'ların daha adil, kapsayıcı ve etkin uygulanması için *normatif bir yol haritası* sunar. SKA'ların kültürü ayrı bir hedef olarak tanımlamamış olması, onun etkisini azaltmaz; aksine, kültürün *tüm hedefleri yatay olarak kesen bir katalizör* olmasını sağlar. Nihayetinde, kültür kalkınmanın sadece bir bileşeni değil, onun yönünü, anlamını ve toplumsal geri dönüşünü belirleyen *temel çerçevedir*. Geleceğin sürdürülebilir kalkınma vizyonu, kültürü planlama süreçlerinin merkezine yerleştiren ve kültürel hakları, çeşitliliği ve yaratıcılığı kalkınmanın *itici gücü* olarak gören bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. KİFAÇ ve SKA'ların birlikte okunması, bu bütüncül yaklaşımın normatif ve kurumsal temellerini netleştirmektedir.

Kaynakça

- Aylett, H. (2010). The Challenge of UNESCO's Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005. *International Journal Of Cultural Studies*, 13 (4), ss. 355–373.
- Chiang E. H., (2007). The Unesco Convention On The Protection And Promotion Of The Diversity Of Cultural Expressions: A Look At The Convention And Its Potential Impact On The American Movie Industry. *Washington University Global Studies Law Review*, 6 (379), ss. 379-403.
- Colbert, G. D. F. (2012). Sustainable Developement and Cultural Policy: Do They Make A Happy Marriage? *Encatc Journal Of Cultural Management And Policy*, 1(6).
- Dobrosława W. (2020). What role for culture in the age of sustainable development? UNESCO's advocacy in the 2030 Agenda negotiations. *International Journal of Cultural Policy*, 26 (3), ss. 312-327.
- Eyford H. ve Glen E. (1995). A Fieldwork and Guide to Culturally Sensitive Development. Canadian International Development Agency. UNESCO. CLT.96FW3.
- Konez G. (1986). UNESCO's Action In the Field of Cultural Planning. Section for Cultural Policies and Studies on Cultural Development Reports. CC/CSP0CP/02.
- Merkel, C. M. ve Sabine V. S. (2025). The 20th Anniversary of the 2005 UNESCO Convention on the Protection and Promotion of Cultural Expressions: Are the Convention's Objectives (still) "Fit for Future". Special Issue 2 of the Papers of the UNESCO Chair in International Relations. Paris.
- Timisi, N. (2023). "Sanatsal Estetik, Tarihsel Deneyim ve Popüler Tüketim: Unesco Sözleşmelerinde Kültür Kavramının Dönüşümü ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliği". *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl? Türkiye'den Deneyimler ve Tartışmalar içinde.* (Der. Asu Aksoy vd). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- United Nations (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- UNESCO (1982). World Conference on Cultural Policies Mexico City, 26July-6 August 1982, Final Report. CLT/MD/I Paris, November.
- UNESCO General Conference, World Commission On Culture And Development. t27. Session. 27C/INF.11 1993
- UNESCO (2001). Universal Declaration On Cultural Diversity. CLT.2002/WS/9, November.
- UNESCO (2005). Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. Paris: UNESCO Publishing.
- UNESCO (2013). Culture: Key to Sustainable Development. Paris: UNESCO Publishing.
- UNESCO (2013). The Hangzhou Declaration, Placing Culture at the Heart of Sustainable

Development Policies. Adopted in Hangzhou, People's Republic of China, on 17 May. CLT-2013/WS/16 <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/culture-and-development/hangzhou-congress/>)

UNESCO (2025). International Decade of Culture for Sustainable Development (222 EX/45). Paris.

UNESCO (2022). Re/Shaping Global Report on Policies For Creativity: Addressing Culture as a Global Public Good.

UNESCO (2025). Global Report on Cultural Policies Culture: The Missing SDG.

unesdoc.unesco.org

<https://webarchive.unesco.org/en.unesco.org/creativity/what-were-stages-led-adoption-convention>).

<https://sdgs.un.org/2030agenda#:~:text=This%20Agenda%20is,social%20and%20environmental>.

<https://www.undp.org/sustainable-development-goals/industry-innovation-and-infrastructure>

Sürdürülebilir Kalkınmanın Eksik Halkası Üzerine Bir Değerlendirme: Kültür

Doç. Dr. Erman M. DEMİR*

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Kültürel İfadelerin Çeşitliliği (KİFAÇ) İhtisas
Komitesi Üyesi

Giriş: Kültürün Sürdürülebilir Kalkınmadaki Eksik Halkası

UNESCO'nun, kültürü sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında merkezi bir konuma yerleştirme çağrısı ışığında, sürdürülebilir kalkınmada "kültür" ekseninin kuramsal ve uygulamalı açıdan yeterince merkezileştirilmediği yönündeki eleştiriler artmıştır. Kültürün turizm, kentsel ve kırsal kalkınma ile entegre edildiğinde sürdürülebilirlik dinamiklerini güçlendirebilecek potansiyeli, politika ve uygulama düzeyinde henüz yeterince hayata geçirilmiş değildir. Yakın dönemde yaşanan bir gelişme, bu tartışmada bir dönüm noktası olmuştur. 2025 yılında düzenlenen MONDIACULT: UNESCO Kültür Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Konferansı sırasında yayınlanan UNESCO Küresel Kültür Politikaları Raporu (UNESCO, 2025), kültürün Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına tek başına bir hedef olarak eklenmesini açıkça talep etmektedir. Bu çalışma, kültürü sürdürülebilir kalkınmanın eksik halkası olarak merkeze alan önceki araştırmalardan (Bahadır ve Gürbüz, 2023; Dişli, 2022; Türkoğlu, 2020; Yılmaz ve Yücel, 2022) hareketle kültür-sürdürülebilir kalkınma ilişkisine farklı bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu konuda yazmak hem heyecan verici hem de zorlayıcı; çünkü bir yandan, 1982 yılındaki ilk MONDIACULT Konferansı ile başlayan 40 yıllık bir sürece hâkim olmayı gerektiriyor. Diğer yandan ise, aynı konferansta dile getirilen "bir toplumu veya toplumsal grubu karakterize eden belirgin ruhsal, maddi, entelektüel ve duygusal

* Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Film Tasarımı ve Yönetimi Bölümü; Başkent Üniversitesi Yaratıcı Kültür Endüstrileri Araştırma ve Uygulama Merkezi (YAKEM) Müdür Yrd.; TOBB Kreatif Endüstriler Meclisi Üyesi.

özelliklerin bütünü" (UNESCO, 2025) biçimindeki kültür tanımı, konunun entelektüel etki alanını oldukça genişletiyor. Bu nedenle, derin bilgi birikimleriyle UNESCO çalışmalarına katkıda bulunan hocalarımızın hoşgörüsüne sığınarak, değerlendirmemi güncel yaratıcı ekonomi tartışmalarıyla sınırlandıracağım.

Kültür, Kimlik ve Yaratıcı Ekonomi: Değişen Anlam Alanı

Yukarıdaki tanım, bana göre, dünyadaki sorunlar ve çözümlerin merkezindeki kavram olan kimliğe işaret etmektedir. Bu noktada, kimlikten bahsederken reel dünyanın doğrudan yansıtılması yoluyla değil, gösterenler arasındaki farklılıklarla kurulan anlam düşüncesinden hareket ediyorum. Dolayısıyla, özü itibarıyla "gerçek" ya da "hakiki" bir temele dayanan sabit bir kimlikten söz etmiyorum. Bu bağlamda Barker'ın deyimiyle bir "oluş" halindeki (Barker, 2002, s. 109); söylemler ve edimler ile sürekli inşa edilen (Barker, 2004, ss. 93-94) bir kimlik anlayışını benimsemeyi tercih ediyorum.

Yaratıcı ekonomi, bu sürekli değişimin yaşandığı şantiye alanı olarak görülebilir. Kültürel ifadeler, teknolojinin iletişimi hızlandırdığı yakın geçmişle kıyaslandığında bile baş döndürücü bir hızla üretilmekte ve dolaşıma girmektedir. Bu nedenle, kimliğe dair anlamın da sürekli yeniden kurulduğu bir zemin olarak yaratıcı ekonomi dikkate değerdir.

Kimlik, belirli bir anda kim olduğumuzu ve hayata yaklaşımımızı özetleyen bir veri noktası olarak, kalkınmayı nasıl algıladığımızı da belirleyen temel unsurdur. Ancak kültür ve kimlik, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin temposunu yakalayarak dünya ile aynı düzeye gelme çabasındaki gelişmekte olan ülkelerde çoğu zaman "verili" kabul edilmektedir. Yani kim olduğumuza dair bileşenlerin bu değişimden etkilenmeyen, sabit bir unsur olduğu varsayılmaktadır. Oysa kalkınma ne kadar olumlu bir tablo sunarsa sunsun, "kimlik" bileşeni denkleme dahil edilmedikçe bu tablo eksik kalır. Buna ek olarak kimlik de kalkınma yönünde hayatımıza giren değişimlerin etkisi ile sürekli yeniden inşa edilir.

Kültür, kim ve ne için kalkındığımızı belirleyen anahtardır. Aynı zamanda, hızla değişen dünyada belirli bir anda varlığımızı işaretleyen bir göstergedir. Kültür zaman içinde sürekli yeniden inşa edilmekte, buna rağmen hayatımızın tutarlılığını sağlayan bir referans noktası oluşturmaktadır. Konuyu bu noktaya taşımamın ardındaki motivasyon şöyle özetlenebilir: Her toplum kimliğine dair farkındalığını bu ekonomik dönüşüm sürecine dahil edebilirse, kültürel ifadelerin çeşitliliğini geliştirme ve koruma amaçlarına bir adım daha yaklaşmış oluruz.

Kültürel İfadeler ve Yaratıcı Endüstriler: Sözleşmeler Işığında Bir Çerçeve

UNESCO'nun 2005 Sözleşmesi'nde tanımlandığı üzere kültürel ifadeler ile yaratıcı endüstriler arasında birbirini tamamlayan, simbiyotik bir ilişki vardır (UNESCO,

2005, s. 5). Sözleşmeye göre kültürel ifadeler, bireylerin, grupların ve toplumların yaratıcılığından doğar. Kültürel anlam ve değer taşıyan fikirler, anlatılar, semboller ve estetik biçimler bir toplumun kimliğini ve yaratıcı potansiyelini yansıtan soyut çıktılardır. Yaratıcı endüstriler ise bu kültürel ifadeleri somutlaştıran, üreten, dağıtan ve pazarlayan ekonomik faaliyetleri üstlenir.

Bu bağlamda, yaratıcı ekonomi kültürün yalnızca taşıyıcısı değil, aynı zamanda ona eşlik eden ve onu biçimlendiren bir süreçtir. Daha açık ifade ile kültürel ifadeleri temel girdi olarak kullanan ekonomik faaliyetler, kültürel ifadelerin değişmesini ve dönüşmesini sağlayan bağlamı da oluşturur. UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin yaratıcı ekonomi açısından temel önemi de buradadır: Kendi varlığımızdan doğan kültürel bileşenleri dijitalleşme ve küreselleşme ile yakın ilişkili ticari faaliyetlerle birlikte yorumlamaya imkan veren tek UNESCO sözleşmesi olması.

Bu açıdan bakıldığında sürdürülebilirlik ile kültür ilişkisine farklı bakabilmek için de temel sağladığı iddia edilebilir. Kültürü sadece insanlığın iyilik haline eşlik eden sağaltıcı bir paylaşım eksenini veya kendinde bir değer olarak görmek yerine, sürdürülebilirliğin temel bileşenlerinden olan ekonomi alanında etkili bir katkı olarak algılamayı sağlar.

Kültürel İndirimin Gölgesinde: Yaratıcı Emek ve Değer Sorunu

Bu noktada iki önemli konuya dikkat çekerek yazının sonucuna doğru ilerlemek niyetindeyim. Bunlardan birincisi kültür ve yaratıcılığı ekonomiden ayrı bir alan olarak tanımlayarak korumaya alma çabasıdır. Bu yaklaşıma göre yaratıcılık bireyin kendini ifade etmesini önceleyen renkli bir alandır. Bu tanım hayal kurmak şeklindeki yaratıcılık bileşenine referans verdiği için isabetli görünür. Kültürün kendinde bir değer olarak tanımlanması açısından mantıklı görünse de bu yaklaşımın çalışma ilişkilerine doğru genişletilmesi ise bir istismar ve öz-istismar alanı yaratır. Kültür üreten insanları idealar dünyasına kapatmak yoluyla üretilen yanlış anlama Andrew Ross'un kültürel indirim (Ross, 2000, ss. 6-7; 2001, s. 80) olarak tanımladığı pratiğe neden olur. Kültürle veya yaratıcı işlerle uğraşan birinin maddi karşılık beklentisi düşük olmalıdır: "Siz zaten keyifli ve değerli bir şeyle meşgulsünüz, neden bunun maddi karşılığı olsun ki?" Bundan daha kötüsü ise yaratıcı çalışanların bu iddia karşısında gönüllü olarak emeklerinin parasal karşılığından feragat etmeleridir. Sistem geneline yayılmış bu olgu, kültürel alanla kalkınma arasındaki en büyük kopukluklardan biridir. Çünkü yüzeysel bir bakışla sanatı, yaratıcılığı ve kültürü metalaşmadan korur görünen bu pratik çoğunlukla kültür üreticilerinin bu yöndeki eğilimlerini istismar eden araçların kazancı için kullanılır. Yani kültürel ifadeler değil kültür üreticileri ekonomiden azade kılınmıştır. Kültürün ederi yine belirlenmiş, sadece tahsilatı yapan adres değişmiştir.

Oysa yaratıcı üretim yapmak en az diğer işler kadar ciddi ve kaynak gerektiren bir iştir. Elbette, bu alandaki faaliyetler insana estetik haz ve derin bir tatmin sağlar. Ancak bunların birikimi, günümüzün koşullarında atölyesinin kirasını ödeyen bir ressam, personeline maaş ödeyen bir reklamcı ya da ekipman kiralayan bir yapım-cının karşılaştığı maddi taleplere cevap veren türden bir değer değildir.

Yüksek Kültür Paradigması ve Dışlayıcı Mantık

Bana göre ikinci temel neden ise yüksek kültür düşüncesi ile yaratıcı endüstrilerin bazı alanlarını popüler ve banal oldukları savıyla kültürel anlamda düşük değerli gören yaklaşımın dışlayıcı mantığıdır. Throsby (2010) kültür politikalarını ekonomik açıdan değerlendirdiği çalışmasında yüksek kültür ile yaratıcı endüstriler arasındaki dinamikleri kavramsallaştırır. Yazar, yüksek sanat ya da yüksek kültür ile popüler olan arasındaki geleneksel ayrımın ekonomik değerlendirmelerin ağır basması nedeniyle ortadan kalktığını (s. 61) ifade etmektedir. Kültürün yalnızca içsel değerini önemseyen anlayış da, sadece istatistiksel veriler (cirolar, gişe rakamları vb.) ile kültürel ifadelerin değerini ölçen pragmatik yaklaşım da tek başına günümüzün bağlamında yetersizdir. Thorsby'nin deyimi ile gerçekçi bir dünyada kültür politikaları bu iki uçtan birine emanet edilemez ve "sanatsal deneyimin çok boyutluluğunun kabul ed(en)" bir yol tutturmak mantıklıdır (s. 63).

Dolayısıyla kültürün yalnızca yüksek sanatla sınırlı değil; aynı zamanda ekonomik alanda etki üretebilen bir dinamik olduğunu kabul ederek ilerleyebiliriz. Ancak bu dinamizmin bir fren mekanizmasına ihtiyacı vardır. O da "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi"dir. UNESCO'nun bu sözleşmeye ilerleyen tarihçesine kısaca göz atmak yukarıda savunduğumuz olgusal gerçeklik ile ilişkisini de görmemizi sağlar.

UNESCO'nun Tarihsel Perspektifi: 1980'lerden Günümüze

UNESCO 1980 yılında hazırladığı bir raporda yaratıcı endüstriler alanında faaliyet gösteren küresel şirketler ve ulus devletler dahilindeki şirketler arasındaki güç denge-sizliğine dikkat çekerek, kamu yönetiminin küresel piyasalara entegre politikalar yoluyla özgün kültürel üretim ile içeriklerin uluslararası dolaşımı arasında denge kurması gerektiğini ifade etmektedir (UNESCO, 1980, s. 9). Bu çalışma bir yandan UNESCO'nun 2005 Sözleşmesi'nin çok öncesinde yaratıcı ekonomi üzerine çalışma-ya ve kültürün ticari dolaşımını bir olgu olarak kabul ettiğine işaret etmektedir. Bu yöndeki başka bir kaynak ise UNESCO'nun 1982 yılında yayınladığı kitaptır: Kültür Endüstrileri: Kültürün Geleceği İçin Bir Meydan Okuma. Bu kitabı benim araştırma alanım için ilginç kılan ise kültür girişimcisi kavramına yer vermesidir. Kamu yönetiminin finansman ve yatırım konularında "kültürel girişimcileri" nasıl daha verimli destekleyebileceği (Morin, 1982, s. 154) üzerine veriler bize ticarileşme konusundaki farkındalığın uzun yıllar önce kazanıldığını gözler önüne serer.

Bu konuda 1980 tarihli raporun sonuç kısmından bir alıntı yapılmalıdır:

Kültürel endüstrilerin ürünleri, genel insani kültürel ortamı ve boş zaman etkinliklerinin büyük kısmını işgal etme eğilimindedir. Bu tür ürünlerin tüketiminin, diğer kültürel tutum ve uygulamalara (yaratma, katılım, uzun ve düşünsel öğrenme süreçleri gibi) kıyasla teşvik edilmesi olgusu, toplumların kültürel gelişiminde derin değişimlere yol açmakta ve farklı kültürel kimliklerin dayandığı değerlerin kendisini etkilemektedir. İstense de istenmese de, tek tipleşme ve kitle kültürüne yönelik eğilim, kültürlerin oluştuğu kavramlar, değerler ve geleneklerin temellerinden birine yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle, sosyal modellerin çeşitliliğini dikkate alarak, kültürel endüstrilerin toplumsal pratikler üzerindeki etkilerini bütünüyle aydınlatmak her zamankinden daha gereklidir. Bu, Üye Devletlerdeki kamu otoritelerine bu alanda karar alma ve strateji hazırlama süreçlerinde yardımcı olacaktır.

Ancak, kültürel endüstrilerin daha geleneksel türdeki faaliyetlerle ilişkili olumsuz yönlerini vurgulamak yeterli değildir. *Daha önemli ve gerçekçi olan, onların olumlu etkileşimlerini analiz ederek, birbirlerini hangi ölçüde ve hangi koşullar altında destekleyebileceklerini belirlemektir;* [Vurgu eklendi] özellikle de katılım ve eğitim içeren faaliyetlerde, hem yaratım hem de tanıtım ve dağıtım düzeyinde. Bu analizlerden çıkarılacak sonuçlar, kültürel endüstrilerde, geleneksel faaliyetlerde ve planlama organlarında karar verme sorumluluğuna sahip kişilerin dikkatine geniş biçimde sunulmayı hak etmektedir. (UNESCO, 1980, ss. 14-15)

Öncelikle, UNESCO dairesindeki uzmanlığa duyduğum hayranlığı ifade etmek isterim. Yıkıcı teknolojik değişimler ve onlara eşlik eden iş modellerinin muazzam temposu ile yakın dönemde iyice hissettiğimiz riskleri yarım yüzyıl önce böylesine isabetle dile getirmeleri ilham verici. Bundan daha önemlisi raporun kültür tanımının tam da merkezinde yaratıcı endüstrilerin ekonomik faaliyetlerini tanımlamasıdır. Elbette ki bunu teknokapitalist fütüristlerin umutkâr iyimserliğiyle yapmamaktadır. Öncelikle risklerden, bugün ifade ettiğimizden çok daha güçlü ve bütünlüklü biçimde söz etmektedir. Ancak bu risklerin ticari ve ekonomik faaliyetleri kültür dairesinin dışında algılayarak çözemeyeceğimizi vurgulamaktadır. UNESCO, en gerçekçi yöntemin; ticarileşmiş yaratıcı endüstriler faaliyetleri ile daha sanatsal odaklı kültürel üretim boyutları arasında nasıl simbiyotik bir ilişki kurulabileceğini araştırmak olduğunu öne sürmektedir. Daha yalın biçimde ifade etmek gerekirse, kurumun önerisi “neyin kültür olduğu” konusunda karşılıklı dışlayıcı konumlanmalar yaratmak yerine, günümüzün ekonomik sistemi içinde kültürün tüm paydaşlarını bir araya getirebilecek bir ortak zemin arayışıdır. Bu durum, sanat, kültürel faaliyet

ya da yaratıcı fikir ayrımlarında yargı dağıtan üsttenci bakışın artık geçerliliğini yitirdiğini gösterir. UNESCO yarım yüz yıl önce kültürel çeşitliliğin küresel dolaşımda yer alması için ekonomik faaliyetlerin dikkate alınması gereken önemli bir boyut olduğunu işaret etmiştir. Hatta bu konuda üretilecek programların merkezinde “ekonomik analiz(in)” (UNESCO, 1980, s. 15) yer alması gerektiğini vaz etmektedir.

Kol Mesafesi Duruşu: UNESCO’nun Denge Arayışı

Bu noktada, UNESCO’nun Kültürel İfadelerin Çeşitliliği yaklaşımıyla, içinde bulunduğumuz neoliberal ekonomik düzende “kol mesafesi” ilkesini gözeterek tarafsız ve özgürlükçü bir duruş sergilemeye çalıştığı belirtilmelidir. Bu tutum, yaratıcı ekonominin dinamiklerine ne yandaş ne de karşıt bir pozisyondan yaklaşmak yerine, onları olgusal bir gerçeklik olarak kabul ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, uluslararası iş birliği ve küresel barışı nihai hedef olarak benimseyen UNESCO’nun, kurumsal yapısını ekonomik faaliyetlerden belli ölçüde bağımsız tutması, kültürel alanda ticari etkinliklere karşı olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır.

Aksine, UNESCO’nun yaratıcı ekonomiyi dışlayarak kendini yüksek kültürün dar sınırlarına hapsedtiği yönündeki beklentiler yanıltıcıdır. UNESCO’nun kol mesafesini koruyan bu dengeli duruşu, yaratıcı ekonominin doğurduğu meydan okumalara yanıt üretmek, dijitalleşme ve küreselleşmenin kültürel çeşitliliği zayıflatıcı etkilerini sınırlamak ve daha kapsayıcı bir yaratıcı endüstriler ekosistemi inşa etmek açısından kritik bir öneme sahiptir.

Sonuç: Gerçekçi Kültür Politikası

Sonuç olarak kültürü araçsallaştıran ve yaratıcı endüstrilere odaklanan kültür politikaları döneminde yaşadığımızı (Hesmondhalgh, Oakley, Lee ve Nisbett, 2015, ss. 5-12) bir olgu olarak kabul etmek durumundayız. Devletin ya da güçlü bir holdingin gölgesinde patronaj ilişkileri ile var edilen dar kültür alanları hala yaşamaya devam etse de, içinde yaşadığımız dünyaya hakim olan yaratıcı ekonomi düşüncesi Birleşik Krallıkta Yeni İşçi Partisi (New Labour) döneminde, “yaratıcı endüstriler” kavramı etrafında yeniden biçimlenen kültür politikasından (s. 15) beslenmektedir. Bu bağlamda, kültürün hem toplumsal hem de ekonomik faydaları üzerinden meşrulaştırılması artık bir tercih değil, temel bir gerekliliktir.

Bu noktada, yazının iki kritik tartışmasını — “kültürel indirim” ve “yüksek kültür” anlayışlarını — yeniden hatırlamak gerekir. Kültürel üretimi yalnızca estetik tatmin üzerinden tanımlayan, emeği görünmez kılan kültürel indirim pratiği, yaratıcı emeğin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Benzer biçimde, yüksek kültürün sınırları içinde kalarak yaratıcı endüstrileri popüler ve düşük değerli olarak dışlayan yaklaşım da çağın gerektirdiği kültürel çeşitliliğe ket vurmaktadır. Oysa kültürel alanın sağlığı, bu iki uç arasında değil, onları birbirine bağlayan simbiyotik ilişkide gizlidir. Gelişmekte olan ülkeler için ise bu konularda zaman ve enerji kaybetmemek daha

da elzemdir. Kimliğin sürekli yeniden inşa edildiği alan olan yaratıcı ekonomideki küresel rekabette yer edinebilmek ve dijital geçmişe kültürel ifadelerin izini bırakabilmek için ayrımlara değil iş birliklerine ihtiyaç duyduklarını düşünüyorum.

Dolayısıyla, bize düşen görev; bu karşıt pozisyonlar arasında taraf seçmek yerine, kültürel ifadelerin çeşitliliğini koruyan, farklı paydaşları kültürel üretim zemininde buluşturan bir anlayışı inşa etmektir. Eğer konuşmak bir başlangıç için faydalı bir eylemse, bundan sonra sonuç üreten adımlar atmak daha elzemdir. Günümüzün parolası açık olmalı: Acta non verba! (Söz değil, eylem zamanı.) Benim araştırmalarım açısından bakıldığında, bu tartışmaya 15 yılı aşan bir süredir katkı verdiğim söylenebilir. Yaratıcı endüstriler üzerine artık on yılı aşkın bir süredir yoğun şekilde konuşuyoruz. Bugün, konuşmanın marjinal faydasının azaldığı bir dönemdeyiz. UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin 20. yılını kutlayan etkinlik serisinde olduğu gibi, taşın altına elini koyabilecek insanlar bir araya gelmeli. Artık üretmeye, icra etmeye ve sonuç almaya başlamalıyız.

Kaynakça

- Bahadır, E. C. ve Gürbüz, A. O. (2023). Sürdürülebilir Kalkınmadan Kurumsal Sürdürülebilirliğe: Teorik Değerlendirme. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 7 (12), 131-141. doi:10.55775/ijemi.1328465
- Barker, C. (2002). *Making Sense of Cultural Studies: Central Problems and Critical Debates*. London: SAGE Publications Ltd. doi:10.4135/9781446220368
- Barker, C. (2004). *The Sage dictionary of cultural studies*. London Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Dişli, G. (2022). Kültürel Miras Ve Koruma Olgusunun Döngüsel Ekonomi Ve Sürdürülebilirliğe Katkısı: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 441-451. doi:10.19113/sdufenbed.1084899
- Hesmondhalgh, D., Oakley, K., Lee, L. ve Nisbett, M. (2015). *Culture, Economy and Politics: The Case of New Labour*. London: Palgrave Macmillan.
- Morin, G. (1982). A Model Devised For a Mixed Economy: The Societe Quebecoise de Developpement des Industries Culturelles. *Cultural Industries: A Challenge For the Future of Culture* (ss. 152-156) içinde. (Ed. Unesco). Paris: Unesco.
- Ross, A. (2000). The Mental Labor Problem. *Social Text*, 18 (2), 1-31.
- Ross, A. (2001). No-Collar Labour in America's 'New Economy'. *Socialist Register*, (37), 77-87.
- Throsby, D. (2010). *The Economics of Cultural Policy*. Cambridge University Press.
- Türkoğlu, İ. (2020). Sürdürülebilir Kalkınmada Kültür Mirasının Yeri Ve Önemi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (20), 117-143. doi:10.33207/trkede.692194
- UNESCO (1980). *Cultural Industries*. UNESCO.
- UNESCO (2005). *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. 23 Ekim 2025 tarihinde <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-and-promotion-diversity-cultural-expressions> adresinden erişildi.
- UNESCO (2025). *Culture & Sustainable Development*. 23 Ekim 2025 tarihinde <https://www.unesco.org/en/sustainable-development/culture> adresinden erişildi.
- Yılmaz, H. ve Yücel, T. (2022). Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Uluslararası Çalışmalar ve Eleştirileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5 (3), 691-702. doi:10.33712/mana.1181239

Türkiye'nin Yaratıcı Kültür Endüstrilerinin Küreselleşmesi ve İhracatı

Duygu ÇEÇEN YAYGIR

T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Hizmet Ticareti Genel Müdürlüğü
Kültürel Hizmetler ve Yaratıcı Endüstriler Daire Başkanı

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanım ve değerli UNESCO temsilcileri, değerli akademisyenler, kıymetli katılımcılar;

Hepinizi saygıyla selamlıyor ve UNESCO'nun 2005 Genel Konferansı'nda kabul edilen KİFAÇ Sözleşmesi'nin 20. Yıl Dönümü Kutlama Etkinliği kapsamında nazik davetiniz için teşekkür ediyorum. Bu vesileyle Bakanlığımızın bu alandaki çalışmalarını sizlerle paylaşacak olmaktan duyduğum memnuniyeti ifade etmek istiyorum.

KİFAÇ kapsamında kültürel çeşitliliği korumak ve geliştirmek adına kültür endüstrilerinin anahtar rol oynadığı bilinciyle bu alandaki yenilikçi üretimlerin desteklenmesi Bakanlığımızca da önem arz ediyor.

Bu kapsamda, Ticaret Bakanlığı olarak kreatif endüstrilerin kültürel değer zincirinin küresel çapta dağıtımı, yayılması noktasında politika ve destekler geliştiriyoruz. Bu destekler kültürel kreatif endüstrilerde girişimciliği de cesaretlendiriyor.

Bu noktada Ticaret Bakanlığı olarak Kültür ve Turizm Bakanlığımızın özellikle Telif Hakları Genel Müdürlüğü ve Sinema Genel Müdürlüğü; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığımızın Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü ve Milli Teknoloji Genel Müdürlüğü başta olmak üzere ilgili kamu kurumları ve özel sektör çatı kuruluşlarımız ile yakın iş birliği ve etkileşim içinde çalışıyoruz.

Değerli katılımcılar,

Hepimizin yakından bildiği üzere bugün dünyada kreatif endüstriler, Birleşmiş Milletler (BM) 2030 sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önemli bir unsurunu oluşturan fikri mülkiyeti son derece yoğun, dolayısıyla ekonomik katma değeri oldukça

yüksek, bilgi ve teknolojinin ana ekseninde yer aldığı, toplumun farklı kesimlerini kapsayacak şekilde geniş çapta gelir ve istihdam yaratabilen büyük bir ekonomik üretkenlik alanı haline geldi. Nitekim bu vizyon ışığında BM tarafından 2021 yılı Kreatif Ekonomi yılı ilan edildi.

Oldukça geniş ve aynı zamanda disiplinler arası bir alan olan kreatif endüstrilerin gücü, reklamcılıktan tasarım ve mimarlığa; görsel-işitsel hizmetlerden bilişim/yazılım sektörüne ve dijital oyuna; görsel sanatlardan gösteri sanatlarına kadar geniş bir yelpazede alt sektörü kapsamından ileri geliyor.

Bugün kreatif endüstrilerimiz, ülkemizin mal ve hizmet ihracatına yüksek katma değer sağlıyor, bu yönüyle yeni nesil ihracat vizyonumuza ciddi katkı sunuyor.

Bu bakımdan Ticaret Bakanlığı olarak gerek küresel çapta rakiplerimizdeki gelişmeleri gerekse ülkemizin bu sektörlerdeki küresel konumunu ve ulusal bazda sektörlerimizdeki gelişmeleri ilgili kamu kurumlarımız, özel sektör temsilcileri ve akademi ile eşgüdüm içerisinde titizlikle takip ediyoruz.

Nitekim bu alanda daha derinlikli çalışılabilmesini teminen 2021 yılı Temmuz ayında Bakanlığımızda kurulan Uluslararası Hizmet Ticareti Genel Müdürlüğümüz altında münhasıran Kültürel Hizmetler ve Yaratıcı Endüstriler Dairemiz kuruldu.

Bu sektörlerin önemini biraz daha vurgulamak adına sizlerle bu alan özelinde çalışmalarını sürdüren Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yayınlanan ve halihazırda küresel çapta en güncel ve kapsayıcı rapor olarak kabul edilen Kreatif Ekonomi Görünüm 2024 Raporunda bazı dikkat çekici verileri paylaşmak istiyorum.

Rapora göre, 2022 yılında küresel kreatif ürün ihracatının toplam mal ihracatı içinde %3 payla 713 milyar dolara; küresel kreatif hizmet ihracatının ise toplam hizmet ihracatı içinde %19 payla 1,4 trilyon dolara ulaştığını görüyoruz. Aynı rapor bizlere, kültürel ve kreatif endüstrilerin toplam istihdama katkısının da %6,2 gibi yüksek bir orana ulaştığını gösteriyor. Bu veriler yakın gelecekte katma değerli ihracat açısından kreatif hizmet ihracatına daha fazla odaklanmamız gerektiğini bizlere işaret ediyor.

Kreatif ürün ihracatı açısından değerlendirildiğinde, 2022 yılında Türkiye'nin ihracatı dünya kreatif ürün ihracatı içinde %2,2 pay ile 15,9 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiş olup Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında 5. sırada yer almıştır. *(Dünyada kreatif ürün ihracatında ÇHC (%35), ABD (%6,4), İtalya (%5,4), Fransa (%4,2) ve Hong Kong (%4,1) dünyada ilk 5 ülke arasında yer almaktadır.)*

Kreatif hizmet ihracatı açısından değerlendirildiğinde söz konusu raporda 2022 yılı itibarıyla Türkiye'nin dünya ihracatı içinde %0,2 pay ile geliştirmekte olan ülkeler arasında 5. sırada yer aldığını görüyoruz. Ancak son birkaç yılda yazılım (%41), AR-GE

%30), reklamcılık pazar araştırması ve mimarlık (%16), görsel işitsel hizmetler (%8), bilişim (%4) ve kültür eğlence hizmetleri (%0,6) sektörlerimizdeki ihracat başarılarını göz önüne alırsak Türkiye'nin bu alandaki ihracatının dünya kreatif hizmet ihracatı içinde üst sıralara tırmandığını söyleyebiliriz. *(Dünyada kreatif hizmet ihracatında ilk 5 ülke arasında ABD (%17,7), İrlanda (%16,8), Birleşik Krallık (%6,3), Almanya (%5,7) ve ÇHC (%4,9) bulunmaktadır.)*

Raporda ihracat için baz alınan 2022 yılından günümüze kadar geçen süre zarfında ülkemizin bu sektörlerde elde ettiği ihracat başarılarını da göz önünde bulundurduğumuzda 2025 yılı itibariyle tüm bu oranların çok daha yüksek olduğunu öngörmemiz mümkündür.

Ayrıca Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından yayınlanan 2023 yılı Küresel İnovasyon Endeksinde Türkiye'nin son 10 yılda 68. sıradan 39. sıraya yükselmek suretiyle en hızlı yükselen ülkelerden biri olduğuna vurgu yapılmakta, bu yükselişin ardındaki itici gücün ise dizi/film ve bilişim/yazılım ve oyun sektörümüzü de içine alan yaratıcı çıktılar olduğu ortaya konulmaktadır.

Esasen tüm bu veriler, özellikle son 10 yılda küresel çapta büyük başarılarla imza atarak ivme kazanan dizi/film, bilişim, yazılım ve oyun alanındaki hizmet ihracatımızın yanı sıra tasarıma dayalı mal ihracatımız bakımından da ülkemizin bu alandaki yüksek potansiyelini açıklıkla ortaya koymaktadır.

Bu potansiyeli daha iyi örnekleyebilmek adına kreatif endüstri sektörlerimizden küresel çapta ulaştığı başarı ile bizleri gururlandıran ve Ticaret Bakanlığı olarak hizmet ihracatını uzun süredir desteklediğimiz bazı kreatif hizmet sektörlerimize kısaca değinmek istiyorum.

Bugün dizi, sinema filmi, animasyon, belgesel ve program formatı türlerindeki yapımlarımız, küresel çapta ABD'den sonra rakip ülkelerimiz konumunda olan Güney Kore, Hindistan, Brezilya gibi ülkelerin yapımları ile yarışarak son 20 yılda küresel pazarda dikkat çekici bir konuma yükseldi. Küresel çapta Türkiye bu sektörde ilk 5'teki yerini koruyor.

2012 yılında 39 ülkeye yaklaşık 50 yapım ihraç eden ülkemiz bugün yılda ortalama 500'ü aşkın geniş bir içerik yelpazesi ile Ortadoğu'dan Latin Amerika'ya, Güneydoğu Asya'dan Afrika'ya, Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya kadar farklı coğrafyalarda 150'den fazla ülkede 800 milyonu aşkın izleyiciyle *(bizzat ulaştığı tekil izleyici sayısı itibariyle)* yapımlarını buluşturuyor.

2024 yılı Eylül ayında açıklanan elimizdeki en güncel TÜİK verilerine göre görsel işitsel hizmetler sektörümüzün 2023 yılı ihracatının 623 milyon dolar düzeyinde olduğunu gördük. Diğer taraftan çevrimiçi/dijital yayıncılık mecralarına yapılan sa-

tışlar da dikkate alındığında bu sektörde ihracatımızın çok daha yüksek olduğunu hesaplıyoruz.

Kreatif endüstrilerin bir diğer önemli gücü ise yalnızca kendi sektör kolunda değil aynı zamanda etkileşim içinde olduğu diğer sektör kollarında da katma değer yaratabilmesinden ileri geliyor. Sektörler arası bu etkileşimin en güzel örneklerini dizi/film sektörümüz vesilesiyle görebiliyoruz.

Bugün yapımlarımız hem mal hem de hizmet ihracatımızın tanıtımında önemli bir rol oynuyor, ülkemizin seyahat ve konaklama hizmetleri, turizm (sağlık turizmi, gastroturizm dahil), eğitim hizmetleri ihracatının yanı sıra mobilya ve dekorasyon, mücevherat, tekstil-konfeksiyon, beyaz eşya ve tüketici ürünleri gibi ihracat kalemlerine de ivme kazandırıyor.

Teknolojik yönden dijital dönüşümün de bir yansıması olarak bugün artık içerik satışlarımızın mecralarında da bir çeşitlenme yaşıyoruz.

Her ne kadar yapımlarımızın ihracat gelirlerinin önemli bir kısmı diğer ülkelerin televizyon gibi geleneksel yayıncılık mecralarına satıştan kaynaklanıyorsa da 2020 yılından bu yana ülkemiz yapımları doğrudan izleyici talebine dayalı küresel çevrimiçi/dijital yayıncılık platformlarında da farklı içerik türleri ile gittikçe daha fazla yer alıyor.

Bununla yetinmeyip bu sektörümüz aynı zamanda farklı ülkelerle ortak yapım/dağıtım ve uyarlama yapım anlaşmaları akdetmek suretiyle hizmet ihracatı modellerini de çeşitlendirmeyi başarmış durumda.

Sektör giderek küresel çapta markalaşüyor ve devlet desteklerinin yanı sıra özgün ve yenilikçi yapımlarla ve farklı iş modelleri ile de rekabetçiliğini uzak coğrafyaları da içine alacak şekilde pazar çeşitlendirmesi yoluyla her geçen gün artırıyor.

Yapımlarımızın güçlü ihracat potansiyelini de gözетerek Ticaret Bakanlığı olarak sektöre özgü destek unsurlarıyla 2012 yılından bu yana desteklediğimiz bu sektörümüzü destekliyoruz.

Desteklerimiz mikro ölçekli firmalardan büyük ölçekli firmalara kadar geniş bir yelpazede ekonomik aktörü kapsayacak şekilde kurgulanmış durumda. Özellikle bu sektördeki KOBİ'ler özelinde kümelenme prensibi ile sektörün ihracata hazırlanmasını sağlayacak projeler geliştiriyoruz.

Kıymetli Katılımcılar,

Bu alanda bir diğer öne çıkan sektörümüz bilişim, yazılım ve özellikle oyun sektörümüzdür. Küresel bilgi teknolojileri ve iletişim pazar büyüklüğü 2023 yılında %1,1'lik büyümeye ile 4,5 trilyon dolar seviyesine yükselmiş olup söz konusu eğilime paralel olarak Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD) verilerine göre Türkiye'deki

bilgi ve iletişim teknolojileri pazarı da büyüyerek 2023 yılı itibarıyla 784,6 milyar TL (33 milyar dolar) seviyesine ulaşmıştır. TÜİK verilerine göre bilişim sektöründeki hizmet ihracatımız ise 2023 yılında yaklaşık 3,4 (3 milyar 446 milyon dolar) milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bilişim sektörü içerisinde en hızlı gelişen alanlar arasında gösterilen dijital oyun sektöründe ülkemiz de hızla dijitalleşen dünyaya ayak uyduruyor, Türk oyun geliştiricilerinin ve üretilen yerli oyunların sayısı her geçen yıl artıyor, buna bağlı olarak yerli dijital oyun pazarı hızla büyüyor. Oyun firmalarımız, ihracat başarılarının yanı sıra firma değerlemeleri ile aldıkları yatırımlarla da dikkat çekiyor.

Küresel oyun pazarı büyüklüğü 2023 yılında 185 milyar dolar seviyesine ulaştı. Türk oyun sektöründe 2023 yılında Türkiye’de yerleşik bulunan 40 oyun firmasına toplam 30,2 milyon dolar iç ve dış yatırım gerçekleştirilmiştir.

Bakanlığımızca hizmet ihracatını desteklediğimiz bu iki örnek sektörümüz esasen bizleri, kreatif endüstrilerin diğer alt sektörlerinin de desteklenmesi halinde ortaya çıkabilecek ihracat potansiyelini ve performansını değerlendirmeye sevk etti.

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) kapsamında yer alan politika tedbirlerinden *“yeni alt sektörlerin hizmet ihracatı destekleri kapsamına alınmasının değerlendirilmesi politika tedbiri”* çerçevesinde kreatif endüstriler sektörünün de hizmet ihracatındaki payının artırılması amacıyla desteğe konu olabilecek ihracat potansiyeli yüksek yeni alt sektörleri tespit ettik. Yeni dönemde destek mevzuatımızı bu sektörleri de kapsayacak şekilde güncelleme imkanları için çalışıyoruz.

Tekrar teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

2. PANEL: DİJİTALLEŞME ve YARATICI KÜLTÜR ENDÜSTRİLERİNDE KİFAÇ'ın YERİ

Panel Moderatörü:
Özlem ECE

Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi Penceresinden Yapay Zekâ Regülasyonlarının Değerlendirilmesi

Av. Doç. Dr. Mete TEVETOĞLU*

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Kültürel İfadelerin Çeşitliliği (KİFAÇ) İhtisas
Komitesi Üyesi

Giriş

UNESCO tarafından kabul edilen Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (2005), kültürel ürünlerin yalnızca ekonomik birer meta değil, aynı zamanda kimlik, değer ve anlam taşıyıcıları olduğunu vurgulamaktadır. Bu sözleşme, kültürün hem ulusal hem de uluslararası düzeyde korunmasını ve çeşitliliğin sürdürülmesini hedeflemekte, devletlere kendi kültür politikalarını oluşturma ve uygulama hakkı tanımaktadır.

Kültürel ifadelerin çeşitliliği, sürdürülebilir kalkınmanın ve uluslararası iş birliğinin temel bileşenidir. Bu bağlamda ele alındığında, Sözleşme; kültürün yalnızca ekonomik bir değer değil, aynı zamanda sosyal, insani ve kültürel bir unsur olduğunu ortaya koyar. Kültürlerarası diyalogun güçlendirilmesi, kültürel hakların korunması ve çeşitliliğin yaşatılması, sözleşmenin ana ilkelerindendir.

Sözleşme, küreselleşmenin kültürel alanlarda yarattığı homojenleşme eğilimine karşı normatif bir çerçeveye ve kendine özgü bir vizyona sahiptir. Kültürel üretimin piyasa koşullarına tamamen terk edilmesi, yerel kültürlerin görünürlüğünün azalması ve kültürel kimliklerin zayıflaması gibi risklere karşı, devletlerin müdahale edici kültür politikaları geliştirme hakkını tanıır. Böylelikle kültürel çeşitliliğin yalnızca korunması değil, aynı zamanda aktif biçimde desteklenmesi hedeflenmektedir.

Günümüzde bu vizyonun ve normatif çerçevenin yeni bir sınav alanı, dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin kültürel üretim süreçlerine doğrudan dahil olmasıyla

* İstanbul Barosu.

ortaya çıkmıştır. Yapay zekâ sistemleri, artık metin, görsel, müzik ve film gibi yaratıcı alanlarda kültürel ifadeleri sıfırdan veya yeniden üretmekte, şekillendirmekte; bu durum ve gelişmeler kültürel özgünlük, etik sorumluluk ve fikrî mülkiyet bakımından yeni tartışmalar doğurmaktadır.

Bu makale, UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin öngördüğü temel ilkeleri, vizyonu ve kültürel çeşitlilik ilkelerini merkeze alarak, yapay zekâ regülasyonlarının kültürel boyutunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada özellikle Avrupa Birliği'nin Yapay Zekâ Yasası (AI Act) ve ABD'nin düzenleyici yaklaşımları incelenerek, bu normatif çerçevenin kültürel haklar, ifade özgürlüğü ve yaratıcı üretim süreçleriyle ilişkisi yorumlanacaktır.

Amaç, yapay zekânın getirdiği yeni teknolojik çıktılar ve bunlara dair yasal düzenlemelerin, UNESCO'nun kültürel çeşitlilik vizyonu ile ne ölçüde örtüştüğünü ve hangi alanlarda çatıştığını ortaya koymaktır. Böylece kültürel hakların dijital çağdaki sürdürülebilirliği üzerine çok boyutlu bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir.

UNESCO 2005 Sözleşmesi ve Getirdiği Yükümlülükler

Sözleşme, taraf devletler için bir dizi yükümlülük öngörmüştür. Bunların başında kültürel politikaların geliştirilmesi, yerel sanatçıların ve yaratıcı sektörlerin desteklenmesi, kültürel ürünlerin korunması ve kültürel çeşitliliğin piyasada teşvik edilmesi gelmektedir (UNESCO 2005). Ayrıca devletlerin uluslararası iş birliğini artırmaları, kültürel ürünlerin dolaşımını kolaylaştırmaları ve kültürel alışverişi desteklemeleri beklenmektedir (UNESCO 2005).

Kültür endüstrilerinin, özellikle küçük ölçekli girişimlerin desteklenmesi, sanatçıların ve kültür profesyonellerinin ifade özgürlüğü, adil ücret ve sosyal güvenlik gibi temel haklarının korunması bu kapsamda ele alınması ve değerlendirilmesi gereken hususlardandır. Dijital çağın getirdiği yeni dinamiklerin ışığında, medya ve dijital platformlarda tekelleşmenin önlenmesi ve farklı kültürlerin görünür kılınması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Türkiye, diğer akit devletler gibi, bu Sözleşme ile kültürel çeşitliliği koruma ve geliştirme yönünde ulusal ve uluslararası düzeyde taahhütte bulunmuştur.

UNESCO 2005 Sözleşmesi, devletlerin yalnızca kültürel ürünlerin serbest dolaşımına imkân tanıyan bir ekonomik düzen kurmalarını değil, aynı zamanda kültür politikalarını insan hakları ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleriyle uyumlu biçimde tasarlamalarını zorunlu kılar. Bu yönüyle Sözleşme, kültürel üretimi salt piyasa koşullarına terk etmeyen; kamusal destek, düzenleme ve koruma mekanizmalarıyla güçlendirilmiş bir kültür ekosistemini hedefler.

Taraf devletlerin, kültürel ifadelerin üretimi, dağıtımı ve erişimi alanlarında adil rekabet koşullarını sağlama yükümlülüğü, kültürün ticarileşmesi ile kültürel çeşitliliğin korunması arasında bir denge kurulmasını amaçlar. Bu bağlamda devletler, kültürel politikalarını yalnızca ulusal çıkarlar doğrultusunda değil, aynı zamanda kültürlerarası dayanışma ve karşılıklı anlayışı teşvik edecek biçimde yürütmekle sorumludur.

Sözleşme'nin getirdiği bir diğer önemli yükümlülük, dijitalleşme çağında kültürel üretimin dönüşümünü gözeten yeni politika araçlarının geliştirilmesidir. Dijital medya ortamlarında tekelleşmenin ve algoritmik yönlendirmelerin kültürel çeşitliliği tehdit etmesi, Sözleşme'nin öngördüğü müdahale alanlarını genişletmiştir. Devletler artık yalnızca fiziksel kültürel mirası değil, dijital içerik üretimini de kültürel çeşitlilik perspektifiyle düzenlemek durumundadır.

Türkiye'nin 2005 Sözleşmesi'ni onaylaması, ülkenin kültür politikaları açısından uluslararası normatif çerçevelerle uyumlu bir yönelimi ifade etmektedir. Bu onay, Türkiye'ye kültürel mirasın korunması, yerel kültürlerin sürdürülebilir biçimde desteklenmesi ve sanatçıların ekonomik haklarının güçlendirilmesi yönünde hem anayasal hem de uluslararası düzeyde yükümlülükler getirmiştir. Sözleşme'nin uygulanması, yalnızca kültürel kimliğin korunması değil, aynı zamanda kültürlerarası diyalogun ve yaratıcı sektörlerin çeşitliliğinin geliştirilmesi bakımından da stratejik bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla Türkiye açısından 2005 Sözleşmesi, kültürel politikaların demokratikleşmesi ve kültürel hakların bütüncül biçimde teminat altına alınması yönünde bir normatif referans noktası niteliğindedir.

Yapay Zekâ ve Kültürel İfadeler Arasındaki Kesişim Noktaları

Yapay zekâ, günümüzde metin, görsel, müzik ve video üretiminde aktif rol oynamakta; kültürel üretim süreçlerinin önemli bir parçası hâline gelmektedir. Kültürel ifadeler, bir toplumun değerlerini, estetik anlayışını ve kimliğini yansıtır. Dolayısıyla, yapay zekânın bu ifadeleri üretmesi veya çoğaltması, kültürel kimlik ve çeşitlilik üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır.

Bu noktada “kültürel doğruluk” ve “telif hakkı” meseleleri önem kazanmaktadır. Örneğin, yapay zekâ tarafından üretilmiş bir müzik parçasının, geleneksel bir kültüre ait motifleri doğru şekilde temsil edip etmediği tartışmalıdır. Bu tartışma, kültürel mirasın korunması, etik sınırlar ve fikri mülkiyetin yeniden tanımlanması açısından yeni bir hukuki ve kültürel alan açmaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin kültürel üretim sürecine dahil olması, kültürün yaratım biçimlerini kökten dönüştürmektedir. Geleneksel olarak insan yaratıcılığına dayanan sanatsal faaliyetler, artık algoritmik analiz ve veri odaklı öğrenme modelleriyle desteklenmektedir. Bu durum, “yaratıcı özne”nin kim olduğuna dair klasik kavrayışları sorgulamaya açmaktadır. İnsan müdahalesinin sınırlarının belirsizleştiği bu

yeni üretim biçimi, kültürel otantiklik ve özgünlük tartışmalarını yeniden gündeme taşımaktadır.

Öte yandan, yapay zekâ tarafından üretilen içeriklerin, belirli kültürel kalıpları veya normatif temsilleri yeniden üretme riski de bulunmaktadır. Algoritmaların, eğitim aldıkları veri setlerindeki önyargıları yansıtmaları, kültürel tekdüzelik ve homojenleşme tehlikesini beraberinde getirir. Bu durum, özellikle azınlık dillerinin, yerel sanat biçimlerinin ve geleneksel kültürlerin görünmez kınlanması riskini doğurabilir. Bu bağlamda, yapay zekâ yalnızca bir teknoloji değil, kültürel temsillerin güç ilişkilerini yeniden şekillendiren bir aktör hâline gelmiştir.

Yapay zekâ destekli üretim araçlarının kültürel mirasın korunması açısından da ikili bir işlevi vardır. Bir yandan tarihî eserlerin dijitalleştirilmesi, arşivlenmesi ve yeniden canlandırılması gibi olanaklar sunarken, diğer yandan bu süreçte kültürel bağlamın bozulması veya anlamın indirgenmesi tehlikesi doğabilir. Dolayısıyla, kültürel mirasın dijital ortamda yeniden üretilmesi sürecinde etik kuralların ve kültürel doğruluk ilkelerinin açık biçimde tanımlanması gerekmektedir.

Sonuç olarak, yapay zekânın kültürel ifadelerle kesiştiği alan, sadece teknolojik bir mesele değil; aynı zamanda hukuk, etik ve kültürel politika boyutlarını içeren çok katmanlı bir tartışma alanıdır. UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin öngördüğü kültürel çeşitlilik ilkeleri, bu yeni üretim biçimlerinin düzenlenmesinde referans alınabilecek güçlü bir normatif çerçeve sunmaktadır.

Yapay Zekâ Regülasyonlarının Temel Alanları

Yapay zekâya ilişkin regülasyonlar, genellikle güvenlik, veri gizliliği, etik ilkeler, sorumluluk ve fikri mülkiyet konularına odaklanmaktadır. Ancak bu çerçeve içerisinde kültürel ifadelerin korunması da giderek önem kazanmaktadır. Zira bir kültürel eserin yapay zekâ aracılığıyla yeniden üretilmesi, telif hakkı ve etik sorumluluk doğurur.

Yapay zekânın kültürel ifadelere etkisi çok boyutludur. Bir yandan içerik üretimi (müzik, sinema, edebiyat, görsel sanatlar) alanında yeni fırsatlar yaratırken, diğer yandan kültürel çeşitliliğe yönelik tehditleri de beraberinde getirir. Özellikle algoritmik önyargılar ve tekelleşmiş dijital platformlar, kültürel homojenleşme riskini artırmaktadır. Buna karşın, yapay zekâ kültürlerarası etkileşimi, çok dilli üretimi ve erişilebilirliği güçlendiren bir araç olarak da kullanılabilir.

Yapay zekâya ilişkin hukuki düzenlemeler, teknolojinin gelişim hızına yetişmeye çalışan dinamik bir yapıya sahiptir. Mevzuat tartışmalarının merkezinde, yapay zekânın öngörülebilirliğini ve hesap verebilirliğini sağlama amacı bulunmaktadır. Ancak bu düzenlemeler uzun süre boyunca kültürel haklar bağlamında ikincil bir öneme sahip olmuştur. Oysa kültürel üretim süreçlerine doğrudan etki eden yapay zekâ teknolojileri, kültürel çeşitliliğin korunmasını da regülasyon gündeminin ayrılmaz bir parçası hâline getirmiştir.

Bu kapsamda, kültürel ifadelerin korunması yalnızca fikrî mülkiyet hukukunun konusu olmaktan çıkmış, insan hakları ve kültür politikalarının kesişim noktasına taşınmıştır. Yaratıcı sektörlerde yapay zekâ kullanımının sınırlarını belirleyen düzenlemeler hem ekonomik rekabeti hem de kültürel çoğulculuğu gözetmek zorundadır. Bu nedenle çağdaş regülasyon tartışmalarında “etik ilkeler” artık yalnızca bireylerin mahremiyetini koruma amacı taşımamakta; aynı zamanda kültürel önyargıların yeniden üretimini önleme, temsil adaletini sağlama ve kültürel özgünlüğü güvence altına alma işlevi de üstlenmektedir.

Yapay zekâ regülasyonlarının bir diğer boyutu, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleridir. Kültürel içeriklerin algoritmik sistemler aracılığıyla nasıl seçildiği, sıralandığı ve kullanıcılara sunulduğu, doğrudan kültürel görünürlük ve çeşitlilikle ilgilidir (Kop, 2021). Bu nedenle özellikle Avrupa Birliği’nin Yapay Zekâ Yasası (AI Act) ve Dijital Hizmetler Yasası (DSA) gibi düzenlemeler, içerik öneri sistemlerinin şeffaflığına ilişkin hükümler getirerek kültürel alanı da düzenleme kapsamına almıştır.

Sonuç olarak, yapay zekâ regülasyonlarının temel eksenini yalnızca teknolojik riskleri değil, kültürel hakların geleceğini de belirlemektedir. Kültürel üretimin algoritmik süreçlere entegre olduğu günümüz dünyasında, düzenleyici çerçevenin insan merkezli, kültürel çeşitliliği gözetken ve etik temellere dayalı olması artık bir tercih değil, zorunluluktur.

Uluslararası Regülasyonlar: AI Act ve UNESCO Etik Rehberi

Yapay zekâyâ ilişkin uluslararası düzeydeki düzenlemelerin başında Avrupa Birliği’nin 2024 tarihli Yapay Zekâ Yasası (AI Act) ve UNESCO’nun 2021 tarihli Etik Yapay Zekâ Tavsiyeleri gelmektedir. Bu belgeler, insan hakları, etik, veri koruma ve şeffaflık ilkelerini merkeze alır. UNESCO 2005 Sözleşmesi’nin kültürel çeşitliliğe ilişkin yaklaşımı hem AB hem de ABD’deki yapay zekâ düzenlemelerine dolaylı biçimde yansımaktadır.

AI Act, insan hakları ve demokratik değerler çerçevesinde kültürel hakları dolaylı olarak korur. Ayrıca içerik öneri sistemlerine (örneğin Spotify, YouTube) algoritmik şeffaflık yükümlülüğü getirerek tekelleşmeye karşı durur. Bu yaklaşım, UNESCO 2005 Sözleşmesi’nin ruhuyla uyumludur (Kop, 2021, ss. 2-3). Dijital Hizmetler Yasası (DSA) ile birlikte değerlendirildiğinde, medya çeşitliliğini güçlendirme ve farklı kültürlerin görünürlüğünü artırma hedefi göze çarpar. AB’nin çok dillilik politikası da azınlık dillerinin desteklenmesine önem verir; bu da kültürel çeşitlilik ilkesinin doğrudan yansımasıdır.

AI Act’in temel yaklaşımı, yapay zekâyı risk temelli bir sınıflandırma çerçevesinde düzenlemektir. Bu kapsamda yüksek riskli sistemler için daha katı yükümlülükler öngörülürken, düşük riskli uygulamalarda daha esnek bir denetim öngörülmektedir (Kop, 2021, s. 3-4; Fraunhofer IKS). Kültürel üretim ve medya alanındaki algorit-

mik sistemler, doğrudan insan davranışlarını ve kültürel tercihleri etkileyebildikleri için bu düzenlemelerde özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle, kültürel içeriklerin dolaşımı ve görünürlüğü bakımından şeffaflık, hesap verebilirlik ve ayrımcılığın önlenmesi ilkeleri ön plana çıkar (Fraunhofer IKS, 2025, s. 8).

UNESCO'nun 2021 tarihli Etik Yapay Zekâ Tavsiyeleri ise, yapay zekâya ilişkin normatif tartışmaları küresel düzeyde insan onuru, kültürel çeşitlilik ve toplumsal kapsayıcılık ilkeleriyle temellendiren ilk uluslararası belgedir. Bu belge, yalnızca teknik etik ilkeleri belirlemekle kalmaz; aynı zamanda kültürel öznelliğin, yerel bilgi biçimlerinin ve farklı epistemolojilerin yapay zekâ politikalarına entegre edilmesini öngörür. Böylece teknolojinin küresel ölçekte kültürel hegemonya üretme riskine karşı bir denge oluşturur.

UNESCO Etik Tavsiyeleri ile AI Act arasında dolaylı bir paralellik mevcuttur: her iki metin de yapay zekânın insan merkezli ve hak temelli biçimde geliştirilmesi gerektiğini vurgular. Bununla birlikte, AI Act daha teknik ve uygulama odaklı bir regülasyon niteliği taşıırken, UNESCO tavsiyeleri daha çok normatif ve ilkeler düzeyinde bir yönlendirme sağlar. Bu iki yaklaşımın birlikte ele alınması hem hukuki bağlayıcılığın hem de etik sorumluluğun kültürel boyutunu bütüncül şekilde değerlendirmeye imkân tanır.

Kültürel haklar bağlamında bakıldığında, UNESCO 2005 Sözleşmesi ile UNESCO 2021 Tavsiyeleri birbirini tamamlayan iki temel dayanak sunmaktadır. İlki kültürel çeşitliliği korumaya yönelik hukuki bir çerçeve ortaya koyarken, ikincisi teknolojik gelişmelerin bu çeşitlilik üzerindeki etkisini etik bir perspektiften ele almaktadır. Avrupa Birliği'nin AI Act düzenlemeleri de bu iki belgenin kesişiminde, kültürel hakların dijital çağda korunmasına yönelik somut bir örnek oluşturmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Yapay Zekâya İlişkin Yaklaşım

ABD'de henüz Avrupa'daki kadar kapsamlı bir yapay zekâ yasası bulunmamaktadır. Bunun yerine 2023 tarihli AI Executive Order ve NIST AI Risk Management Framework gibi düzenlemeler yürürlüktedir. Ayrıca eyalet düzeyinde (örneğin New York, California) dağınık ancak etkili bazı regülasyonlar mevcuttur.

ABD yaklaşımı, daha çok güvenlik ve ekonomik risklere odaklanır; kültürel çeşitlilik doğrudan düzenleme konusu yapılmamıştır. Ancak büyük teknoloji şirketlerinin (Netflix, Meta, Google vb.) içerik algoritmaları üzerinden dolaylı etkiler gözlemlenir. Özellikle müzik, sinema ve görsel sanatlarda telif hakları tartışmaları, UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin "sanatçının haklarının korunması" ilkesiyle kesişmektedir. ABD modeli, piyasa ve inovasyon odaklı olmakla birlikte, ifade özgürlüğü ve sanatçı hakları bağlamında kültürel haklarla paralellik gösterir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin yapay zekâ yaklaşımı, federal düzeyde bağlayıcı bir yasa eksikliğine rağmen "soft law" niteliğindeki politika belgeleriyle şekillenmektedir. Bu belgeler, yapay zekânın ekonomik rekabet gücünü artırma ve ulusal güvenliği koruma hedefleriyle hazırlanmıştır. Ancak bu yaklaşımın, kültürel hakların ve etik sorumlulukların sistematik biçimde düzenlenmesini geciktirdiği görülmektedir.

AI Executive Order, yapay zekânın güvenli, şeffaf ve insan haklarına saygılı biçimde geliştirilmesini öngörmekle birlikte, kültürel çeşitlilik ya da kültürel içeriklerin korunması konularına doğrudan atıfta bulunmaz (The White House, Executive Order, 2019). Buna karşın, içerik üretimi ve dağıtım alanında faaliyet gösteren büyük teknoloji şirketlerinin algoritmik tercihleri, fiilen kültürel görünürlüğü belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu durum, piyasa odaklı bir model içinde kültürel çeşitliliğin kaderinin özel sektör politikalarına bırakıldığı eleştirilerini gündeme getirmektedir.

ABD'nin regülasyon yaklaşımı, Avrupa Birliği'nden farklı olarak, bireylerin ifade özgürlüğü ve yenilikçilik ilkelerini ön plana çıkarır. Bu yönüyle yapay zekâ uygulamalarının kültürel üretim üzerindeki etkileri daha çok telif hakkı, eser sahipliği ve yaratıcı kontrol kavramları etrafında tartışılır. Özellikle ABD Telif Hakları Ofisi'nin (U.S. Copyright Office) son yıllarda yapay zekâ ile üretilen eserlerin fikrî mülkiyet korumasına ilişkin kararları, bu ülkenin yaklaşımını somut biçimde yansıtmaktadır. "Zarya of the Dawn" kararı, insan müdahalesi olmaksızın üretilen içeriklerin telif koruması dışında bırakılmasıyla, yaratıcı kontrolün insan unsuruna bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Ayrıca ABD, yapay zekâ alanında kültürel çeşitlilik tartışmalarını doğrudan regülasyonlarla değil, daha çok yargı kararları, sektörel standartlar ve etik rehberlerle yönlendirmektedir. Bu durum, sistemin esnekliğini artırsa da kültürel temsil adaleti ve azınlık kültürlerinin korunması gibi konularda belirsizlikler yaratmaktadır. Öte yandan ABD'deki teknoloji şirketlerinin küresel içerik politikaları, dolaylı biçimde UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin öngördüğü kültürel çoğulculuk ve ifade özgürlüğü ilkeleriyle etkileşim hâlinindedir.

Sonuç olarak, ABD'nin yapay zekâyâ yaklaşımı, piyasa serbestliği ile etik sorumluluk arasında denge kurmaya çalışsa da kültürel hakların açık biçimde düzenlendiği bir çerçeve sunmamaktadır. Bu durum, Avrupa Birliği'nin insan hakları temelli regülasyon modeliyle karşılaştırıldığında, kültürel çeşitliliğin korunması açısından daha zayıf bir normatif altyapı ortaya koymaktadır.

Avrupa Birliği ve ABD Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Avrupa Birliği, UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin kültürel çeşitlilik ve hak temelli yaklaşımını AI Act, DSA ve DMA gibi düzenlemelere entegre etmiştir. Bu düzenlemelerde çok dillilik, içerik çeşitliliği ve kültürel homojenleşmeye karşı koruma ön plandadır. Buna karşılık ABD, daha liberal ve sektör odaklı bir çerçeve izlemekte; kültürel hak-

lara ilişkin tartışmalar telif, ifade özgürlüğü ve sanatçı hakları bağlamında gündeme gelmektedir.

Avrupa Birliği'nin yaklaşımı, yapay zekâyı toplumsal etkileriyle birlikte değerlendiren bütüncül bir hukuk anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışta kültürel çeşitlilik, demokratik toplumun bir bileşeni olarak kabul edilir. Bu nedenle AB, AI Act, Dijital Hizmetler Yasası (DSA) ve Dijital Piyasalar Yasası (DMA) aracılığıyla yalnızca teknolojik riskleri değil, aynı zamanda kültürel özerklik, medya çoğulculuğu ve bilgiye adil erişim ilkelerini de koruma altına almıştır.

Buna karşın, Amerika Birleşik Devletleri'nde piyasa temelli model ön plandadır. ABD, yapay zekânın yenilikçiliği teşvik eden bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur (Highlights of the 2023 Executive Order on Artificial Intelligence for Congress). Bu yaklaşımda regülasyonlar, teknolojik gelişimi sınırlamaktan ziyade yönlendirme işlevi görür. Bu nedenle kültürel çeşitlilik doğrudan bir mevzuat konusu olmamakla birlikte, ifade özgürlüğü, telif hakkı ve yaratıcılık ilkeleri üzerinden dolaylı biçimde korunur.

Avrupa Birliği, kültürel çeşitliliği koruma noktasında devletin düzenleyici rolünü güçlendirirken; ABD, kültürel üretimi bireysel yaratıcılık ve piyasa rekabetiyle ilişkilendirir.

Her iki yaklaşımın da ortaklaştığı nokta, yapay zekânın yaratıcı süreçler üzerindeki dönüştürücü etkisinin artık kaçınılmaz olduğudur. Ancak Avrupa Birliği, bu dönüşümü etik, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleriyle sınırlamayı hedeflerken; ABD daha çok piyasa mekanizmalarının öz-düzenleyici gücüne güvenmektedir. Dolayısıyla, UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin kültürel çeşitlilik vizyonuna kurumsal olarak en yakın modelin Avrupa Birliği düzenlemeleri olduğu söylenebilir.

AB'nin hak temelli yaklaşımı kültürel sürdürülebilirliği güvence altına alırken; ABD'nin yaklaşımı yenilikçiliği önceliklendirmekte, ancak kültürel homojenleşme riskini artırmaktadır. Bu farklılık, gelecekte yapay zekâ regülasyonlarının küresel standartlarının belirlenmesinde kültürel hakların ne ölçüde yer bulacağı konusunda belirleyici olacaktır.

Türk Hukuku Bakımından Değerlendirme

Avrupa Birliği Yapay Zekâ Yasası (AI Act), Mart 2024'te Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilerek küresel düzeyde bir dönüm noktası oluşturmuştur. AI Act, yapay zekâ sistemlerinin eğitilmesinde kullanılan materyallerin telif haklarının korunmasına ilişkin önemli hükümler getirmektedir. Özellikle 105. Resital, kullanılan materyalin telif hakkı koruması altında olması durumunda hak sahiplerinden izin alınmasını ve hak sahiplerine "opt-out" hakkı tanınmasını öngörmektedir.

Yapay zekânın geliştirilmesi ve eğitilmesi faaliyetleri, “yazı ve veri madenciliği” (text and data mining) kapsamında değerlendirilmekte ve bu yönüyle Copyright in the Digital Single Market (CDSM) Directive ile doğrudan bağlantı kurmaktadır. CDSM Direktifi, özellikle araştırma ve eğitim kurumlarının yanı sıra kültürel miras kuruluşlarına da belirli koşullar altında veri madenciliği yapma hakkı tanıyarak, bilgiye erişim özgürlüğü ile fikri mülkiyet koruması arasındaki dengeyi yeniden tanımlamaktadır (Margoni and Kretschmer, 2022, ss. 687-690). Bu düzenleme, yapay zekâ sistemlerinin eğitimi için gerekli veri setlerinin kullanımına hukuki bir çerçeve sağlamakta ve bu süreçte telif hakkı sahiplerinin meşru menfaatlerini korumayı da amaçlamaktadır. Metin ve veri madenciliği uygulamaları, bilimsel araştırmaların ilerlemesine katkı sağlayan dönüştürücü bir kullanım biçimi olarak değerlendirilmekte ve bu yönüyle telif hakkı hukukunun temel amacına uygun bir istisna rejimi içinde ele alınmaktadır (Carroll, 2019, ss. 905-907). Dolayısıyla, yapay zekâ regülasyonlarının etik, hukuki ve kültürel boyutları değerlendirilirken, veri madenciliğinin yarattığı bu yeni denge hem bilgi üretiminin serbestliği hem de kültürel ifadelerin çeşitliliğinin korunması bakımından önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

ABD’de ise bu konuda içtihat hukukunun şekillenmesi beklenmektedir. ABD Telif Hakları Ofisi, “Zarya of the Dawn” davasında Midjourney programı ile oluşturulan görsellerin telif korumasını reddetmiş, yalnızca insanın yaratıcı kontrolünün bulunduğu bölümlere koruma tanımıştır¹. Bu karar, yapay zekâ temelli eserlerin fikri mülkiyet koruması açısından dönüm noktası kabul edilmektedir.

Türk hukukunda, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) ile Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK) bakımından yapay zekâ ürünleri farklı biçimlerde değerlendirilebilir. Yapay zekâ genellikle bir veri tabanı olarak görülür ve özelliklerine göre “eser” veya “sui generis fikri ürün” sayılabilir. Bazense yapay zekâ sistemleri ilgili yasal şartları taşımaları halinde ilim ve edebiyat eseri kategorisinde yer alan bir yazılım vasfında değerlendirilebilir.

Üçüncü kişilerin eserlerinin yapay zekâ tarafından kullanılması durumunda, ortaya çıkan ürün şartları varsa “işleme eser” niteliği kazanabilir. Ancak yapay zekâ ürünü, asıl eserle bağı kopmuşsa bu durumda işleme niteliği kaybolur. Yapay zekâ işlemesi eser olmanın şartlarını taşııyorsa, TTK haksız rekabet hukuku konusu iş mahsulü olabilir.

Ticari kullanıma konu edilmeyen işlemlerde izin gerekmemekle birlikte, ticari amaçlı kullanımlarda hak sahiplerinden izin alınması gerekir. Bu noktada AI Act’in

¹ Kararın detayı için bkz: U.S. Copyright Office. Zarya of the Dawn – Copyright Registration Decision. Washington, D.C.: U.S. Copyright Office, Erişim 12 Kasım 2025 <https://www.copyright.gov/docs/zarya-of-the-dawn.pdf>

getirdiği şeffaflık ve ön açıklama şartlarının, FSEK ve SMK bakımından yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Konuya işlemler açısından bakılırsa, aleniyet kazanma, ticarileştirme olmadıkça yapay zekâlı işleme ile geliştirme veya işleme yapan kişilerin, ilgili eser sahiplerinden bu işleme faaliyeti için izin alması gerekmemelidir. Ticari kullanıma konu edilme halinde ise bundan evvel hak sahiplerinden izin alınmalıdır. Oysa AI Act yapay zekâlı geliştirmelerde şeffaflık ve ex ante açıklama şartlarını işaret eder. FSEK - SMK bu noktada AI Act'e uyumluluk bakımından gözden geçirilmelidir. Ekleyelim ki koruma süresi sona eren eserler YZ sistemlerinin geliştirilmesinde, herhangi bir izin almadan kullanılabilir.

Tamamen yapay zekâ tarafından üretilmiş ve insan müdahalesi içermeyen eserler, Türk hukukunda koruma kapsamı dışındadır. Ancak insan etkisi bulunan durumlarda, ilgili kişi eser sahibi olarak kabul edilir. Diğer bir ifadeyle yapay zekâ ile üretilen eserler, insan müdahalesi veya kontrolü olmadan tamamen yapay zekâ ürünü ise yaratıcı etkinin eksikliği FSEK ve SMK korumasını engeller. Elbette bu noktada yaratanın yarattıklarının yaratabileceğini kabul eden sistemin, onun yarattığı yapay zekâlı sistemlerin yaratamayacağını kural olarak benimsemesi tartışma konusu edilebilir (Selvili, 2023).

İnsan etkisi varsa, ilgili kişi eser sahibidir, koruma söz konusu olur.

Türk hukuku bakımından yapay zekâ ürünlerinin fikrî mülkiyet korumasına tabi olup olmayacağı sorunu, “yaratıcılık” unsurunun varlığına bağlıdır. FSEK uyarınca bir ürünün eser sayılabilmesi için sahibinin hususiyetini taşıması gerekir. Bu bağlamda, insan müdahalesi olmadan tamamen algoritmik biçimde üretilen içerikler, yaratıcı özne eksikliği nedeniyle eser olarak nitelendirilemez. Ancak yapay zekâ, bir araç olarak kullanılıp nihai ürün üzerinde insanın yönlendirici veya seçici bir etkisi varsa, ortaya çıkan ürün eser niteliği kazanabilir. Bu yaklaşım yaratıcı kontrol ölçütü olarak yorumlanmalıdır.

Yapay zekâ tarafından üretilen içeriklerin FSEK kapsamında değerlendirilmesi, yalnızca mülkiyet hakkı boyutuyla değil, aynı zamanda etik ve sorumluluk ilkeleriyle de ilişkilidir. Zira yapay zekâ üretiminde kullanılan veri setleri, sıklıkla üçüncü kişilere ait eserleri içermektedir. Bu durum, işleme eser–bağımsız eser ayrımını bulanıklaştırmakta ve hak sahipliğini karmaşık hâle getirmektedir. Dolayısıyla FSEK’in 6. ve 8. maddelerinde yer alan işleme ve ortak eser hükümlerinin, yapay zekâ temelli üretim biçimlerini kapsayacak şekilde yorumlanması gereklidir.

Öte yandan, Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK) bakımından yapay zekânın patentlenebilirliği ve marka tasarım süreçlerinde kullanımı da yeni tartışma alanları yaratmaktadır. Yapay zekânın teknik çözümler geliştirmedeki rolü, “buluş sahibi kimdir?” sorusunu gündeme getirmekte; patent başvurularında insan

unsurunun zorunluluğu bu alanda normatif bir sınır çizmektedir. Türk hukuk sistemi, uluslararası eğilimle paralel olarak, henüz yapay zekâyı bağımsız bir hak süjesi olarak tanımamaktadır. Bu nedenle, yapay zekânın ortaya koyduğu teknik veya sanatsal ürünlerin tüm hak ve sorumlulukları, insan yaratıcısına veya onu yönlendiren kişiye atfedilmektedir.

Nihayetinde, Türk hukukunda yapay zekâ tarafından üretilen içeriklerin fikrî mülkiyet korumasına tabi olup olmayacağı, insan katkısının varlığına ve yaratıcı kontrolün derecesine göre belirlenmektedir (Aslan, 2024, ss. 468-470). Ancak bu yaklaşım, yapay zekâ üretim süreçlerinin giderek özerkleştiği bir dönemde, “eser” kavramının sınırlarını yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır². AI Act’in getirdiği şeffaflık yükümlülükleri, yapay zekâ sistemlerinin hangi veri setleriyle eğitildiği ve içerik üretiminde insan müdahalesinin hangi aşamada gerçekleştiğinin açıklanmasını şart koşarak, fikrî mülkiyetin temelinde yer alan yaratıcı emek ölçütünü yeniden tanımlamaktadır (Altınmakas, 2025, ss. 472-474). Buna karşılık FSEK’in mevcut düzeni, insan merkezli klasik eser anlayışını esas almakta; bu nedenle yapay zekâ üretimlerinin mülkiyet, sorumluluk ve hak sahipliği boyutlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla Türk hukukunda, yapay zekâ kaynaklı yaratımların fikrî mülkiyet sistemi içinde hangi statüye sahip olacağına ilişkin normatif bir çerçevenin geliştirilmesi ve mevzuatın bu doğrultuda güncellenmesi gerekmektedir (Aslan, 2024, ss. 18-20). Bu doğrultuda Türk hukukunun, yapay zekâ temelli yaratımların doğurduğu özgün hak sorunlarını dikkate alarak hem yaratıcı özne hem de şeffaflık ilkesi bakımından yeni bir fikrî mülkiyet paradigması geliştirmesi gerekmektedir.

Tüm bu tespit ve değerlendirmelerin ışığında UNESCO 2005 Sözleşmesi’nin perspektifinden bir kez daha yapay zekâ sistem ve uygulamalarına bakınca, Sözleşme’nin hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile kolaylaşan küreselleşme süreçlerinin, kültürler arasında ileri etkileşim için daha önce görülmemiş koşullar yaratmakla birlikte, aynı zamanda kültürel çeşitlilik açısından, özellikle zengin ve fakir ülkeler arasındaki dengesizlik riskleri bakımından bir güçlüğü temsil ettiklerini isabetli bir şekilde saptadığını ve dikkate aldığını görmekteyiz. Nitekim Sözleşme’nin m. 4 hükmünde kültürel çeşitlilik tanımlanırken, yalnızca insanlığın kültürel mirasının kültürel ifadelerin çeşitliliği aracılığıyla ifade edildiği, çoğaltıldığı ve aktarıldığı çeşitli yollarla değil, aynı zamanda hangi araç ve teknoloji kullanılırsa kullanılsın, muhtelif

² Yaratıcılığın yalnızca insan bilincine bağlı olmadığı, belirli bir düzeyde biçimsel yenilik ve karmaşıklık sergileyen algoritmik üretimlerin de “orijinallık” ölçütünü karşılayabileceği; bu çerçevede fikrî mülkiyet hukukunda yaratıcılık unsurunun değerlendirilmesinde insanın içsel niyetinden ziyade eserin nesnel özelliklerine odaklanan yeni bir yorum biçiminin gündeme getirildiği görüş için bkz: Yanisky-Ravid Shlomit and Luis Antonio Velez-Hernandez. “Copyrightability of Artworks Produced by Creative Robots and Originality: The Formality-Objective Model”, *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, Forthcoming 19, no. 1 (2018): 1-53 Erişim 1 Kasım 2025 <https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1437&context=mjlst>

sanatsal yaratım, üretim, yayılım, dağıtım ve kullanım biçimleriyle de ortaya konulduğu oldukça isabetli bir şekilde tespit ve ifade edilmiştir. Bu noktada Sözleşme, kültürel çeşitliliğin korunmasında, teknolojiden bağımsız bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşım, Sözleşme'nin kural ve ilkelerinin değişen teknolojiden bağımsızlaşmasını, teknolojinin belirsizlik veya tereddüt yaratabilecek bir etki unsuru olmasının önüne geçilmesini temin etmektedir. Aynı bakış açısı ve vizyon m. 12 hükmünde uluslararası iş birliğinin teşviki için yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin kullanılmasının desteklenmesi, bilgi paylaşımını ve kültürel anlayışı geliştirmek için ortaklıkların teşvik edilmesi ve kültürel ifadelerin çeşitliliğinin teşvik edilmesi yönleriyle yapay zekâyı araçsallaştırmakta, diğer bir ifadeyle yapay zekâ kültürel ifadelerin korunmasında bir risk faktörü değil bir destek noktası halinde konumlandırılmaktadır.

Sözleşmenin m. 14 hükmü ise kalkınmanın teşvikinde diğer tüm teknolojiler gibi yapay zekâyı da bir teknoloji türü olarak geliştirmekte olan ülkelerde, diğerlerinin yanı sıra, stratejik ve yönetim kapasiteleri, politika geliştirme ve uygulama, kültürel ifadelerin geliştirilmesi ve dağıtılması, küçük, orta ve büyük ölçekli teşebbüsün geliştirilmesi, teknoloji kullanımı, becerilerin geliştirilmesi ve aktarımına ilişkin kamu sektöründe ve özel sektörde, bilgi, deneyim ve uzmanlık değişimi ve insan kaynaklarının eğitimi yoluyla kapasite geliştirmek için gayret gösterilmesinde bir araç olarak ele almaktadır.

Sözleşme bu düzenlemesinde özellikle kültürel endüstriler ve girişimler alanında teknoloji ve teknik bilgi aktarımı için uygun teşvik önlemlerinin uygulamaya konulması yoluyla teknoloji aktarmak hedefini benimsediği için yapay zekâ bu hedefe güncel olarak en çok katkı sağlayabilecek teknoloji konumundadır.

Sonuç ve Değerlendirme

UNESCO 2005 Sözleşmesi, yapay zekâ regülasyonlarına kültürel bir perspektif kazandırmakta; insan hakları ile kültürel haklar arasındaki dengenin korunmasını öngörmektedir. Kültürel çeşitliliğin korunması, yalnızca etik bir ilke değil, aynı zamanda hukuki bir yükümlülük olarak kabul edilmelidir.

Yapay zekâ, kültürel çeşitliliği hem zenginleştirme potansiyeline hem de homojenleştirme riskine sahiptir. Bu nedenle, yapay zekânın gelişimi ve kullanımı, insan merkezli ve kültürel hakları gözetken regülasyon politikaları çerçevesinde şekillendirilmelidir. Bu kapsamda yapay zekâ ve özellikle geniş dil modelleri geliştirilirken kültürel ifadelerin korunması ve çeşitliliği dikkate alınmalıdır. Bu lüzum için herhangi bir yapay zekâ düzenlemesinde ayrıca belirtilmesine gerek yoktur. 2005 UNESCO Sözleşmesi tüm ilke ve hedefleriyle yapay zekâ uygulamaları için de cari ve geçerlidir.

UNESCO 2005 Sözleşmesi'nin temel amacı, kültürel üretim süreçlerini ekonomik dinamiklerin ötesinde değerlendirerek insan yaratıcılığını korumaktır. Bu bağlamda,

yapay zekâ regülasyonlarının yalnızca teknolojik güvenlik veya piyasa istikrarı ekseninde değil, kültürel sürdürülebilirlik ilkesiyle de uyumlu olması gerekir. Kültürel çeşitliliğin korunması, dijital çağda ifade özgürlüğü, bilgiye erişim ve kültürel temsilde adalet kavramlarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu noktada yapay zekâ oldukça elverişli bir araçtır.

Yapay zekâ teknolojilerinin kültürel üretim alanında kullanımı, insan yaratıcılığını destekleyen bir araç olabileceği gibi, kültürel özerklik üzerinde baskı yaratabilecek bir mekanizma hâline de gelebilir. Bu ikili doğa, regülasyonlarda denge arayışını zorunlu kılmaktadır. Özellikle algoritmik sistemlerin şeffaflığı, etik standartların belirlenmesi ve kültürel içeriklerde önyargıların önlenmesi, kültürel hakların korunması açısından kritik önemdedir.

Bu noktada, Avrupa Birliği'nin AI Act ile benimsediği insan hakları temelli yaklaşım, kültürel çeşitlilikle bağlantılı konularda örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin de UNESCO 2005 Sözleşmesi çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler doğrultusunda, yapay zekâ politikalarını yalnızca teknik regülasyonlar olarak değil, kültürel hakları içeren bir politika alanı olarak ele alması gerekmektedir.

Sonuç olarak, yapay zekânın kültürel alan üzerindeki etkileri, hukuk, etik ve kültür politikalarının kesişiminde ele alınmalıdır. Bu çerçevede yapılacak düzenlemeler, insanı merkeze alan, kültürel mirası koruyan ve yaratıcı çeşitliliği teşvik eden bir yönelim taşımalıdır. Kültürel hakların dijital dönüşüm çağında korunması, yalnızca devletlerin değil, küresel toplumun ortak sorumluluğu olarak değerlendirilmelidir.

Yapay zekâ çağında kültür politikalarının geleceği, teknolojiyi kültürel bir tehdit olarak değil, çoğulculuğu güçlendiren bir fırsat olarak konumlandırabilme kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle, etik ilkelerle desteklenen, kültürel temsilde adalet ve yaratıcılık özgürlüğünü esas alan bir regülasyon vizyonu hem ulusal hem uluslararası düzeyde kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirliğinin temel şartıdır.

Yapay zekânın fikri ve sınai mülkiyet hukukunda bir araç, ürün ve sonuç geliştirici olarak görülmesi yerinde bir yaklaşımdır. Bu sayede yapay zekânın araç, ürün veya üretim katkıları yürürlükteki kanunlara ve ilkelere göre önemli ölçüde çözüme kavuşturulabilir. Elbette atipik konu ve durumlar özel regülasyona ihtiyaç duyabilir. Bu nevi yeni kuralların belirlenmesinde her nevi fikri ve sınai ürünün ticari yanının yanı sıra, toplumun kültürünün bir taşıyıcısı olduğu göz önünde bulundurulmalı ve koruma alan ve istisnaları bu perspektif unutulmadan çizilmelidir.

UNESCO 2005 Sözleşmesi birçok hükmünde teknolojiyi hem mevcut haliyle hem de müstakbel yeni teknolojileri dikkate alarak değerlendirmiştir. Sözleşme doğru bir yaklaşımla tüm temel ilke ve hedeflerini gelişen ve gelişecek olan tüm teknolojileri dahil ederek belirlemiştir. O bakımdan Sözleşme, araçtan ve teknolojiden bağımsızlık ilkesini kimliğinin bir unsuru olarak benimsemiştir. Bu nedenle de

şen teknolojiler Sözleşme'nin hedeflerine varılmasını tehdit eden, zorlaştıran ya da tehlikeye atan değil ancak destekleyen araçlar olabilir. Teknoloji burada sadece bir araçtır. Sözleşmenin adil, akli ve vicdani hedef ve prensiplerinin ışığında; yapay zekâ ve olası diğer yeni teknolojilerin potansiyel karmaşıklığının yaratabileceği geçici tereddüt veya manipölasyonlar, bu temel ilke ve prensiplerin seyreltilmesine veya uygulanamaz hale gelmesine yol açmayacaktır.

Kaynakça

- Altınmakas, U. (2025). Üretken Yapay Zeka Tarafından Üretilen Fikri Ürünlerde Yapay Zekanın Eser Sahipliği ve Telif Hakkı. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 457-480.
- Aslan, B. (2024). Yaratıcılık, Orijinallik ve Hususiyet Kavramlarının Üretken Otonom Yapay Zeka Sistemlerine Yansımaları ve Fikri Haklar Boyutuyla Değerlendirilmesi, *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 10 (1), 3-23.
- Carroll, M. W. (2019). Copyright and the Progress of Science: Why Text and Data Mining Is Lawful. *Washington College of Law Research Paper No. 2020-15*, 893–963.
- Developments, Stanford University, Issue No. 2/2021. <https://law.stanford.edu/publications/eu-artificial-intelligence-act-the-european-approach-to-ai/>
- Fraunhofer IKS. "Whitepaper: The European Artificial Intelligence Act – Overview and Recommendations for Compliance". Erişim 16 Kasım 2025, <https://www.iks.fraunhofer.de/content/dam/iks/documents/whitepaper-eu-ai-act-fraunhofer-iks.pdf>
- Highlights of the 2023 Executive Order on Artificial Intelligence for Congress, son güncelleme 3 Nisan 2024. https://www.congress.gov/crs_external_products/R/PDF/R47843/R47843.8.pdf
- Kop, M. (2021). "The EU Artificial Intelligence Act: The European Approach to AI". *Stanford-Vienna Transatlantic Technology Law Forum, Transatlantic Antitrust and IPR* Erişim 21 Kasım 2025, <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2021/09/2021-09-28-EU-Artificial-Intelligence-Act-The-European-Approach-to-AI.pdf>
- Margoni, T. and Kretschmer, M. (2022). A Deeper Look into the EU Text and Data Mining Exceptions: Harmonisation, Data Ownership, and the Future of Technology. *GRUR International*, 71 (8), 685–701.
- Selvili, İ. (2023). Dabus Kararı Yapay Zeka İle Fikri Mülkiyetin Kesişimi, Yapay Zeka Hukukunda Bir Dönüm Noktası Mı? Dabus Kararı, Yapay Zeka İle Fikri Mülkiyetin Kesişimi, Erişim 22 Kasım 2025 <https://www.tevetoglu.av.tr/tr/yayinlarimiz/dabus-karari-yapay-zeka-ile-fikri-mulkiyetin-kesisimi-2023-05-10-055558>
- The White House. Executive Order. "Maintaining American Leadership in Artificial Intelligence". Erişim 4 Kasım 2025. <https://www.federalregister.gov/documents/2019/02/14/2019-02544/maintaining-american-leadership-in-artificial-intelligence>
- UNESCO (2005). "Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions". Erişim 3 Kasım 2025, <https://unesco.nl/sites/default/files/2018-11/2005-convention-unesco.pdf>
- U.S. Copyright Office. Zarya of the Dawn – Copyright Registration Decision. Washington, D.C.: U.S. Copyright Office, Erişim 12 Kasım 2025 <https://www.copyright.gov/docs/zarya-of-the-dawn.pdf>

Yanisky-Ravid S. and Velez-Hernandez, L. A. (2018). Copyrightability of Artworks Produced by Creative Robots and Originality: The Formality-Objective Model. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology, Forthcoming*, 19 (1), 1-53, Erişim 1 Kasım 2025 <https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1437&context=mjlst>

Yapay Zekâ ve Uluslararası Düzenlemeler: Küresel Yaklaşımlar, Telif Hakları ve Kültürel Sonuçlar

Dr. Belgin ASLAN*

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Kültürel İfadelerin Çeşitliliği (KİFAÇ) İhtisas
Komitesi Üyesi

Giriş

Yapay zekâ, dijital dönüşümün en güçlü belirleyicisi olarak hem küresel ekonomiyi hem kültürel üretim süreçlerini yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca teknolojik değil aynı zamanda hukuki, sosyokültürel ve ekonomik sonuçlar doğurmakta ve bu sürecin doğal bir sonucu olarak insanoğlu, gayri ihtiyari yapay zekâ gerçekten bir fırsat mı yoksa tehdit mi sorusunu kendisine sormaktadır. Devletler, bölgesel oluşumlar ve uluslararası kuruluşlar yapay zekânın etik, hukuki ve ekonomik etkilerine yanıt verebilmek için bir takım ilke, düzenleme ve standartlar oluşturmaya çalışsa da aslında hiçbir kuruluş veya devlet henüz tam anlamıyla bu konuda kendisini nasıl konumlandırması gerektiğine karar verebilmiş değildir.

Bu bildiri metni de aslında; bu kadar hayatımızı sarmalayan bir teknolojinin temel sorular çerçevesinde, yapay zekâ alanının düzenlenip düzenlenmemesi gerektiğini, son dönemde dünyada diğer ülkelerce hem ulusal düzeyde hem de uluslararası kuruluşlar nezdinde yapılan düzenlemelerin niteliğini, özellikle AB Yapay Zekâ Tüzüğü/Yasası'nın (EU AI Act) hangi somut yükümlülükleri getirdiğini ve Türkiye açısından ne tür etkiler doğurabileceğini, telif hakları ile yapay zekâ arasındaki karşılıklı etkileşimin yaratıcı kültür endüstrilerinde hangi hukuki ve ekonomik sorunları gündeme taşıdığını ve son dönemde kabul edilen yapay zekâ düzenlemelerinin kültürel çeşitlilik ile yaratıcılık üzerinde nasıl bir etki yaratabileceğini tartışmayı amaçlamaktadır.

* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü Uluslararası İlişkiler ve Belgelendirme Daire Başkanı.

1. Yapay Zekâ Alanı Düzenlenmeli Mi?

Yapay zekânın üretim süreçlerinde ortaya çıkan tek tipleşme eğilimi, YZ'nin eser sahibi ya da patent buluş sahibi olup olamayacağına ilişkin hukuki tartışmalarla birleştiğinde, kültürel çeşitlilik, yaratıcılık ve özgünlük üzerinde nasıl bir etki yarattığı sorusu daha da kritik hâle gelmektedir. YZ sistemlerini eğitirken kullanılan içerik ve materyallerin telif koruması kapsamında olup olmadığı, bu içeriklerin izinsiz kullanımının hukuki sonuçları ve makine öğrenmesi için eser sahiplerinden izin alınıp alınmaması günümüzün en tartışmalı alanlarını oluşturmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, YZ üretimlerinin telif hakkıyla korunup korunmaması gerektiği sorusu hem yaratıcı endüstriler hem de hukuk sistemi açısından yeni tartışma başlıkları doğururken, dijitalleşmenin hızlanmasıyla kültürel kolektif hafızanın dijital erozyona uğrama riski de giderek daha görünür bir mesele hâline gelmektedir.

Yapay zekâ, yüksek etkili ve hızla gelişen bir teknoloji olduğu için birçok hukuk sistemi tarafından regüle edilmesi gereken bir alan olarak konumlandırılmaktadır. Ancak bu sefer regüle edeceğimiz alan insanlık için bir fırsat olarak görülmesi nedeniyle çok sıkı düzenlemelerin gelişmelerin önünü tıkayacağı endişesi ile karşılanmakta diğer taraftan serbest veya yumuşak bir düzenleme olması halinde ise yapay zekânın tehdit içeren yönlerinin insanlık için önü alınamaz bir hale gelmesi riskini taşımaktadır. Düzenleme ihtiyacının temel sebepleri arasında insan haklarının korunması, veri güvenliği, fikri haklara ilişkin ihlaller, ekonomik tekelleşme tehlikesi ve kültürel çeşitlilik üzerindeki potansiyel olumsuz etkiler yer almaktadır.

Yapay zekâ sistemlerinin işleyişi, **girdi aşamasında** eserler ve verilerden oluşan eğitim materyallerinin toplanmasıyla başlamakta sonrasında; bu içerikler **makine öğrenmesi süreçleri** aracılığıyla işlenerek modele aktarılmakta ve nihayetinde YZ tarafından **dijital üretilere ve çıktılara** dönüştürülmektedir. **Yaratıcılık ve yapay zekânın kesişim alanına baktığımızda ise karşımıza iki temel süreç çıkmaktadır:** bir yandan insan yaratıcılığını besleyen, çeşitlendiren ve hızlandıran bir üretim döngüsü; diğer yandan ise kullanılan veri setlerinin niteliğine bağlı olarak tek tipleşme, özgünlük kaybı ve kültürel çeşitliliğin daralması riskini barındıran bir mekanizma.

Çeşitli akademik çalışmalar, yapay zekânın düzenlenmemesi halinde hem bireysel hak ihlallerinin artacağı hem de bilgi ekosisteminin aşırı merkezileşeceği konusunda uyarıda bulunmaktadır. Özellikle üretken YZ modelleri, büyük ölçekli veri kullanımı sayesinde özgünlük ve yaratıcılık algısının dönüşmesine sebep olmakta, telif koruması altındaki içeriklerin izinsiz biçimde makine öğrenmesine dâhil edilmesi ise ciddi hukuki ihtilaflara yol açmaktadır. Bu bağlamda birçok ülke, kısmi düzenlemeler yoluyla yapay zekâ alanına müdahalede bulunmaya başlamış olmakla birlikte birçok hususun davalar yoluyla çözülmesi beklenmektedir.

2. Dünyada Yapay Zekâ Alanında Son Dönem Düzenlemeler

2.1. Ülke Örnekleri

2.1.1. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD’de federal düzeyde yapay zekâya ilişkin kapsamlı ve bağlayıcı bir çerçeve yasa hâlen bulunmamaktadır. Bunun yerine, federal politika daha çok **Başkanlık Emirleri, kurumsal rehberler ve gönüllü sektör taahhütleri** üzerinden şekillenmektedir. Bu yaklaşımın en güncel örneği, 4 Temmuz 2025’te yayımlanan **“America’s AI Action Plan”** olup, ABD’nin küresel yapay zekâ rekabetinde, özellikle Çin karşısında teknolojik üstünlüğünü korumasını, inovasyon kapasitesini artırmasını ve ulusal güvenlik odaklı bir YZ ekosistemi oluşturmasını hedeflemektedir. Plan, inovasyonun hızlandırılması, veri merkezleri ve yarı iletken altyapısının güçlendirilmesi, açık ağırlık modellerinin desteklenmesi ve ihracat kontrollerinin sıkılaştırılması gibi stratejik başlıklara odaklanmaktadır.

ABD’nin düzenleme yaklaşımı, Avrupa Birliği’nin risk temelli bağlayıcı modelinden farklı olarak, **piyasa aktörlerinin gönüllü sorumluluk üstlenmesine** daha fazla alan tanımaktadır. Google, Microsoft, OpenAI, Amazon ve Meta gibi şirketlerin güvenli model geliştirme, şeffaflık ve model risk değerlendirmesi gibi alanlarda imzaladığı **gönüllü güvenlik protokolleri**, federal hükümetin bu “yumuşak düzenleme” stratejisinin bir parçasıdır.

Telif hakları alanında ise ABD Telif Hakları Bürosu (USCO), 2023’ten bu yana yürüttüğü “Copyright and Artificial Intelligence” incelemesi kapsamında, **tamamen insan katkısı olmadan üretilen YZ çıktılarının telif korumasına uygun olmadığı** yönünde açık ve sistematik bir tutum benimsemiştir. USCO’nun yayımladığı raporlar ve kararlar, “eser sahibi yalnızca insan olabilir” ilkesini teyit etmekte; bu da “YZ eser sahibi olabilir mi?” sorusuna ABD hukuk düzeninin verdiği en net yanıtı oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, hem YZ çıktılarının hukuki statüsünü hem de yaratıcı sektörlerde insan katkısının sınırlarını belirleme açısından kritik bir referans noktasıdır.

2.1.2. Fransa

Fransa’da yapay zekâ ve fikri hak korumasına ilişkin özel bir çerçeve yasa bulunmamakla birlikte, **12 Eylül 2023 tarihinde Ulusal Meclis’e sunulan 1630 sayılı yasa teklifi**, özellikle telif hakları alanında Avrupa’daki en ileri düzenleme girişimlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Teklif, üretken yapay zekâ sistemlerinin telif koruması altındaki eserleri nasıl kullanabileceğine ilişkin açık ve bağlayıcı hükümler getirmeyi amaçlamıştır.

Teklifin 1. maddesi, **YZ sistemlerinin telif hakkıyla korunan eserleri eğitim veya üretim amacıyla işleyebilmesi için eser sahibinden önceden izin alınmasını** zorunlu kılan hükümler getirmeyi hedeflemiştir. Bu hüküm; Fransa’nın, AB Dijital

Tek Pazarda Telif Hakları Direktifi'nin (DSM) ötesine geçerek "opt-out" değil "**opt-in**" modelini benimsediğini göstermektedir.

Ayrıca tasarı, YZ tarafından üretilen içeriklerde "**yapay zekâ tarafından üretilmiştir**" ibaresinin açıkça belirtilmesini zorunlu kılarak hem şeffaflığı artırmayı hem de insan yaratıcılığı ile makine üretimi arasındaki ayrımı korumayı hedeflemektedir. Teklifin bir diğer önemli yönü ise, YZ sistemlerinin eğitiminde kullanılan içeriklerin **hak sahiplerinin isimlerinin belirtilmesi** ve uygun durumlarda **toplu hak yönetimi kuruluşları aracılığıyla tazminat ödenmesi** gerekliliğidir. Bu yaklaşım, Fransa'nın yaratıcı sektörlerde eser sahibinin ekonomik ve manevi haklarını korumayı öncelediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu düzenleme girişimi, Fransa'nın YZ alanında hem kültürel üretimi hem de yaratıcı emek sahiplerini koruyan bir model geliştirmeye çalıştığını; özellikle de üretken YZ'nin telif hakları üzerindeki etkilerini sınırlamak için **proaktif ve hak odaklı bir yaklaşım** benimsediğini göstermektedir. Ancak; 12 Eylül 2023 tarihli yasa teklifi, ulusal düzeyde telif hakları bağlamında önemli hükümler getirmeyi hedeflemiş olsa da sonuçta kabul edilmemiş ve teklif olarak kalmıştır. Diğer taraftan, **AB üyesi olması nedeniyle Yapay Zekâ Yasası/Tüzüğü**, bir "Regulation" niteliğinde olduğundan, ulusal parlamentoların ayrıca bir uyum yasası çıkarmasına gerek olmadan **tüm üye devletlerde bağlayıcıdır ve doğrudan uygulanmaya başlamıştır**. Yasa 1 Ağustos 2024'te yürürlüğe girmiş olup, kademeli geçiş sürecinin ardından **2 Ağustos 2026 itibarıyla tüm hükümleri Fransa dâhil tüm AB ülkelerinde zorunlu hâle gelecektir**.

2.1.3. Çin

Çin, hızla gelişen üretken yapay zekâ teknolojisinin getirdiği fırsatları ve potansiyel riskleri dengelemek amacıyla kapsamlı bir düzenleyici çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçevenin merkezinde, 15 Ağustos 2023 tarihinde yürürlüğe giren "**Çin Üretken Yapay Zekâ Hizmetlerinin Yönetimine İlişkin Tedbirler**" ve 1 Eylül 2025 tarihinden itibaren yürürlüğe giren "Yapay Zekâ Tarafından Oluşturulan İçerik İçin Etiketleme Kuralları" düzenlemeleri yer almaktadır.

Bu tedbirler, özellikle halka açık üretken YZ hizmetlerini hedef alarak, teknolojinin gelişimini teşvik etmeyi ve aynı zamanda "YZ üretici teknolojilerinin kötüye kullanımına ve yanlış bilginin yayılmasına son vermeyi" amaçlamaktadır. YZ Tedbirleri, halkı yanıltabilecek veya kafa karışıklığına neden olabilecek, YZ tarafından oluşturulan içeriğin tanımlanmasına büyük önem vermektedir.

Uygulanabilir durumlarda, metin, ses, görsel, video ve sanal sahneler gibi YZ tarafından oluşturulan veya sentezlenen içeriklere açık (görünür) etiketlerin eklenmesi zorunludur. Bu etiketler, kullanıcıların kolayca algılayabileceği şekilde (örneğin, "YZ tarafından oluşturuldu" metni) eklenmelidir. Oluşturulan içerik dosyalanabiliyorsa,

dosyanın meta verilerine hizmet sağlayıcının adı ve içerik kimliği gibi temel ayrıntıları içeren **örtük (makine tarafından okunabilir) etiketlerin** gömülmesi gerekmektedir. Bu tedbirler, içeriğin izlenebilirliğini ve yapay zekâ tarafından oluşturulduğunun belirlenmesini sağlamaktadır.

Diğer taraftan aynı düzenlemelerde; algoritma tasarımı, eğitim veri seti, model oluşturma, optimize etme ve hizmet sunumu dâhil olmak üzere tüm süreçlerde fikri mülkiyet haklarına saygı gösterilmesi gerektiği ifadesine yer verilmiş olmakla birlikte bu başlık altındaki ihlallerin bir yaptırıma bağlanmadığı görülmektedir.

2.2. Uluslararası Kuruluşlarda Yapay Zekâ Düzenlemeleri

2.2.1. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO)

UNESCO, yapay zekânın getirdiği etik zorluklara ve özellikle kültürel ve yaratıcı endüstriler üzerindeki etkilerine odaklanarak küresel yönetim çalışmalarına öncülük etmektedir. Bu çalışmaların temelini, YZ'nın etik kullanımı için uluslararası bir çerçeve sağlayan, 2021 yılında oy birliğiyle kabul edilen Yapay Zekânın Etiği Hakkında Tavsiye Kararı oluşturmaktadır. UNESCO'nun bu Tavsiye Kararı, YZ sistemlerinin tasarımı, geliştirilmesi ve dağıtımında insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasını, etik ilkelerin ve değerlerin teşvik edilmesini amaçlayan, küresel çapta kabul edilmiş ilk bağlayıcı nitelikteki standarttır. İnsan odaklılık, **şeffaflık, eşitlik ve ayrımcılık yapmama, sorumluluk ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde bu tavsiye kararı**, YZ'nın etik yönetimi için ulusal düzeyde yasal ve düzenleyici asgari standartların oluşturulmasına rehberlik etmektedir.

İkinci önemli çalışma alanı, Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'nin (KİFAÇ Sözleşmesi, 2005) dijital ortamda etkin bir şekilde uygulanmasıdır. Dijital teknolojilerin ve özellikle **üretken yapay zekânın** hızla yükselişi, kültürel ve yaratıcı endüstriler üzerinde hem dönüştürücü hem de negatif etkiler yaratmaktadır. Üretken YZ, içerik üretimini otomatikleştirmekte ve bu durum, kültürel çeşitliliğin korunması, sanatsal mesleklerin sürdürülebilirliği ve sanatçıların telif haklarının güvence altına alınması konularında ciddi riskler oluşturmaktadır.

Bu risklere karşı koymak ve KİFAÇ Sözleşmesi'nin güncel dijital bağlamda gücünü artırmak amacıyla, Ek Protokol seçeneği değerlendirilmektedir. Bu ek protokol ile kültürel çeşitliliği korumaya yönelik yeni araçlar ve mekanizmalar içeren, bağlayıcı nitelikte yeni bir belge oluşturulması hedeflenmektedir. Hazırlanması planlanan protokolle, YZ tarafından üretilen içeriklerin telif hakkı sahipliği ve adil bedel konularında net ve uygulanabilir kuralların oluşturulmasının yanı sıra YZ algoritmalarının, özellikle öneri sistemlerinin ve veri kullanımının şeffaflığının sağlanması ve farklı kültürleri temsil eden kültürel içeriklerin keşfedilebilirliğinin güvence altına alınması hedeflenmektedir.

2.2.2. Birleşmiş Milletler (UN)

Temmuz 2025'te Birleşmiş Milletler (BM), yapay zekâ yönetişimi konusundaki küresel çabaları koordine etmek ve güçlendirmek amacıyla iki yeni kritik mekanizmanın kurulduğunu duyurmuştur: "Yapay Zekâ Üzerine Bağımsız Uluslararası Bilimsel Panel" ve "Küresel Yapay Zekâ Yönetişimi Diyaloğu". Bu mekanizmalar, YZ'nin sunduğu fırsatları maksimize ederken, potansiyel riskleri ve etik zorlukları yönetmek için kanıta dayalı, çok paydaşlı bir yaklaşım sağlamayı amaçlamaktadır.

Yapay Zekâ Üzerine Bağımsız Uluslararası Bilimsel Panel, YZ ile ilgili bilimsel bilgi birikimini uluslararası bir düzeyde toplamak, analiz etmek ve sunmak üzere tasarlanmıştır. Panel, üç yıllık bir görev süresi için atanan, 40 üyeden oluşan bağımsız bilim insanları ve uzmanlardan oluşmaktadır. Panel'in temel görevi, YZ fırsatları, riskleri, etkileri ve küresel yönetim zorluklarına ilişkin mevcut araştırmaları analiz eden kanıta dayalı bilimsel değerlendirmeleri içeren yıllık raporlar hazırlamaktır. Küresel Yapay Zekâ Yönetişimi Diyaloğu ise YZ'nin küresel düzeyde sorumlu bir şekilde konuşlandırılmasına yönelik stratejileri ve uygulamaları tartışmak için kapsayıcı bir platform olarak tasarlanmıştır. **Hükümetler**, özel sektör temsilcileri, sivil toplum kuruluşları, akademi ve ilgili tüm paydaşların katılımıyla YZ'nin karmaşık etkilerine küresel ve dengeli çözümler bulunması beklenmektedir.

3. Ab Yapay Zekâ Yasası/Tüzüğü: Dünyanın İlk Kapsamlı Yz Düzenlemesi

Avrupa Birliği Parlamentosu tarafından, 13 Mart 2024 tarihinde kabul edilen ve AB Konseyi'nce Nisan ayında imzalanarak son resmi sürecin de tamamlanmasıyla, 12 Temmuz 2024'te yayımlanarak yürürlüğe giren AB Yapay Zekâ Tüzüğü/Yasası (EU AI Act), bu alandaki ilk kapsamlı düzenleme olma özelliğini taşımaktadır. Yapay Zekâ Tüzüğü, teknolojinin belirli kullanımlarıyla ilişkili riskleri ele alarak bir güven ekosisteminin geliştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu düzenlemenin genel amacı, AB içinde güvenilir yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanılmasına yönelik koşulları yaratarak tek pazarın düzgün işleyişini sağlamaktır. Tüzük; yapay zekâ sistemlerinin özel kullanımına ve ilgili risklere odaklanmış ve yapay zekâ sistemleri için teknolojiden bağımsız bir tanım oluşturmayı ve farklı gereksinimlere ve yükümlülüklerle sahip yapay zekâ sistemleri için "risk temelli yaklaşım" (risk based approach) çerçevesinde bir sınıflandırma oluşturmayı hedeflemiştir. Tüzükte, "kabul edilemez" riskler sunan bazı yapay zekâ sistemleri yasaklanırken "sınırlı risk" sunan yapay zekâ sistemlerinin şeffaflık yükümlülüklerine tabi olması öngörülmektedir.

Tüzük; yapay zekâ sistemleri için teknolojiden bağımsız bir tanım oluşturmayı amaçlayarak "Yapay Zekâ Sistemi" kavramını tercih etmiştir. Tüzükte yer verilen nihai düzenlemeye göre "Yapay Zekâ Sistemi"; farklı özerklik seviyelerinde çalışmak üzere tasarlanmış, kullanıma hazır hale getirildikten sonra kendi kendine öğrenme veya uyarılama yeteneğine sahip olan, aldığı girdiler doğrultusunda, fiziksel veya

sanal ortamları etkileyebilecek açık veya örtülü hedeflere yönelik tahmin, içerik, öneri veya karar gibi çıktıları üreten, makine tabanlı bir sistem olarak tanımlanmıştır.

Ayrıca, Yapay Zekâ Tüzüğü ile genel amaçlı yapay zekâ başlığı altında görülen ChatGPT, Dall-E gibi üretken yapay zekâ modellerine yükümlülükler getirilmiştir. Tüzükte düzenlenen genel amaçlı yapay zekâ modelleri, özellikle büyük üretken yapay zekâ modelleri, metin, görüntü ve diğer içerikler üretebilen, sanatçılar, yazarlar ve diğer eser yaratıcıları için benzersiz yenilik fırsatları sunmanın yanı sıra, yaratıcı içeriklerinin nasıl oluşturulduğu, dağıtıldığı, kullanıldığı ve tüketildiği konusunda ihtilafları da beraberinde getirmektedir. Güçlü yapay zekâ olarak da adlandırılan genel amaçlı yapay zekâ (Artificial General Intelligence-AGI) teknolojileri, çok çeşitli akıllı görevleri gerçekleştirmek, soyut düşünmek ve yeni durumlara uyum sağlamak için tasarlanmış sistemlerdir. Genel amaçlı yapay zekâ veya temel modeller olarak adlandırılan, üretken yeteneklere sahip bu sistemler minimum ince ayar ile farklı görevler için kullanılacak geniş bir etiketsiz veri kümesi üzerinde eğitilmektedir. Bu temel modeller, uygulama programlama ara yüzü (API) ve açık kaynak erişimi aracılığıyla alt geliştiricilerin erişimine sunulmaktadır ve günümüzde birçok şirket tarafından son kullanıcılara alt hizmetler sağlamak için altyapı olarak kullanılmaktadır (ChatGPT, Dall-E, GPT-4 gibi).

Tüzük kapsamında; genel amaçlı yapay zekâ modellerinin eğitiminde kullanılan verilerin şeffaflığını artırmak amacıyla, fikri haklar kapsamında korunan metin ve veriler de dâhil olmak üzere, bu tür model sağlayıcılarının, genel amaçlı yapay zekâ modelinin eğitiminde kullanılan içeriğin detaylı bir özetini hazırlayarak kamuya açık hale getirmesi yönünde bir düzenleme yapılmıştır. Bu özet, teknik detayları içermekten ziyade eğitimde kullanılan eser, icra, yapım veya yayınlara ilişkin bilgileri içermesi gerekmektedir. Bu vesileyle hak sahiplerinin meşru çıkarlarına ilişkin hak takiplerinin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Yapay Zekâ Tüzüğü, “Genel Amaçlı Yapay Zekâ Modelleri Sağlayıcıları için Yükümlülükler” başlıklı m. 53 kapsamında, genel amaçlı yapay zekâ modelinin eğitiminde kullanılan içerik hakkında detaylı bir özet hazırlamak ve kamuoyuna sunmak için Yapay Zekâ Ofisi tarafından sağlanan şablon doğrultusunda hareket etmesi yeterli görülmüştür. AI Act’ın özellikle şeffaflık yükümlülüğü, fikri haklarla korunan içeriklerin izinsiz kullanımını azaltmayı, toplu lisanslama modellerini güçlendirmeyi, kültürel çeşitliliğin korunmasına olumlu etkileri olacağı ve kültür endüstrilerinin ekonomik sürdürülebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. Yz ve Yaratıcı Kültür Endüstrileri: Sorunlar ve Etkileşimler

Üretken yapay zekânın hızla yayılması, yaratıcılık, telif hakkı ve kültürel çeşitlilik alanlarında ciddi etik ve hukuki zorluklar yaratmaktadır. Eser sahipliği kavramı ve eğitim verilerinin telif hakları bakımından değerlendirilmesi ve yaratıcılık kavramının erozyona uğraması gibi temel birkaç sorun karşımıza çıkmaktadır.

YZ modelleri, eğitim aldıkları devasa veri setlerinin istatistiksel dağılımını taklit ederek eğitilen algoritmaları doğrultusunda çıktı üretmekte olup bu süreç, yaratıcılık ve kültürel çeşitlilik üzerinde beklenmedik ve potansiyel olarak olumsuz etkiler yaratabilecektir. Bu olumsuz etkiler neler olabilir. YZ modelleri, en erişilebilir ve büyük veri havuzlarından (çoğunlukla Batı merkezli ve İngilizce ağırlıklı) eğitim almaktadır ve bu durum bilginin merkezileşmesine ve yerel kültürlerin göz ardı edilmesine neden olabilme riskini taşımaktadır. Bu merkezileşme, bilginin üretimi ve yorumlanması için tek bir baskın bilgi sistemi veya epistemik altyapı yaratabilir.

YZ modelleri, en yaygın veya baskın stilleri ve kalıpları öğrenmeye meyilli oldukları için zamanla YZ tarafından üretilen içeriklerde stil tekrarına yol açarak, yaratıcılığın daha öngörülebilir ve mekanikleşmiş bir hale gelmesine neden olabilir. Özellikle büyük dil modellerinin içerik üretimini küresel olarak standartlaştırarak, kültürel önyargıları pekiştirme riskini taşımaktadırlar. YZ modelleri, baskın kültürel içeriği yansıtarak, kültürel çeşitlilikte erozyona yol açabilir ve sonuçta bir model, özünde yeni bir şey yaratmak yerine, mevcut binlerce eserin "ortalamasını" üretme eğilimine sahiptir ve bu durum, sanatta ve yaratıcı endüstrilerde gerçek **özgünlüğün** kaybolması riskini taşımaktadır.

Eser sahipliği tartışmasına genel olarak baktığımızda ise; uluslararası telif hakkı hukuku alanındaki ortak ve baskın görüş, eser sahipliği kavramını insan yaratıcılığına sıkı sıkıya bağlamaktadır. Mevcut uluslararası hukukta ve çoğu ulusal yasada, bir eserin eser sahibi yalnızca insandır. YZ sistemlerinin veya algoritmaların, hukuki işlem yapabilme veya hak sahibi olabilme yeteneği veren bir hukuki kişiliği yoktur. Bu nedenle, YZ üretimleri, ancak insan yaratımı, seçimi, düzenlemesi veya müdahalesi içerdiği ölçüde telif koruması alabilir. Örneğin, bir insan kullanıcının bir YZ modeline verdiği karmaşık komutlar (prompt'lar) veya çıktı üzerinde yaptığı yaratıcı düzenlemeler koruma kapsamına girebilirken, tamamen otonom YZ çıktısı koruma dışında kalabilecektir.

5. Türkiye Açısından Etkiler ve Ulusal Yz Stratejisi

Ülkemiz, yapay zekâ alanındaki potansiyeli en üst düzeye çıkarmak ve küresel rekabetteki yerini güçlendirmek amacıyla Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021-2025)'ni yürürlüğe koymuştur. Bu strateji, altı temel amaç ve bu amaçlara hizmet eden 2024-2025 Eylem Planı ile somut adımlar atmaya hedeflemiştir.

Türkiye'nin YZ alanındaki vizyonu, altı stratejik eksen etrafında şekillenmektedir:

- YZ alanında ileri becerilere sahip uzmanların yetiştirilmesi ve bu bağlamda eğitim sisteminin uyumlaştırılması
- YZ alanında AR-GE çalışmalarının artırılması, girişimciliğin geliştirilmesi, yüksek nitelikli kaliteli veriye ve teknik altyapıya erişimin sağlanması

- YZ alanı için uygun bir etik ve hukuki çerçeve oluşturulması
- YZ alanında uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi
- YZ'nin istihdam ve meslekler üzerindeki etkisinin yönetilmesi
- Kurumların ve firmaların YZ uygulamalarıyla dönüştürülmesi

Eylem Planı, yukarıdaki amaçlara ulaşmak için özellikle düzenleme, yerli geliştirme ve eğitim konularında somut adımlar içermektedir:

- YZ uygulamaları denetim ve yasal uyumu için belgelendirme mekanizması doğrultusunda “Güvenilir Yapay Zekâ Damgası” oluşturulacaktır.
- YZ ürünlerinin risk odaklı değerlendirilmesine imkân tanıyan “YZ Risk Yönetimi Sistemi Belgelendirme Programı” hayata geçirilecektir.
- Yerli olarak geliştirilecek üretken yapay zekâ modellerine (LLM, LAM vb.) ilişkin teknik ve etik standartları belirlemek ve bu süreci yönetmek üzere uzman bir komite kurulacaktır.
- Kendi büyük dil modelini geliştiren ülkeler veya bu konudaki küresel firmalarla bilgi ve tecrübe paylaşımına yönelik işbirlikleri geliştirilecektir.
- Türkçe büyük dil modellerinin geliştirilmesinde Türkiye Cumhuriyetlerinden veri temin edilmesi ve geliştirilen modelin Türkiye Cumhuriyetlerinde kullanımı için işbirliği mekanizmaları geliştirilecektir.
- Toplumun genç kesimlerine yapay zekâ bilinci aşlamak ve bu konuda farkındalığı arttırmak amacıyla Yapay Zekâ Okuryazarlığı Seferberliği başlatılacaktır.
- Yapay zekâ tarafından oluşturulan *içeriğin fikri mülkiyet haklarının açıklığa kavuşturulmasına yönelik rehber hazırlanacak* ve YZ ürünlerinin patentlenebilmesine ilişkin standartlaştırma çalışmaları yapılacaktır.
- Yüksek öğretim öncesi, ilgili derslerin müfredatları algoritmik düşünme, YZ teknolojileri ve etik ilkeler ekseninde iyileştirilecek ve ilgili öğretim programları çerçevesinde dijital içerikler hazırlanacaktır.

Sonuç

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin hızla yaygınlaşması, bilgi ve kültür ekosistemlerinde benzeri görülmemiş bir dönüşüm başlatmıştır. Ancak bu dönüşüm, yalnızca verimlilik artışı değil, aynı zamanda güvenilir bilgiye erişim, **özgün içerik üretimi** ve kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirliği açısından ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir.

Üretken YZ'nin sınırsız sentetik içerik üretme yeteneği, bilgi güvenilirliği konusunda derin bir kriz yaratma riskini de beraberinde getirmektedir. Bilgiyi doğrulama ve

bilgiyi aldığımız kaynaklar, (haber platformları, bloglar, çevrimiçi eğitimler vb.) giderek artan bir şekilde aynı temel YZ veri setlerinden beslenmektedir. Bu durum, sentetik bilginin tekrarı şeklinde özgün olmayan, aynı kaleminden çıkmış benzer içeriklerin her platformda karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. YZ modellerinin kendi ürettikleri sentetik içerikle tekrar eğitilmesi, bilginin kalitesinde ve özgünlüğünde bozulmaya yol açmaktadır. Bu döngü, modellerin zamanla gerçek veriden kopmasına, bilgiyi homojenleştirmesine ve yanıltıcı içerik üretme eğilimini artırmasına neden olabilmektedir. Tüm dijital, mobil ve sosyal medya platformlarında özgünlükten uzak, sınırsız sayıda sentetik içeriğe maruz bırakılmamız, yaratıcılık kavramını mekanik bir çıktıya indirgemektedir.

Yaratıcılıkla beslenen kültür endüstrilerimize baktığımızda, YZ'nın getirdiği fırsatlardan en çok yararlanacak ve aynı zamanda risklerden ekonomik ve etik olarak en çok etkilenebilecek alanlar oldukları görülmektedir. Bunun en somut sebebi, kültür endüstrilerimizi oluşturan ve kültürel öğelerimizi bünyesinde barındıran özgün eserlerin, YZ makine öğrenme süreçlerinde birer veri/hammadde olarak kullanılmaya devam etmesidir. Bu durum, sanatçıların ve entelektüel üretim ve yaratım yapan bireylerin haklarını ihlal etmenin yanı sıra, YZ modellerinin baskın kültürel önyargıları pekiştirerek yerel kültürleri görünmez hale getirmesi ve kültürel çeşitliliğin erozyonuna yol açması riskini artırmaktadır. Bu, UNESCO'nun özellikle dikkat çektiği bir risktir. Yaratıcı endüstrilerin sürdürülebilirliği için, YZ tarafından oluşturulan içerikler üzerindeki telif haklarının, eser sahiplerinin haklarını koruyacak şekilde uluslararası düzeyde açıklığa kavuşturulması amacıyla 2005 KİFAÇ Sözleşmesinin daha etkin hale getirilmesi hususunda önemli adımlar atılmaktadır.

YZ teknolojilerinin yol açtığı fırsatlar kadar risklerin de dikkate alındığı, insan merkezli ve kültürel çeşitliliği koruyan bir düzenleyici yaklaşım artık kaçınılmazdır. Uluslararası iş birliği, şeffaflık ve fikri hakların korunması, YZ düzenlemelerinin temel eksenleri olmalıdır. AB, bu anlamda risk odaklı düzenleme örneğini sunarak, yüksek riskli YZ sistemlerine katı uyum gereklilikleri, şeffaflık yükümlülükleri ve temel hakların korunmasına odaklanan bir çerçeve oluşturmuştur. Türkiye'nin Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021–2025) gibi ulusal dijital dönüşüm vizyonları, hem yerli teknoloji üretimi hem de uluslararası standartlara uyum açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye'nin "Güvenilir Yapay Zekâ Damgası" gibi mekanizmaları geliştirmesi, etik ve hukuki güvenlik sağlamayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak, YZ'nın sunduğu büyük ekonomik vaatler ve yenilik potansiyeli ne kadar etkileyici olursa olsun, etik çerçeve ve hukuki belirlilik sağlanmadığı sürece kültür endüstrilerinin ve güvenilir bilgi ekosisteminin sürdürülebilirliği olumsuz yöne etkilenebilir. Bu riski azaltmak için, öncelikle YZ sistemlerinin eğitim verilerinin şeffaflığı ve kullanım koşullarının açık biçimde tanımlanması gerekmektedir. Telif koruması kapsamındaki eserlerin izinsiz kullanımını önleyecek telif hakkı mekaniz-

malarının güçlendirilmesi, veri toplama süreçlerinde rıza ve adil kullanım ilkelerinin netleştirilmesi ve YZ modellerinin çeşitlilik odaklı veri politikalarının uygulanması önem taşımaktadır. Ayrıca, YZ tarafından üretilen içeriklerin etiketlenmesi, hesap verebilirlik standartlarının belirlenmesi ve ülkelerin ulusal kültürel miraslarının yanı sıra insanlığın ortak mirasını korumaya yönelik uluslararası işbirliğinin artırılması, hem yaratıcı kültür endüstrilerinin hem de bilgi ekosisteminin sağlıklı bir şekilde gelişmesini destekleyecektir.

Kaynakça

- Ashkinaze, J., Mendelsohn, J., Li, Q., Budak, C., & Gilbert, E. (2024). How AI ideas affect the creativity, diversity, and evolution of human ideas (arXiv:2401.02475). arXiv. <https://arxiv.org/abs/2401.02475>
- Assemblée Nationale. (2023). Proposition de loi n°1630 visant à encadrer l'intelligence artificielle par le droit d'auteur. https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/16/textes/l16b1630_proposition-loi
- Ashurst. (2025). New generative AI measures in China. <https://www.ashurst.com/en/insights/new-generative-ai-measures-in-china/>
- Baker McKenzie. (2025). China releases new labeling requirements for AI-generated content. <https://www.insideprivacy.com/international/china/china-releases-new-labeling-requirements-for-ai-generated-content/>
- Bender, E. M., & Friedman, B. (2021). Data statements for natural language processing: Toward responsible practice in NLP and AI. *ACM Transactions on Processing*.
- Bird & Bird. (2025). New AI content labelling rules in China: What are they and how do they compare to the EU AI Act? <https://www.twobirds.com/en/insights/2025/new-ai-content-labelling-rules-in-china-what-are-they-and-how-do-they-compare-to-the-eu-ai-act>
- Calo, R. (2021). Artificial intelligence policy: A primer and roadmap. *UC Davis Law Review*, 55, 899–956.
- Center for Strategic and International Studies. (2024). The UN's AI advisory body: What it means and what comes next. <https://www.csis.org/analysis/uns-ai-advisory-body-what-it-means-and-what-comes-next>
- European Parliament. (2019). *Directive (EU) 2019/790 on copyright and related rights in the Digital Single Market*.
- European Union. (2024). *Artificial Intelligence Act (AI Act)*. <https://artificial-intelligence-act.eu/>
- FairNow AI. (2025). China generative AI compliance guide: Laws, penalties & tools. <https://fairnow.ai/guide/china-generative-ai-labeling-measures/>
- Fieldfisher. (2024). French National Assembly proposes new law to secure copyright in AI. <https://www.mondaq.com/copyright/1415046/french-national-assembly-proposes-new-law-to-secure-copyright-in-ai>
- Güçlütürk, O. G. (2021). *Türk hukukunda makine öğrenmesine dayalı yapay zekâda verinin hukuka uygun şekilde kullanılması*. Galatasaray Üniversitesi.
- Holland & Knight. (2025). America's AI Action Plan: What's in, what's out, what's next. <https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2025/07/americas-ai-action-plan-whats-in-whats-out-whats-next>

- Hutson, M. (2023). AI model collapse: When chatbots eat their own tail. Nature News. <https://www.nature.com/articles/d41586-023-02388-w>
- Labuz, M. (2023). Regulating deepfakes in the Artificial Intelligence Act. ACIG, 2(1). <https://doi.org/10.60097/ACIG/162856>
- Loeb & Loeb LLP. (2025). China's AI-labeling measures and mandatory national standards take effect September 1. <https://www.loeb.com/en/insights/publications/2025/03/chinas-ai-labeling-measures-and-mandatory-national-standards-take-effect-september-1>
- Madiaga, T. (2023). General-purpose artificial intelligence. European Parliamentary Research Service.
- Pillsbury Law. (2025). China finalizes its first administrative measures governing generative AI. <https://www.pillsburylaw.com/en/news-and-insights/china-generative-ai-measures.html>
- Pragya, A. (2024). Generative AI and epistemic diversity of its inputs and outputs: Call for further scrutiny. AI & Society. <https://doi.org/10.1007/s00146-024-01864-4>
- PwC. (2023). Interim measures for generative AI services implemented. <https://www.pwccn.com/en/tmt/interim-measures-for-generative-ai-services-implemented-aug2023.pdf>
- Samuelson, P. (2023). Copyright and generative AI. SSRN Electronic Journal.
- Skadden. (2025). White House releases AI Action Plan: Key legal and strategic takeaways for industry. <https://www.skadden.com/insights/publications/2025/07/the-white-house-releases-ai-action-plan>
- Spiegeler International Attorneys. (2023). French Bill 1630 to establish a copyright framework for artificial intelligence. <https://spiegeler.com/french-bill-1630-to-establish-a-copyright-framework-for-artificial-intelligence/>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2024–2025). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi Eylem Planı.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021–2025). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi. <https://www.sanayi.gov.tr/medya/kitaplar/ulusal-yapay-zekâ-stratejisi-2021-2025>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2025). Çin, yapay zekâ hizmetlerini kontrol altına almak için önlemler öneriyor. <https://ticaret.gov.tr/blog/sektor-haberleri/cin-yapay-zekâ-hizmetlerini-kontrol-altina-almak-icin-onlemler-oneriyor>
- TÜBİTAK BİLGEM. (2024). Türkiye'nin yapay zekâ ekosistemi ve ulusal strateji.
- UNESCO. (2021). Recommendation on the ethics of artificial intelligence. <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics>
- UNESCO. (2022). Global report on cultural policies: Cultural diversity and digital transformation.

- UNESCO. (2023). Artificial intelligence and cultural diversity: The 2005 Convention's scope in the digital environment. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385626>
- UNESCO. (2024). How AI is transforming culture: Expert report. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389024>
- UNESCO. (2024). Global Forum on the Ethics of AI. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-hosts-global-forum-ethics-ai>
- UNESCO. (2024). Open-ended intergovernmental working group (IGWG) on the implementation of the 2005 Convention in the digital environment. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-hosts-first-meeting-intergovernmental-working-group-implementation-2005-convention-digital>
- UNESCO. (2024). Culture and AI: Towards a new protocol to the 2005 Convention. <https://www.unesco.org/en/articles/culture-and-ai-towards-new-protocol-2005-convention>
- UN Secretary-General. (2023). Our Common Agenda: Policy briefs. <https://www.un.org/en/common-agenda/policy-briefs>
- UN Secretary-General's Envoy on Technology. (2025). High-Level Advisory Body on Artificial Intelligence – Final report. <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/hlai-final-report.pdf>
- United Nations. (2024). The Global Digital Compact: Accelerating digital cooperation for the benefit of all.
- U.S. Copyright Office. (2023). Copyright and artificial intelligence. <https://www.copyright.gov/ai/>
- U.S. Copyright Office. (2023). Copyright registration guidance: Works containing AI-generated material. https://www.copyright.gov/ai/ai_guidance.pdf
- White & Case LLP. (2025). AI Watch: Global regulatory tracker.
- WIPO. (2023). Primer on artificial intelligence and intellectual property policy. https://www.wipo.int/edocs/pub/en/wipo_pub_1067.pdf
- Yüksel, İ., & Aşan Yüksel, O. (2024). Sanatta yapay zekâ devrimi: Yaratıcılığın yeni boyutları. Sanat ve Tasarım Dergisi. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanattasarim/issue/88611/1602572>

Yapay Zekâ Çağında Yaratıcı Üretim

Deneyiminin Artan Kıymeti

Dr. H. Cenk DERELİ*

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Kültürel İfadelerin Çeşitliliği (KİFAÇ) İhtisas Komitesi Üyesi

Endüstri Devrimi zanaat odaklı üretimlerin ekonomik merkezden kültürel kenara itilmesine yol açtı. Zanaatlar ihtiyaçları karşılama yaygınlığı ve ekonomik faydaları azalsa da somut olmayan kültürel miras olarak yeniden tanımlanmalarıyla farklı bir kıymet kazandı. Benzer bir süreç günümüzde yapay zekâ devrimiyle yaratıcı endüstriler alanında yaşanıyor. Yapay zekâ algoritma temelli tasarlama, sayısal üretim biçimleri ve malzeme teknolojisindeki gelişmelerle tasarım ve üretim süreçlerini giderek otonom hale getiriyor. İnsan merkezli yaratıcı üretimleri kenara itiyor. Bu üretimlerin tehlike altına girmesi, bir yandan onları korumaya dair eylemleri tetikleyerek korunacak miras statüsü kazanmalarının yolunu da açıyor (Harrison, 2020, ss. 28-29). Bu bağlamda makale insan merkezli yaratıcı pratiklerin nadir hale gelmeleri ve kırılganlaşmalarıyla miras niteliği kazanarak kıymetinin artacağını öne sürüyor. Bu görüşü mimarlık, moda ve film yaratıcı alanları üzerinden tartışıyor.

Mimarlık alanında yapay zekâ destekli tasarım yazılımları ve robotik inşaat teknolojileri, istenen yapı programının neredeyse hiç insan müdahalesi olmaksızın tasarlanıp inşa edilmesini olanaklı hale getirdi. Yapı Bilgi Modellemesi (Building Information Modelling) mimari tasarımla mühendislik projelerini entegre ederken, bugüne dek pek çok mimari programın ve mimari stilin verisini topladı. Bir yapının herhangi bir arazinin yapılaşma kısıtlarına uygun şekilde parametrik tasarımın anında yeniden biçimlendirilebilen esnekliğine sahip ve istenilen mimari estetikte tasarlanması, sınırsız alternatif geliştirilmesi artık mümkün.

* Mimar

Moda alanında üretken tasarım yazılımları, biyomalzemeler ve üç boyutlu baskı teknolojileri tasarım ve üretim süreçlerini dönüştürüyor. Sanal ortamdaki avatarlar için kıyafet ve aksesuar tasarlamak gibi güncel konular yaratıcı alanın gündemine girmiş durumda. Programlanabilir kumaşların yaygınlaşacağı ve kişiye özel üretken yapay zekâ tasarımlarının erişilebilirliğinin artacağı öngörüsü moda tasarımının bazı uygulamalarının insandan bağımsızlaşacağına işaret ediyor.

Reklam filmleri başta olmak üzere film alanında senaryo, görsel içerik ve müzikleri tamamen yapay zekâyla üretilmiş, geleneksel yöntemle üretilmiş filmlerden ayrılması neredeyse imkansız filmler çoktan sosyal medya ve geleneksel medyada dolanımına girdi. Bu filmler kişiye özel senaryolara sahip, tamamen sanal aktörlerin oynadığı uzun metrajlı filmleri hayal olmaktan çıkarıyor. Çok kısa zamanda gerçekleşen bu dönüşüm film setlerini ve oyuncularından teknik ekibe kadar insan odaklı tüm faaliyetleri ortadan kaldırma potansiyeline sahip.

Yapay zekâ çağında yukarıda üç yaratıcı alan kapsamında değindiğimiz gelişmelerin benzerleri diğer yaratıcı kültürel üretim alanlarını da dönüştürüyor. Radikal teknolojik atılımlar ve otonom üretim örnekleri her geçen gün artsa da mevcut kültürel üretim pratikleri bir anda yok olmayacak. Makale kapsamında bu eşzamanlılık, insan merkezli yaratıcı üretim deneyiminin kıymetinin artacağına ve miras kapsamında değerlendirileceğine dair hipotezin de temel dayanağı.

Miras gelecekleri ve eleştirel miras gibi güncel yaklaşımlar mirası geçmişini korumaktan ziyade geleceği kurmakla ilgili ele alır. Geleceği öngörme, planlama ve hazırlama pratiklerini ifade eder (Harrison vd., 2020, s. 21). Mirasın geleceğin toplumlarını şekillendirecek anlamı üretime kapasitesine sahip olduğunu savunur (Holtorf ve Högberg, 2020, ss. 1-28). Mirası geleceği kurmaya dair bir kavram olarak ele alınca UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi kapsamında bugünün insan merkezli yaratıcı üretimlerinin hangi yönleriyle nasıl korunacağını tartışmanın gerekliliği daha da anlam kazanıyor. Sözleşmeye göre somut olmayan kültürel miras toplulukların ve grupların çevreleriyle ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur (Url-1). Bu tanım tarihi olana da aittir. Gelecekteki bir anda, geçmişte tam olarak ne zaman başladığı belli olmayan ama aktararak bugüne gelmiş üretimleri işaret etmek için yazılmıştır. Şimdi ise tüm dönüşümlerin kıyısında geleceğin somut olmayan kültürel mirasını tartışma fırsatına sahibiz.

DeSilvey (2017, ss. 4-6, 9-10, 14-15), miras olarak tanımlanan değerler söz konusu olduğunda kalıcılık yerine geçiciliğin, nesne yerine deneyimin korunabileceğini belirtir. Smith (2006, ss. 82-83), mirasın özünde maddi değil ilişkisel olduğunu; taneliklik, deneyim ve uygulamaların mirasın kalbinde yer aldığını vurgular. Kurumlar tarafından seçilmiş değerlerin, onları ele alan profesyonellerin ve onlarla karşılaşan

toplum kesimlerinin etkileşimde miras niteliği kazandığını söyler. Yapay zekâ devriminin getirdiği köklü değişimler karşısında yaratıcı üretimlerin yapma ve tanıklık süreçlerinin kurumsal yapılar ve programlarla korunması ve geliştirilmesi onlara miras değeri kazandıracak ve kıymetini artıracaktır. Mimarlık, moda ve film alanında aşağıda bahsedilenler bu bağlamda yapılan çalışmalara örnek olarak verilebilir.

Britanya Mimarları Kraliyet Enstitüsü Koleksiyonları (Royal Institute of British Architects - RIBA Collections) çizim, eskiz, fotoğraf, maket, ses kaydı, obje, belge ve elyazmaları, nadir kitap ve dergiler içeren geniş bir arşiv sunar. Farklı dönemlerdeki mimarlık yapma süreçlerini kayıt altına alır. Mimarlık kültürüne dair tanıklığı yaygınlaştırır (Url-2). İsveç Mimarlık ve Tasarım Merkezi ArkDes, alanında dünyanın en büyük arşivlerinden birine sahiptir. Arşivdeki eserlerin sergileme alanında tasnif edildiği süreçler kurgulayarak ziyaretçiler ve arşiv profesyonellerinin etkileşime girmesini sağlar. Miraslaştırma süreçlerini deneyimlenebilir kılar. İsveç mimarlığının önemli isimlerinden Sigurd Lewerenz'in son atölyesinin iç mekânını sergi salonunda kurarak, mimarın kullandığı araçları bu araçlarla çizilen çizimlerle görme imkanı veren sergi gibi içerikler geliştirip ziyaretçilerin tanıklığını derinleştirir. Mimarlık yapma süreçlerini deneyimleme imkânı sunar (Url-3). Dört milyon civarında eskiz, mimari çizim, maket, obje, fotoğraf, mektup ve dijital dosyayla ArkDes gibi dünyadaki en büyük mimarlık koleksiyonlarından biri olan Hollanda'daki Nieuwe Instituut bu arşive ek olarak tasarım, bahçe ve peyzaj mimarlığına dair arşivleri faaliyet kapsamında toplamıştır. Koleksiyon on dokuzuncu yüzyılın sonuna tarihlenen belgelerden, tasarımda bilgisayarı kullanan ofislerin dokümanlarına kadar çok geniş bir tarihsel dönemi kapsar. Arşivleme metotları geliştirmek üzerine çalışır. Mimarlık üretiminin farklı zamanlara yayılan yapma süreçlerine dair zengin bir kaynak sunar (Url-4). Kurum arşivleri ve arşiv sergilerinin dışında, Oslo Mimarlık Trienali gibi büyük döngüsel sergiler de dönüşen inşaat süreçleri ve katılımcı tasarım pratikleri gibi temaları mimarlık üretiminin mirası bağlamında tartışmaya açar (Oslo, 2019, ss. 44-47).

Moda sektörü, el işçiliği, atölye pratikleri ve defile performanslarıyla yapma ve tanıklık süreçleri açısından çok zengindir. Geleneksel kişiye özel dikim - haute couture atölyeleri, usta çırak ilişkileri, el dikişi, kalıp çıkarma ve malzeme işleme süreçleri somut olmayan kültürel miras kategorisinde kolaylıkla değerlendirilebilir. Londra'daki Victoria & Albert Müzesi (V&A)'nin "Fashioned from Nature" sergisi, doğa ile insan emeği arasındaki gerilimi ele alarak, malzemenin etik kökeniyle zanaat bilgisinin sürekliliği arasındaki bağı tartışır. Sergi küratörleri, "gelecekte sürdürülebilir moda'nın, geçmişin el işçiliğiyle ilişkisini koruyarak var olabileceğini" savunur ve bu ilişkiyi görünür hale getirir (V&A, 2018, s. 62). Defileler, moda alanı için yalnızca bir sunum biçimi değil, izleyiciyle duygusal ve estetik bağın kurulduğu ritüel mekanlarıdır. Bilginin bedende ve toplulukta taşınma biçimidir (Taylor, 2003, s. 20). Bu nedenle defile, yalnızca moda tarihinin değil, kolektif belleğin de arşivi olarak okunabilir.

V&A'nin Hareket Halinde Moda (Fashion in Motion) programı bu yaklaşımı somutlaştırır: defileleri müze içinde halka açık performanslar haline getirerek, tanıklık sürecini arşivlemenin bir biçimi haline getirir (Url-5). İzleyici burada yalnızca gözlemci değil, geleceğin mirasına ortak tanık konumundadır. Benzer biçimde, Tekstil Araştırmaları Merkezi (Centre for Textile Research, 2014, ss. 22-24) geleneksel örgü ve dokuma pratiklerinin, katılımcı atölye ve eğitim programları aracılığıyla yeniden kamusal hale getirir. Bu projeler, modada "kolektif üretim" ve "birlikte tanıklık" süreçlerini, çağdaş bir miras biçimi olarak yeniden tanımlar.

Londra'daki Britanya Film Enstitüsü Ulusal Arşivi'nde (British Film Institute National Archive) yalnızca filmler değil, kamera raporları, ışık planları, çekim çizelgeleri, kostüm eskizleri, ses karışım notları ve set fotoğrafları da koruma altındadır (Url-6). Eye Film Müzesi (Eye Filmmuseum) film arşivinin yanında film endüstrisine ait makinalar, müzik notasyonları, fotoğraflar, posterler, film ve tiyatro sektöründen kişi ve kurumlara ait farklı türde nesne ve belgeler içeren arşiviyle bu alanın yaratıcı üretiminin arkeolojik nesnelerini erişilebilir kılar (Url-7). Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi Margaret Herrick Kütüphanesi (Academy of Motion Picture Arts and Sciences Margaret Herrick Library) senaryolar, prodüksiyon kayıtları, kostüm ve prodüksiyon tasarımı çizimleri gibi yaratıcı karar izlerini de barındıran 52 milyondan fazla öge içerir. Senaryo koleksiyonları için ayrı erişim sayfası bulunur (Url-8). Yapım süreçleri kadar izleme biçimleri de miras değerindedir. Sinema hafızası yalnızca filmlerle değil, izleme deneyimiyle de oluşur. Sinema salonunun ve festival mekânının buluşturan karakteri toplumsal hafızada yer etmiştir. Lancaster Üniversitesi'nin Sinema Hafızası ve Sayısal Arşivi (Cinema Memory and the Digital Archive), 1930'lar sinema kültürüne dair izleyici anlatılarını toplayarak, toplumsal tanıklığı dijital arşiv haline getirir. Proje sitesi ve açık koleksiyon, bu yaklaşımın somut, çevrimiçi erişilebilir örneklerindendir (Url-9).

Yapay zekâ temelli üretim pratiklerinin büyük bir hızla gelişmesi, insan yaratıcılığını yaratım süreçlerinin merkezinden uzaklaştırıyor. Ancak bu durum, insan emeğiyle gerçekleştirilen yaratıcı üretim süreçlerinin bizzat korunması gereken kültürel miras konusu olarak görülmesine zemin hazırlıyor. Mimarlık, moda ve film gibi alanlarda algoritmik tasarım, robotik üretim ve dijitalleşme insan odaklı pratikleri azaltırken; çizim, el işçiliği, ustalık geleneği, atölye ortamı, defile ve set deneyimi gibi unsurlar hâlâ bilgi aktarımının ve kolektif belleğin önemli taşıyıcıları olarak varlığını sürdürüyor. Üretken yapay zekânın insan merkezli yaratıcı üretim biçimlerini kenara ittiği günümüzde, bu üretimleri kültürel miras olarak tanımlamaya yönelik adımlar atmak ve geleceğin kültürel mirasını bugünden şekillendirmek kritik önem taşıyor. Miras gelecekle ve eleştirel miras kavramlarına dayanan güncel yaklaşımlar, mirası geçmiş korumaktan ziyade geleceği kurmanın bir aracı olarak görüyor. Kültürel mirası maddi nesnelerden çok ilişkiler, deneyimler ve tanıklıklar bütünü olarak ele

alıyor. Bu bağlamda yapay zekâ devriminin getirdiği köklü değişimler karşısında, yaratıcı üretimlerin yapma (üretme) ve tanıklık (izleme/deneyimleme) süreçlerinin kurumsal yapılar ve programlar aracılığıyla korunup geliştirilmesi, bu pratiklere miras değeri kazandıracak ve onların kıymetini artıracaktır. Hâlihazırda mimarlık, moda ve film alanlarında bu doğrultuda oluşturulmuş arşivler, programlar ve kurumsal girişimler, söz konusu sürecin başlamış olduğunu göstererek daha fazlası için ilham vermektedir. Bu yapma ve tanıklık süreçlerini kayıt altına alan kapsayıcı, katılımcı ve eleştirel arşiv programları sayesinde, insan merkezli yaratıcı üretim deneyimleri belgelenecek, paylaşılacak ve yeniden yorumlanacaktır. Böylece, somut olmayan kültürel miras alanına ötelenmiş olsalar bile, insan merkezli yaratıcı üretim pratikleri miras statüsü kazanacak ve değerleri günden güne artacaktır.

Kaynaklar

- Centre for Textile Research (2014). *Traditional Textile Craft* e-kitap. University of Copenhagen.
- DeSilvey, C. (2017). *Curated Decay: Heritage Beyond Saving*. University of Minnesota Press.
- Harrison, R. et al. (2020). *Heritage Futures*. UCL Press.
- Holtorf, C., & Högberg, A. (2020). *Cultural Heritage and the Future*. Routledge.
- Oslo Architecture Triennale (2019). *Enough: The Architecture of Degrowth Catalogue*.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.
- Taylor, D. (2003). *The Archive and the Repertoire: Performing Cultural Memory in the Americas*. Duke University Press.
- Url – 1 <https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/>
- Url – 2 <https://www.riba.org/explore/riba-collections/riba-library/>
- Url – 3 <https://arkdes.se/en/>
- Url – 4 <https://nieuweinstituut.nl/>
- Url – 5 <https://www.vam.ac.uk/collections/fashion-in-motion>
- Url – 6 <https://www.bfi.org.uk/archive-collections>
- Url – 7 <https://www.eyefilm.nl/en/collection>
- Url – 8 www.oscars.org/library
- Url – 9 <https://www.lancaster.ac.uk/fass/projects/cmda>
- Victoria and Albert Museum (2018). *Fashioned from Nature Exhibition Catalogue*. London: V&A Publishing.